

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

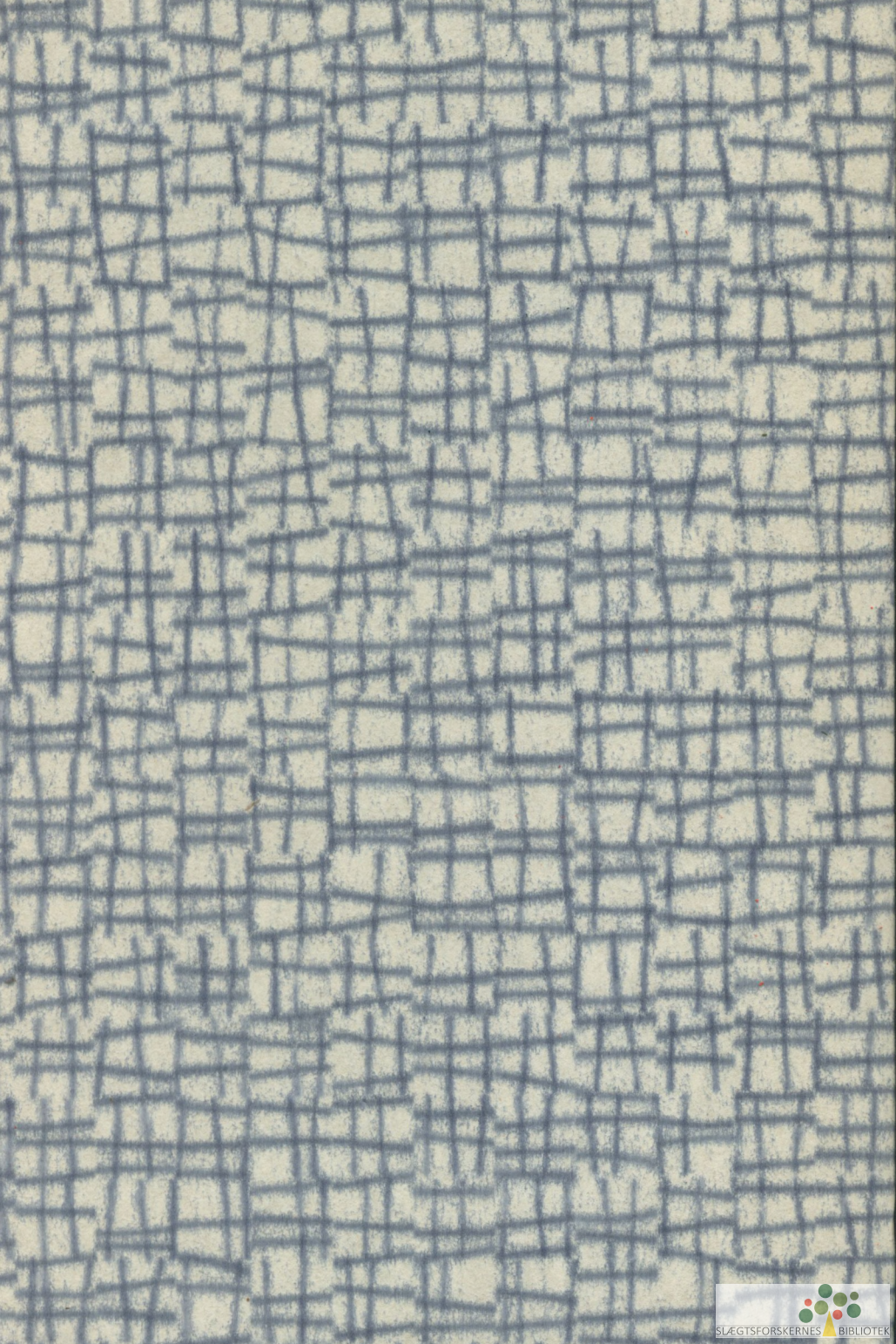
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

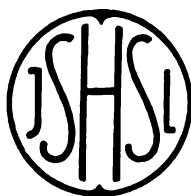
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FOR JYSK OG FOR DANSK HISTORIE

JYSK SELSKAB
FOR HISTORIE, SPROG OG LITTERATUR

1866-1966

Skrifter udgivet af
JYSK SELSKAB FOR HISTORIE, SPROG OG LITTERATUR

14

UNIVERSITETSFÖRLAGET I AARIHUS

1966

Udgivet med støtte af
CARLSEN-LANGES LEGATSTIFTELSE

Redaktion
VAGN DYBDAHL

AARIUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

INDHOLD

Forord ..	7
<i>Troels Fink</i> Tidsbaggrunden for »Det jyske historisk-topografiske Selskab« ved oprettelsen 1865–66	9
<i>Finn H. Lauridsen</i> Selskabet stiftes	31
JYSKE SAMLINGERS REDAKTØRER	
<i>Poul Enemark</i> 1866–1895: D. H. Wulff og den første redaktion ..	40
<i>Tage Kaarsted</i> 1895–1911: Villads Christensen	62
<i>Johan Hvidtfeldt</i> 1911–1920: Sigvard Nygård ..	69
<i>Knud Prange</i> 1921–1930: Hans Knudsen ..	81
<i>Poul Rasmussen</i> 1931–1937: Svend Aakjær ..	92
<i>Peter Skautrup</i> Krisen 1930–1932	101
<i>Vagn Dybdahl</i> Det rekonstruerede selskab og den nye linie fra 1950	109
<i>John W. Oldam</i> Jysk Selskab i tal 1866–1965 ..	120
<i>Poul Enemark</i> Selskabets publikationer 1866–1965 ..	143

Forord

Dette lille skrift har fået titlen »For jysk og for dansk historie«, og det udgives i anledning af, at Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur kan fejre sit 100-års jubilæum. Oprindeligt var det selskabets formål at samle og bearbejde stof vedrørende Jyllands historie og topografi; efter en overgangsperiode i 1940'erne er selskabets arbejdsområde blevet dansk historie i almindelighed. De mange amtshistoriske samfund tog sig af den lokale historie, og derved blev en samlet jysk indsats overflødig; men der viste sig arbejdsopgaver nok for Jysk Selskab efter den linie, der blev afstukket i 1950, og selskabet har kunnet glæde sig over en stærkt stigende medlemstilgang.

Hundredårsjubilæet giver anledning til at redegøre for denne udviklingsgang. En sammenhængende historisk fremstilling finder man ikke i det foreliggende skrift, men der er samlet en række spredte bidrag med karakteristikker især af de ledende skikkelser i selskabets ældre periode. Selskabet har ikke repræsenteret en bred folkelig bevægelse; det har altid været en ret fåtallig kreds, vekslende mellem tre og syv personer, som har båret dets virksomhed ved at forestå udgivelsen af de tidsskrifter og bøger, som medlemmerne har modtaget med trofasthed.

For selskabet er det derfor naturligt at fejre jubilæet ved at mindes netop de personligheder, der har stået i spidsen for virksomheden gennem de mange år, og at give de nuværende mange medlemmer lejlighed til at lære de personligheder at kende, som har ofret en stor del af deres arbejdskraft i selskabets tjeneste.

Det er stadigvæk sådan, at selskabet ledes af en lille kreds; på de årlige generalforsamlinger ses kun lejlighedsvis nogle få af

selskabets medlemmer. Ikke desto mindre føler bestyrelsen, at den er i ganske god kontakt med medlemmerne. Den føler, at selskabets tidsskrift og dets publikationer modtages og læses med interesse og velvilje; de mange nye medlemmer, der er kommet til i de senere år, har bekræftet denne opfattelse.

Jysk Selskab fejrer sit jubilæum i følelsen af, at medlemmer og bestyrelse er forenet i fælles interesse for historie og for den historiske forskning, og i bevidstheden om, at selskabet har fundet og kan udfylde en plads i det store mønster, som det vidtspændende arbejde med historie i Danmark danner.

For bidrag til bogens trykning retter Jysk Selskab en oprigtig tak til *direktionen for Carlsen-Langes Legatstiftelse*.

Troels Fink

Tidsbaggrunden for

»Det jydsk historisk-topografiske Selskab« ved oprettelsen 1865-66

Da man var kommet ulykken i 1864 lidt på afstand, formulerede H.P.Holst ved den store industriudstilling i København i 1872 mottoet:

For hvert et tab igen erstatning findes,
hvad udad tabes, det må indad vindes.

Tankegangen bærer et skær af resignation. Håbet om at genvinde Slesvig eller dele af Slesvig kommer ikke til udtryk; men tillidsfuldt nærer digteren den forvisning, at det beskarne Danmark ved at opbyde et energisk initiativ og ved at udnytte de endnu forsømte muligheder har chance for at hævde sig iblandt nationerne. De foregående år havde vist en vældig erhvervsmæssig udvikling. Den resignation, der kom til udtryk i 1872, havde sin baggrund i den fransk-tyske krig i 1870-71. Efter den var Bismarcks Tyskland fastlandets stærkeste magt; endnu gjaldt rigtignok løftet i Pragfredens § 5 om folkeafstemning i de nordligste distrikter af Slesvig; men håbet om en opfyldelse af dette løfte på antagelige vilkår var svindende. Mottoet »Hvad udad tabes« gælder således ikke umiddelbart på tiden lige efter 1864; men tilbageskuende er det blevet anvendt på alt det initiativ, der kom til udfoldelse efter 1864.

Her vil vi særlig se på situationen i den første tid lige efter nederlaget, den tid da tanken om at oprette et jysk topografisk selskab modnedes. Først var der et sindsoprivende opgør om fordeling af skyld, ansvar og skam. Det nationalliberale parti var endnu stort i tal og for så vidt stærkt; det blev skydeskive for de andres hæm-

Medalje fra udstillingen 1872 med H. P. Holst' motto. Den allegoriske figur viser Mor Danmark omgivet af industrien, ynglingen med ambolten, og kunsten symboliseret af paletten i den anden ynglings hånd. Bygningen er Industriforeningens udstillingsbygning. (Medalje i Den gamle By).

ningsløse kritik og lammet som aktivt politisk parti. Snart kom der dog ved siden af trangen til opgør også en trang til at finde veje til at øve en positiv indsats; man spejdede efter områder, hvor der var noget at gøre. Endnu var alt ikke tabt. Når man sammenfattende ser på hvilke opgaver, der blev taget op, kan man nævne et par punkter:

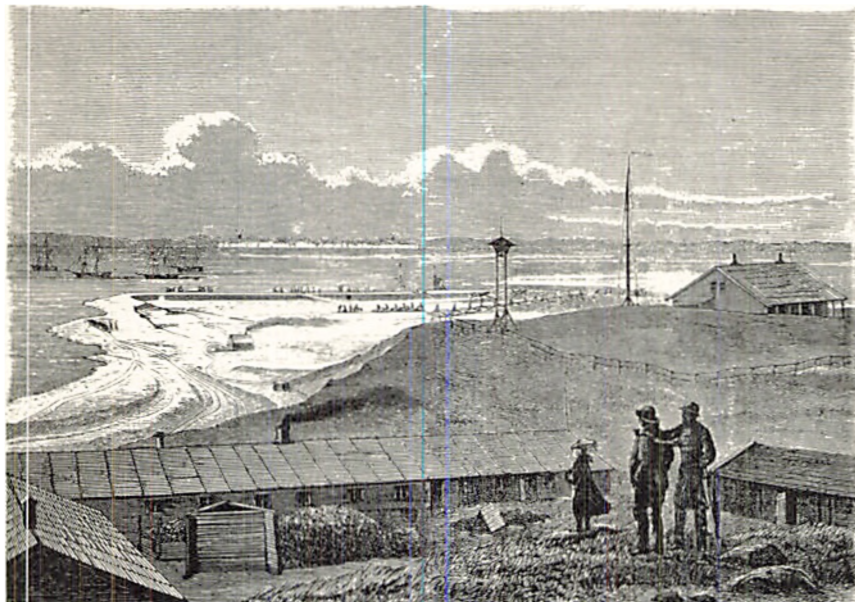
1. der viste sig en klar tendens til erhvervsmæssigt at vende Tyskland ryggen og til at orientere sig mod England,
2. der viste sig en rig foretagsomhed på det kulturelle og det erhvervsmæssige område i det hele taget,
3. der opstod en stærk revanche-følelse i store dele af befolkningen,
4. det afgørende politiske initiativ gled over til »de nationale godsejere«.

Ved grundlovsfesten den 5. juni 1865 blev der for første gang efter krigen lejlighed til at markere de politiske og nationale mål. Der viste sig ud over hele landet at være stor interesse for at deltage i grundlovsfester; folk havde igen trang til at komme sammen. Man havde en valgkamp bag sig; men ud over de øjeblikksbestemte politiske indlæg og bitterheden over den hårde skæbne, der havde ramt fædrelandet, blev der også plads til at pege på videre mål. Ved grundlovsfesten på Eremitagesletten ved København talte den kendte grosserer H. N. Hansen, og han fremhævede her stærkt det engelske eksempel: »Englands storhed skyldes ikke blot, at det har forstået at smede sværd, men også at det har forstået at smede maskiner«. ¹

Det var dette forbillede, han henviste til, og der var i det hele taget en stor interesse for at få forbindelse med England. Allerede i rigsdagssamlingen 1864–65 blev der af indenrigsminister F.F. Tillisch fremsat lovforslag om anlæg og drift af en jernbane igennem det sydlige Jylland fra Vamdrup på den østjyske jernbane til Strandby på Jyllands vestkyst og i forbindelse hermed anlæg af en havn på dette sted.

I motiverne til lovforslaget var tabet af forbindelsesvejene gennem Sønderjylland klart fremhævet som baggrund. En stor del af eksporten til England var indtil da gået over Tønning i Sydslesvig. Den forbindelse var nu, om ikke afskåret så i alt fald under fremmed kontrol, og man søgte derfor efter andre muligheder. Regeringen var ikke alt for sikker på, at baneanlægget ville vise et økonomisk gunstigt resultat; det hedder forsigtigt i forslaget: »Skulle det lykkes ved de anlæg, der er genstand for nærværende lovforslag, at bringe en direkte handel i stand imellem Danmark og Nordsølandene og navnlig England, da ville disse anlæg bringe uberegnelige fordele, og virkningen af dem vil føles over hele landet. Skulle det ikke lykkes, – og regeringen har ikke overset de hindringer, der stiller sig i vejen for udviklingen af en

1. Dagbladet 7.6.1865.

Esbjerg havn under bygning i efteråret 1869 (Illustreret Tid. 27. marts 1870).

ny handelsvej, – da ville disse anlæg i det mindste bidrage til, at man fra slesvigsk side begunstiger handelssamkvemmet med Danmark, for ikke at fremtvinge en for Slesvigs interesser betænkkelig handelsforbindelse«. (De lidt snørklede ord må forstås således, at Slesvigs befolkning ville foretrække en handelsforbindelse nordpå fremfor en forbindelse sydpå, hvis der kom til at bestå en mulighed for en sådan forbindelse.) Skulle dette dog ikke blive tilfældet, kunne regeringen trøste sig med, at den på jernbanen og havnen anvendte kapital under ingen omstændigheder ville være tabt, da den ville komme den del af landet til gode, som nu fortrinsvis har krav på hjælp fra statens side, nemlig Ribe amt.²

Af indlæggene i debatten er der særlig grund til at nævne et af pastor Th. Kühnel og et af den tidligere konseilspræsident D. G.

2. Rigsdagstidende 1864–65, tillæg a., sp. 1897 ff.

Monrad. Den førstnævnte, der var folketingsrepræsentant for Ribe-kredsen, havde alene af lokale grunde al anledning til at støtte lovforslaget, og han gjorde da også gældende, »at Nordslesvigs sønderrivelse fra Danmark ville gøre det måske endnu mere vanskeligt for os, end det hidtil har været, at hævde vore handelsinteresser og vor nationale selvstændighed, hvis der ikke træffes hensigtsmæssige forholdsregler, som kunne sætte os i stand til at frigøre os fra den fordærlige indflydelse, som forholdene efter fredsslutningen ellers ville udøve på os,« og videre udtrykte han det håb, »at der vil blive åbnet en nær udsigt til at træde i direkte handelsforbindelse med England... – og at den direkte udførsel af vore hovedprodukter til England... vil give anledning til en direkte handel med dette land i det hele taget«.

Monrad derimod var mindre tilfreds; han opfattede lovforslaget som vidnesbyrd om, at man betragtede de bestående forhold som mere endelige, end i det mindste mange i tinget hidtil havde anset dem for. »Det vil jo være indlysende, at hvis Nordslesvig kommer tilbage til os, må dette lovforslag siges at være kommet meget for tidligt... dette vil navnlig gælde havnen.«³

Monrads og andres betænkeligheder fandt ikke varig genklang, for de bestående forhold viste sig at være mere endelige, end han troede og håbede; men det varede et par år, før lovforslaget igen blev fremsat og vedtaget, og derefter endnu nogle år inden banen til og havnen ved Esbjerg var færdig. I den foreliggende sammenhæng er det især den umiddelbare reaktion på nederlaget, der søges belyst, og man må overraskes over, hvor hurtigt denne konsekvens af begivenhederne i 1864 blev draget. At der i tiden lå et alment ønske om umiddelbar kontakt til England, kan man se deraf, at der i vinteren 1865–66 blev realiseret adskillige planer om direkte skibsruiter fra danske til engelske havne.

I Dagbladet for den 27. december 1865 var der meddelelse om dannelsen af »Det engelsk-danske og baltiske Dampskibsselskab«,

3. Folketingets forhandlinger 1864–65, sp. 2534 ff.

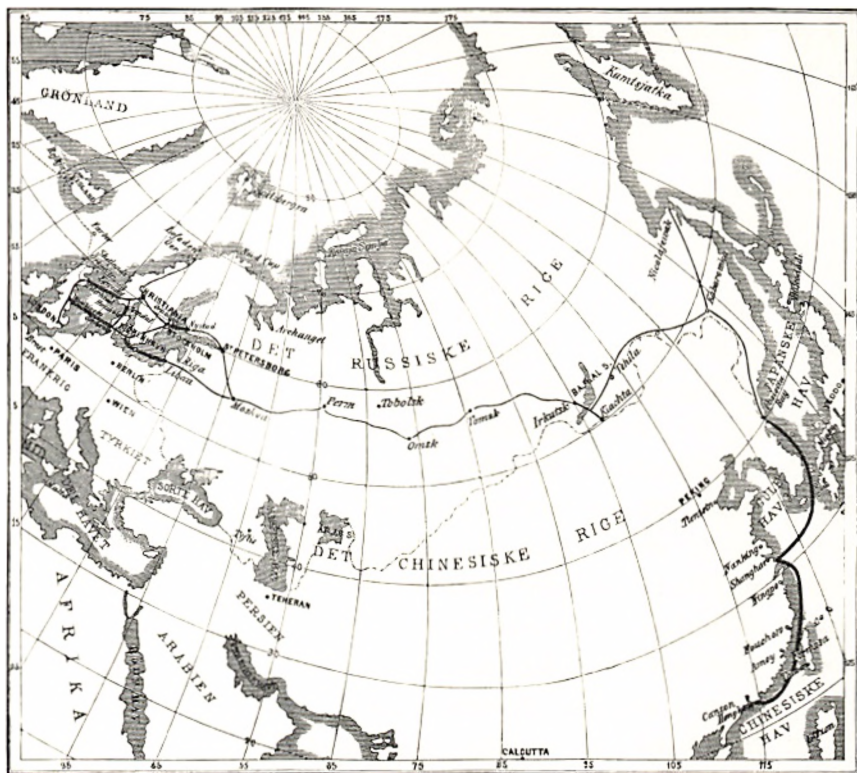

S/S Hengest 1869 uden for Århus havn. Skibet tilhorte Det jysk-engelske Dampskibsselskab, der blev stiftet 1868 i Århus og var det længstlevende af de mange lokale dampskibsselskaber, der sejlede på England. I 1900 blev selskabet overtaget af D.F.D.S. (Maleri af Chr. Blache i Den gamle By).

der blev oprettet af C.P.A.Kock og firmaet »Koch og Hendriksen«. I Århus udfoldede samtidig C.K.Hansen og dampskibsexpeditør Rasmus Petersen efter opfordring fra Det kgl. danske Landhusholdningsselskab stor energi for at etablere en direkte dampskibsroute Jylland-England. Flere andre steder i landet oprettede man lokale dampskibsselskaber, der skulle drive fart på England.⁴ Med oprettelsen af »Det forenede Dampskibsselskab« i 1866 fik bestræbelsen for at knytte direkte forbindelse til England et solidt fundament; men de foretagender, der blev kaldt til live i 1865, var umiddelbart vidnesbyrd om, hvorledes de politiske sympatier og de økonomiske interesser naturligt spillede sammen. En udvikling, der var i fuld gang, blev ved de politiske begivenheder fremskyndet.

4. Iyske Samlinger, 1946, s. 104f.

I samme lys må man se bestræbelserne for at udnytte de muligheder, som telegrafens bød for etablering af kontakter og for investering af kapital. Den første danske telegrafdirektør P. Faber – bedre kendt som forfatteren til »Højt fra træets grønne top« – tog sammen med C.F. Tietgen og storkøbmanden O.B. Suhr initiativet til en direkte telegrafforbindelse mellem Rusland og England over Danmark. I 1865 var forhandlingerne i fuld gang, og resultatet blev på længere sigt »Det store nordiske Telegraf-selskab« (1869). En kendt skikkelse fra krigen var den tapre forsvarer af de frisiske Vesterhavsoer, kaptajn O.C. Hammer. Han

Kort over Store nordiske Telegraf-selskabs linier. Kortet blev bragt i Illustreret Tid. 20. marts 1870 i anledning af, at fregatten Tordenskjold sejlede ud for at deltage i etableringen af kabelforbindelse mellem Hongkong og Shanghai; et, som det hedder, »storartet foretagende, der vil gribe mægtigt ind i alle større samkvemsforhold og kaste en hædrende tilbageglans på det lille folk, fra hvilket det er udgået.«

blev sjælen i et stort anlagt foretagende: »Det danske Fiskeriselskab«, der blev oprettet i 1865. Formålet var at drive hval- og robbefangst ved Island. Umiddelbart betragtet, skulle et dansk initiativ have lige så gode chancer i denne fangst som andre nationers; men foretagendet lykkedes ikke. Hvor meget det skyldtes uheld, og hvor meget det var en følge af manglende dygtighed, skal være usagt; kaptajn Hammer havde ikke held til at gøre foretagendet rentabelt; men ideen bag det, at udnytte mulighederne ud over havet, hvor der ingen snærende grænser var, må man naturligt se som udtryk for nationens ekspansionsvilje på en tid, da rigets område var skrumpet ind til et mindstemål.

I december 1865 indbød fabriksejer Drewsen og ingeniørkaptajn Dalgas til et møde i Silkeborg for at drøfte planen om at oprette et selskab til de jyske heders opdyrkning. Det blev udgangspunktet for oprettelsen af »Det danske Hedeselskab«. Ingen anden institution er i den grad sat i forbindelse med mottoet: »Hvad udad tabes, det må indad vindes« som netop Hedeselskabet; opdyrkingen af de jyske heder, bosættelsen af de talrige nye familier og væksten i produktionen og udbytte af tidligere øde områder måtte appellere netop til denne forestilling; men der ligger som nævnt i mottoet fra 1872 en resignerende tanke, som om man kunne se bort fra tabet af Sønderjylland, når man fik erstatning på de jyske heder. Sådan har Dalgas og kredsen om ham ikke følt.⁵ Askov-højskolens forstander, Ludvig Schröder, blev aldrig træt af at protestere, når man lagde Dalgas ordene »hvad udad tabes« i munden. De mænd, der samledes om Hedeselskabet anså ikke Sønderjylland for tabt.⁶ For Dalgas var hedeopdyrkingen et nationalt problem i den forstand, at det måtte løses uden hensyn til øjeblikkelig gevinst; nationen måtte samles om opgaven, og der måtte ydes ofre uden hensyn til, om det i første omgang kunne betale sig efter en rentabilitetsberegning. På langt sigt var fordelene for nationen som helhed ikke noget, man behøvede at tvivle på.

5. Harald Skodshøj: E. M. Dalgas. 1943. S. 87.

6. Frederik Schröder: Ludvig Schröder. Liv og gerning. II. 1936. S. 170.

Da Dalgas i 1867 skrev sine »Geografiske billeder fra heden«, formulerede han sit ønske således: »Måtte blot disse hede billeder have bibragt læserne overbevisningen om, at hedesagen er af meget stor betydning for fædrelandet, og de vanskeligheder, man vil støde på, er til at overvinde, – og at det må være danske mænds pligt at være med til at løse den forbandelse, som i et halvt årtusinde synes at have hvilet over Vestjylland«. Der er således ingen tvivl om, at Dalgas opfattede sagen som en national opgave, og i den forstand hører Hedeselskabets oprettelse med i billedet af det kraftige initiativ, der udfoldede sig straks efter 1864; men der kunne ikke findes erstatning for Sønderjylland på de jyske heder.

I håbet om en genoprejsning ved at få Sønderjylland eller i det mindste den dansksindede del tilbage og i folkestemningen var der også et stærkt element af revanchekrav. Allerede i november 1864 havde digteren Fr. Paludan-Müller skrevet en sang, hvori disse følelser kom til udtryk, og som rummede løsenet for mange i de følgende år. De fleste kender fra skolen sangen: »Brat af slaget rammet, kastet hårdt til jord, ligger brudt og lammet du, vor gamle mor«. Paludan-Müller forsøgte her at opstille fremtidsmålet og forudsætningerne for, at det kunne nås. For ham var der ingen tvivl: »Slesvigs land genvundet! Det er kampens mål«. Forudsætningerne var for det første: »Ynglinger i plade« og »drengene klædt i stål«, for det andet: »fromme, stærke kvinder« og for det tredje: en ven. »Har jeg først de tre, drengen, pigen, vennen, svinder al min ve,« hedder det i sangen. Det med vennen var ikke mindst væsentligt. Det var en allieret, han mente. Der var mange, som så den store fejl i 1864 deri, at Danmark var gået i krig uden alliance. Man spejdede efter nye alliancemuligheder, og under de hurtigt skiftende europæiske konstellationer kunne der måske øjnes en chance. I efteråret 1865 var forholdene endnu helt uoverskuelige. Foreløbig havde de to sejrherre herredømmet i Sønderjylland og Holsten i fællesskab, men sådan at østrigerne styrede

Det danske Fiskeriselskabs damper Thomas Roys på fiskeri under Island. (Illustreret Tid. 25. febr. 1866). Selskabet, der mere havde forsøgets karakter, standsede sin virksomhed i 1871. Bladet indleder sin omtale af selskabet med at understrege det naturlige i at følge de bestræbelser for at udvikle vore materielle hjælpemidler, der åbenbarer sig rundt om i landet og afgiver vidnesbyrd om, hvor almindeligt det erkendes, at uden disse bestræbelser vil det tabte aldrig kunne genvindes, eller den forøgede statsgælds byrder kunne bæres i vor svækkede tilstand.◊

i Holsten og preusserne i Sønderjylland. Fra 1866 – da Preussen havde slået Østrig – var offentligheden mere og mere indstillet på, at et opgør mellem Tyskland og Frankrig nærmede sig, og i Danmark håbede man ved en fransk sejr at kunne få Sønderjylland tilbage, men så langt tænkte man endnu ikke i 1865.

Det umiddelbare udtryk for revanchestemning i efteråret 1865 blev skyttebevægelsen. Det var kaptajn Edv. Nielsen, der her gik i spidsen, og inspirationen havde han fået ved det store besøg af slesvigere i København i begyndelsen af september 1865. 2.000 slesvigere var indbudt til et par dages besøg i hovedstaden for at bekræfte fællesskabet mellem de danske trods den nye grænsedragning og for at demonstrere, at der endnu fandtes en livskraftig

og uforknýt dansk befolkning i hertugdømmet. Festen blev meget vellykket. Under indtryk af den stærke nationale stemning tumlede kaptajn Nielsen med ideer og muligheder for dog at gøre noget konkret for at rejse det sunkne mod. Slesvigernes besøg sluttede den 6. september 1865. Allerede den 8. september og mange dage derefter vandrede han rundt på sin fod på Sydfyn for at skabe interesse for at få oprettet skytteforeninger. Den 13. november 1865 blev Skytteforeningen for Svendborg amt oprettet, og snart fulgte Odense amt efter, og bevægelsen bredte sig ud over hele landet. På en karakteristisk måde formulerede Edv. Nielsen sit mål. – Det var ikke skydning, ikke legemsøvelser, ikke eksercits, der var målet, sagde han, men det var ungdommens opdragelse og fædrelandskærlighedens vækkelse hos folket, og midlerne til at nå dette mål var sang, foredrag, skydning, legemsøvelser og eksercits. Det var hans idé, at sagen selv skulle arbejde sig frem uden støtte.⁷ Der blev udsendt en skyttesangbog; det var kraftige ord, der lød her. Fynboen Mads Hansen var bevægelsens sanger. Med begejstring sang de unge:

I vor barndom vi hørte kartovernes brag,
og vor drot fik vi kær og vort land og vort flag;
gennem kruttdampens røg så vi frihedens sol
sprede lys over jorden fra pol til pol.
End er kampen ej endt, end har friheden ej
overalt til hvert folk og hvert land banet vej.

og den slutter:

Rask afsted! vi kan ej koldt
se, tyrannen sejr beholdt.
Leve Danmark, vor moder, den havfrue stolt.

En anden sang begyndte: »Til våben, brødre, tag bøssen fat«, og yderligere en: »Fremad kammerater med bøssen i hånd«. Skytte-

7. Dansk Folketidende 15. dec. 1871.

bevægelsen havde sin store tid i årene op mod den fransk-tyske krig; skytteforeningerne smeltede senere sammen med gymnastikforeningerne; den store krise kom i 1885, da nogle var fristet til at rette bøsserne mod Estrup-regimet. Historisk set må man nok betragte skytte-bevægelsen som den mest umiddelbare reaktion mod nederlagsstemningen og som vidnesbyrd om, at ungdommen var rede til endnu en dyst.

Der fandtes – ejendommeligt nok – endnu efter 1864 enkelte tilhængere af den nationale politik fra før krigen; de havde tilsyneladende intet lært og intet glemt. Den 2. september 1865 holdt præsten af den grundtvigske retning, Vilhelm Birkedal, en tale i folketinget, som han en kort tid var medlem af. I talen fremsatte han et »råd« til kongen; og det vakte en uhyre opsigt; for kongen skulle efter Birkedals forslag udsende en erklæring af følgende indhold: »Jeg ved godt, at jeg blev valgt af det danske folk til konge i det gamle Danmark, ikke fordi folket elskede min person, thi jeg var næsten ukendt for folket; men fordi folket mente ved dette valg at sikre sammenholdet af det danske monarki; nu er det bristet; jeg føler mig ikke opgaven voksen, som folket overdrog mig; jeg kunne måske være bleven Eder en god fredens konge, men ikke en befrielsens, en kampens konge; dertil savner jeg evner, og derfor nedlægger jeg min krone f.eks. til bedste for kong Karl den Femtende af Sverige-Norge«. Talen blev ikke modtaget uden protester, men i et brev til sin kone den 5. september 1865 fremhæver Vilh. Birkedal talen som en bedrift, idet han mente at have udtalt, hvad alle danske mænd og kvinder tænkte.⁸ Året før havde det været en vidt udbredt tanke; nu var det en røst fra graven. Kongen syntes ikke om »rådet«. Han var i forvejen stærkt irriteret på Vilh. Birkedal, der i en kirkebøn sidst i august 1864 havde bedt: »Gud give kongen et dansk hjerte, om det er muligt«. Selv om både talen og bønnen kunne opfattes fornærmeligt, var reaktionen dog ualmindelig hård, idet Vilh. Birkedal

8. I. Nygård: Vilhelm Birkedal. II. 1896. S. 351.

Den typiske hede, som den strakte sig i store flader over Jylland, før Hedeselskabets opdyrkning satte ind. Efter maleri af Hans Friis: Sejs hede 1866.

blev afskediget som sognepræst for Ryslinge menighed. Selv følte Birkedal sig som martyr for gamle Danmark. Sagen vakte et stærkt røre, og den fik for så vidt betydning, som den blev anledningen til at oprette den første danske valgmenighed. Birkedal var afskediget af politiske, ikke af kirkelige grunde, og han optog en virksomhed som præst for en frimenighed; nogle år senere blev der som ramme for denne skabt lovhjemmel for dannelse af valgmenigheder. Birkedals menighed i Ryslinge dannede den første af en hel række.

Birkedals aktion var i pagt med fortiden. Men fra de grundtvigske kredse, som også han tilhørte, udgik et initiativ, der fik den allerstørste betydning, nemlig oprettelsen af talrige folkehøjskoler i 1865 og årene derefter. Højskolen havde forinden fundet sin form. Den første højskole efter de grundtvigske tanker var grundlagt i Rødning i 1844; flere var kommet til i 1850'erne. Gennembruddet efter 1864 kom forbavsende hurtigt; da højskolens førstemand, Ludvig Schrøder, Askov, i 1872 gjorde stillingen

op, anvendte han følgende karakteristik: De 20 år 1844–1864 var helt igennem en læretid, og først efter ulykken i 1864 havde folkehøjskolen vundet rigtig kraft, så der nu hver vinter var henimod 2.000 unge karle på højskolen, måske $\frac{1}{5}$ eller $\frac{1}{6}$ af det værnepligtige mandskab.⁹

Højskolens stærke gennemslagskraft må ses som vidnesbyrd om, at den oplysning og opvækkelse, højskolens lærere var talsmænd for, havde genklang i modtagelige sind. Der var efter krigen – men i dyb overensstemmelse med rejsningen af den danske landbefolkning til selvbevidsthed og til demokratisk ansvar – hos ungdommen en udtalt trang til at få en videre horisont, til at komme ud over sognegrænserne, til at lære noget og til at være sammen med ligesindede unge.

Noget af den samme stemning, som rådede i skytteforeningerne, herskede på de fleste højskoler. Her var ingen forknythed; men højskolens opdragelse var naturligvis uendeligt meget mere omfattende, den sigtede mod det hele menneske, og højskolerne har fået en varig betydning som et særpræget dannelseselement i det danske samfund. Den danske folkehøjskole er et af de få originale bidrag, der fra dansk side er ydet til verdenskulturen; det særprægede lå bl.a. deri, at man kunne tage elever ud af arbejdsprocessen, give dem undervisning om emner ofte fjernt fra hverdagen, men trods dette kunne eleverne, når de forlod skolerne, gå ind i hverdagsgerningen bedre skikkede til at klare de praktiske opgaver og modnede til at tage del i fællesskabsopgaver både i folkelige foreninger, økonomiske foretagender og i det politiske liv.

Et nyt politisk initiativ var efter 1864 en nødvendighed. Rigets forfatningsforhold måtte ordnes. Det betød tillige kamp om magten i samfundet, og striden kom hurtigt til at stå om magtfordelingen mellem de brede folkelige kredse og overklassens forskellige grupper. Forfatningsstriden kulminerede i efteråret 1865.

9. Dansk Folketidende 5. maj 1872.

På deres rejse til København i 1865 hilser sønderjyderne af sejlene landsmænd i Svendborg Sund. (Illustreret Tid. 10. sept. 1865). I Korsør var der festmodtagelse og æresport med Hostrups ord:

Ja dagen kommer, vi det veed,
skönt kun den ses i drømme.

Et par ord om tiden før 1864 er nødvendige for at forstå konflikten.

Den sociale problemstilling inden for landbostanden havde været skarpt formuleret i 1840-erne; men det store demokratiske gennembrud, da Junigrundloven blev indført i 1849 i kongeriget var sket i samarbejde mellem de nationalliberale købstadsrepræsentanter og landalmuens foregangsmænd; men det blev for de nationalliberale en stor skuffelse, at bondebefolkningen i mange tilfælde foretrak deres egne repræsentanter fremfor de begavede og højtannede akademikere eller de formuende borgere. Mod-sætningsforholdet trådte frem i 1850-erne; men de overvældende storpolitiske vanskeligheder, som Danmark var udsat for, så længe striden om hertugdømmerne stod på, lagde en dæmper på de

politiske udslag, som de sociale spændinger ellers naturligt måtte give sig. Da de nationalliberale politikere i efteråret 1863 gennemførte en grundlovsændring for »Rigsrådet«, der omfattede Danmark og Slesvig, lykkedes det dem ved en høj valgrets-census til landstinget at gøre dette ting mere konservativt i sin sammensætning, end tilfældet var for junigrundlovens »Rigsdag«, eller sagt med professor H.N.Clausens ord: »Landstinget sammensat efter grundloven af 5. juni var ikke i stand til at afgive noget værn mod folketingets stundesløse bevægelighed, og et sådant værn kunne ikke undværes, efter at bondevennepartiets førere var blevet sig fuldt bevidste, at det efter valgloven står i folkemassernes magt at fylde pladserne i begge ting med sine kandidater: gårdmænd, husmænd og skolelærere, og efter at de har vedkendt sig som formål at holde intelligensen ude fra folkerepresentationen... En repræsentation prisgiven til massen, som er disciplineret af egennyttige og snu førere, er og bliver en konstitutionel parodi, når den betragtes som korporation af lovgivere...«¹⁰

Junigrundloven var imidlertid fortsat i kraft for kongerigets indre anliggender. Da Slesvig var tabt, havde Danmark to forfatninger for samme område. En forenkling var nødvendig. De demokratiske ledere ønskede simpelthen, at junigrundloven igen blev enerådende; men de var ikke stærke nok til, at de kunne sætte deres vilje igennem. Regeringen Bluhme 1864–65 var reaktionær, men havde ikke styrke nok til at tvinge udviklingen så langt tilbage mod enevælden, som den ønskede. De nationalliberale var ikke stærke nok til at videreføre rigsrådsforfatningens principper; hovedsagen blev for dem at hindre bønderne i at få for stor indflydelse; men selv kunne de ikke lede udviklingen.

Af de gamle nationalliberale ledere var Orla Lehmann en af de mest virksomme, selv om begivenhederne i 1864 havde taget stærkt på ham, og hans helbred var vaklende. Han søgte at holde samling på vælgerne ud over landet ved at få de tidligere national-

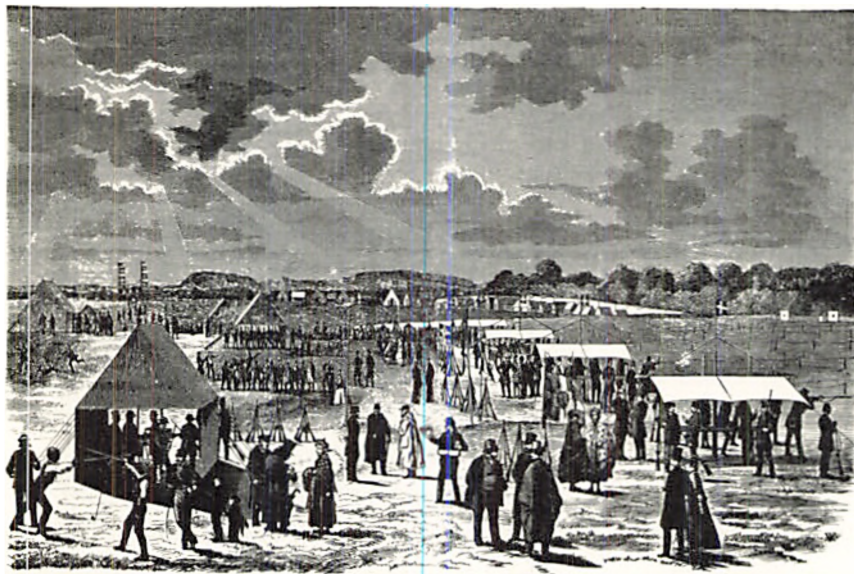
10. H.N.Clausen: Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie. 1877. S. 496.

liberalt prægede foreninger med i den reorganiserede »Dansk Folkeforening«. Denne forening udsendte bl.a. en lang række pjecer; selv skrev Orla Lehmann en om »Aarsagen til Danmarks Ulykke«.

Blandt de standhaftige på den nationale fløj må man nævne fuldmægtig i kultusministeriet C. Rosenberg; han havde været en ivrig, ja, fanatisk skandinav, han var med i konspirationerne mod Christian IX i 1863–64, og han opgav ikke så let ævred. I 1865 var han initiativtager til et Nordisk samfund, der i samarbejde med lignende samfund i Norge og Sverige i årene 1866–70 udgav »Nordisk tidsskrift for politik, økonomi og litteratur«. Her kom han for skade at skrive en artikel, der mishagede krigsminister Raasløff, og han fik valget mellem at indstille skribentvirksomheden eller gå af som embedsmand. Han valgte det sidste og udfoldede derefter en livlig agitation for høje idealer; men al hans iver hjalp ham ikke. Den nordiske bevægelse kom ikke over skuffelsen i 1864.

Særlig tungt hvilede fortvivlelsen over nederlaget på D. G. Monrad. Han havde været den ledende politiker under krigen, og det var særlig ham, der måtte stå for skud under de ophedede debatter om ansvaret. Den 7. november 1865 meddelte han sine vælgere, at han nedlagde sine politiske mandater. Allerede tidligere var det blevet bebudet, at han agtede at emigrere; men han deltog i forhandlingerne om den nye grundlov helt til den afgørende aftale blev truffet i november 1865. Til Orla Lehmann fortalte han, at han ingen fremtid så for Danmark og det danske folk. Blev det ikke skandinavisk, var det tabt. I alt fald vidste han ikke, hvad der var at gøre, og uden mål kunne et menneske ikke leve. Han var udslidt, havde tabt al tillid til sig selv, og uden tro kunne han ikke leve. Han havde troet, at det danske folk ville slås til det yderste for Dannevirke, og hvis det skulle gå under, da gå under med ære; men han var blevet bittert skuffet og følte den højeste afsmag for det hele.¹¹

11. Af Orla Lehmanns Papirer. Udg. af Julius Clausen. 1903. S. 232f.

Skyttefest ved Kværndrup på Fyn 30. september 1867. (Illustreret Tid. 13. okt. 1867). Festen havde samlet 1400 skytter; billedet viser bl. a. fægtning og skydning. Om aftenen »afbrændtes: et fyrværkeri under de heldigste omstændigheder« og ledsaget af »den mylrende menneskemasses stadige glædes- og bravoråb og udbrud som: Å nei sie, Ma'en, sie hvor dejlig, ... Nei det er dog møie kønnere end ifjor«.

Den 29. november 1865 blev der holdt en afskedsfest for Monrad på Skydebanen. Festen var meget alvorlig og værdig, skriver landstingsformanden M. P. Bruun i sin dagbog. Monrad selv var dybt bevæget. I sin tale redegjorde han på en mere almen måde for grunden til emigrationen. Han folte sig træt og ulykkelig efter den ulykke, der var overgået landet, og som han ikke så noget middel eller havde kraft til at hjælpe at råde bod på.¹² Dagen efter rejste han.

Det var tydeligt, at de gamle nationalliberale ikke kunne gribe ledende ind i udviklingen; de var trængt i defensiven. Da tegnede der sig i oktober 1865 en ny politisk konstellation, idet en gruppe af venstre, med politikeren J. A. Hansen i spidsen, søgte forståelse

12. M. P. Bruuns Dagbog. 1961. S. 137.

med en kreds af godsejerpolitikere, der efter 1864 følte trang til og fik mulighed for at skaffe sig førerskabet i dansk politik. En forening af »små og store bønder« blev oprettet under navnet »Oktoberforeningen«. Ved store bønder forstod man godsejere. Det var det stærkeste politiske initiativ, som nederlaget umiddelbart havde til følge. Ved en fest den 10. oktober 1865 blev programmet formuleret bl.a. i en sang, hvor de følgende linier forekommer:

Nu vil vi skålen tømme for hele Danmarks folk,
ja både for de små og store bønder,
for først når disse tvende kan mødes uden tolk,
for Danmark en bedre tid begynder.

I realiteten kom initiativet fra »de store bønder«, især en gruppe af godsejere, som man kaldte »de nationale godsejere«. Den ledende skikkelse blandt de nationale godsejere var grev C.E. Frijs-Frijsenborg. Hans motto var: »Jeg vil med mit hus og med alt, hvad jeg ejer, tjene gamle Danmark, mit elskede, men sønderrevne fædreland«. Det afgørende nye var, at der blev truffet en aftale om en sammensætning af landstinget i den forfatning, der skulle forene rigsrådets og rigsdagens kompetence. Ikke en høj census skulle bestemme valgretten, som de nationalliberale ønskede, men de højstbeskattede skulle som selvskrevne valgmænd have en fortrinsstilling ved landstingsvalgene. Skatter var jordskatter, og de højstbeskattede var følgelig godsejerne, og således fik denne samfundsgruppe en overvægt i det politiske liv. Det afgørende kompromis blev sluttet i begyndelsen af november 1865. De små bønder under J.A.Hansens ledelse fik en tilsyneladende indrømmelse til den almindelige valgret; men i realiteten var valgmåden til landstinget endnu ugunstigere for de demokratiske kræfter end den, de nationalliberale havde tænkt sig. Den konstruktive tanke bag forfatningsforslaget stammede ikke fra grev Frijs; den var udviklet af godsejer J.B.S.Estrup. Ved et energisk gennemført politisk initiativ blev det »hartkornet«, der drog den politiske fordel af

den politiske opløsning, som fulgte ovenpå 1864. I november 1865 dannede grev Frijs ministerium med Estrup som indenrigsminister.

Mellem de nationalliberale og bondealmuen var modsætningen bestemt af et dannelsesskel. Med hån og foragt så købstadsoverklassen ned på den landlige befolkning og især dens politiske ledere, der i de nationalliberales øjne var demagoger og opkomlinge, som kun regnede med »talmajestæten«, d.v.s. flertalsafgørelse i folketinget og ved valgene, og som ikke forstod, at ånd, indsigt, dannelse og formue havde en betydning i sig selv. Mellem gods-ejerne og bønder var skellet gammelt og dybtgående og ladet med had. For så vidt var det en forfængelig tanke med oktoberforeningen at ville slå bro over dette skel, og på langt sigt var det forgæves. Ideen om dette samarbejde var først udkastet af postembedsmanden Joseph Michaelsen, der selv hverken var en stor eller lille bonde. Forfatningsforliget om 1866-grundloven tilslørede for en stund den dybtliggende klassekonflikt mellem de store og de små bønder. Det var dog fra første færd klart, at godsejerne ikke ville dele regeringsmagten med venstres ledere. Senere brød striden ud i lys lue, og da stod godsejere og byernes overklasse sammen mod den store brede bevægelse for folkeligt selvstyre. I 1865 kunne disse konsekvenser nok anes. Adskillige erkendte den nye forfatnings konfliktmuligheder, deriblandt A.F. Tscherning og N.F.S. Grundtvig. Den sidstnævnte havde en partistøtte i »det nationale venstre«; men ved valgene kunne de ikke slå igennem med deres synspunkter. I mange kredse var der en lettelse at spore, da man i 1865–66 endelig nåede et resultat. Siden 1848 havde forfatningsproblemet uafbrudt stået på dagsordenen; men da det kom til stykket, var det ikke de folkelige kræfter, der formåede at løse forfatningsproblemet. Initiativet var i den kritiske situation gledet over til nogle målbevidste og handlekraftige godsejere, der utvivlsomt handlede ud fra en ægte national overbevisning om, hvad der tjente Danmarks interesser bedst; men nederlaget havde givet reaktionære kræfter større spillerum, end

Frijsenborg, som konsejlspræsidenten lod det bygge af F. Meldahl i 1860'erne. (Illustreret Tid. 20. okt. 1867). Frijsenborg er et af de sidste store herregårdsbyggerier i Danmark og kan stå som et monument over godsejernes sidste storhedsperiode i dansk politisk historie.

de havde før. Det varede en stund, før de dybtliggende sociale og politiske modsætningsforhold kom til udbrud.

Der er i det foregående givet eksempler på initiativ og kraftkoncentration i dansk erhvervsliv og folkeliv og i dansk politik. Dette er fremdraget for at skildre den tidsmæssige baggrund for »Det jydsk historisk-topografiske Selskab«, hvor beskedent dette end måtte være. Tanken om et selskab blev undfanget engang i året 1865, og i oktober dette år udsendte en kreds af embedsmænd, godsejere og købmænd en opfordring til at danne et selskab, hvis formål det skulle være at udgive et tidsskrift »Samlinger til jydsk Historie og Topografi« og tillige at understøtte udgivelsen af historiske værker og beskrivelser af større eller mindre egne, som ellers af materielle grunde måtte have svært ved at komme

frem. Forbilledet var Fyns Stifts litterære selskab, der var blevet oprettet i 1859.

I indbydelsen til at melde sig ind i selskabet er hentydningen til tidsbaggrunden kun meget svagt formuleret, idet den stilfærdigt slutter med følgende ord: »Skulle denne vor indbydelse vinde nogenlunde almindelig tilslutning, vil derved ikke blot efterhånden i tidernes løb kunne samles en skat af værdifulde værker om jyske forhold og således vindes en del til nyttige kundskabers udbredelse... men tillige ved følelsen af fælles interesser skabes et indre sammenhold, hvis betydning netop nu turde være indlysende.«

»Netop nu« – det er alt, men det var altså også et indre sammenhold, indbyderne følte, der var brug for. De personligheder, der stod bag »Det jyske historisk-topografiske Selskab«, havde i overvejende grad deres almindelige baggrund i en nationalkonservativ grundanskuelse. Navnene viser, at der ikke var tale om et bredt anlagt folkeligt foretagende; men den nationale hensigt er umiskendelig. Der havde vel været stor sandsynlighed for, at selskabet var blevet oprettet, hvad enten krigen var kommet eller ikke, men som situationen var umiddelbart efter 1864, blev al foretagsomhed og al udfoldelse af kræfterne sat i relation til ulykken, også oprettelsen af »Det jyske historisk-topografiske Selskab«. Det styrkede troen på en bedre fremtid, at der var opgaver at tage fat på, og at trangen til indre sammenhold kunne finde konkrete udtryk. Blandt opgaverne løste det jyske selskab en af de meget stilfærdige, men i al beskedenhed var dets stiftere med i et opbygningsarbejde. Initiativet bar frugt, en stor arbejdsindsats har selskabets stiftere og siden dets ledere ydet. De formål, man stillede sig i 1865, er der nu mange foreninger og institutioner, der søger at virkeliggøre. Den oprindelige opgave er andre i dag nærmere til at løse, og selskabet har derfor i de senere år udvidet sin interessesfære og er et alment dansk historisk selskab; men det vedkender sig med respekt og glæde sin arv og sin tradition, og det vil det gerne gøre »netop nu«.

Troels Fink

Selskabet stiftes

Forholdene omkring oprettelsen i 1866 af Det jyske historisk-topografiske Selskab er tidligere behandlet ikke mindre end tre gange. I første hæfte af Samlinger til jysk Historie og Topografi skildrede bestyrelsen – vel med initiativtageren, adjunkt D.H. Wulff, Ålborg, som pennefører – idé og plan for selskabet og dets publikationer. Denne redegørelse blev gentaget i 1896 i samlingernes 3.række, I bind og endelig ved 75-års jubilæet i 1941 i Jyske Samlinger, 5.række, V bind. Den sidste artikel havde postmester Carl Klitgaard som forfatter.

Såvel i 1896 som i 1941 peges der på, at det var Fyens Stifts litteraire Selskabs virksomhed, der var den direkte inspiration for adjunkt Wulff. Selv havde han heller ikke lagt skjul på denne forbindelse, men flere gange henvist til den. Det fynske selskab var imidlertid af en lidt anden karakter end det, han havde tænkt sig, eller i al fald end det, han fik stiftet. Det var oprettet i 1815 under protektion og direkte medvirken af prins Christian Frederik (senere Christian VIII), og det havde til formål »at fremme videnskabelig virksomhed hos medlemmerne og litterære foretagender til oplysnings og videnskabeligheds befordring«¹ – altså egentlig i det små en slags videnskabernes selskab for Fyn. Uden at skifte karakter havde selskabet dog i 1859 påbegyndt udsendelsen af et tidsskrift: Samlinger til Fyens Historie og Topografi, hvoraf der i

1. C.T.Engelstoft: Udsigt over Fyens Stifts litteraire Selskabs Virksomhed. Et foredrag i Anledning af Selskabets Halvtredsindstyvende Aarsdag den 17de Mai 1865 (i Samlinger til Fyens Historie og Topografi 1865, s. 243–61).

Hr. Konsul Chr. Nielsen, R. af Øst.

Hjørring.

Ved at oversende dem nedenstående Udkast til en større del af Regeringen af et historisk Selskab for Jylland, for hvilket det er lykkedes mig at vinde et stort Antal Venstgere i forskellige Lige Livsige Distrikter til Skolelærere, fra Skoleambulant og Gartneren, vilde jeg tillade mig, da jeg gjerne ønskede en Repræsentant for Handelsstanden i det nordlige Jylland, at forespørg, om de ikke skulde være villig til at træde til som Medlemmer. Herom kunde jeg maaske forvente Udsættelse fra dem, forsaavidt de med Lyghed beholder det.

Aalborg d. 4de September 1865

Respektfuldt
D. H. Wulff
Adjunkt

Indbydelse.

I den Overbevisning, at meget endog kan og bør gjøres for at indkræde Kundskab om og Interesse for Jyllands historiske og topografiske Forhold i Færd og Nærd, ere vi i undertegnede traadte sammen for at søge en Forening stiftet til at virke i denne Retning.

Paa Grund af Landets store Udstrækning, der vanskeliggjør personlige Sammenkomster, kan Foreningen, som vil kalde sig „Det jyske historisk-topografiske Selskab“, i Regelen kun stræbe at naa sit Maal dels ved at understøtte, eller vel endog selv udgive, sandt og større historiske Værker og Beskrivelser af Byer og større eller mindre Egne, f. Ex. Hærtaaler, Penge o. s. v., som ellers af rent materielle Grunde have Vanskelighed ved at komme frem, og dels ved i ivangtri Hefter (som mulig 1-2 aarlig) at udgive Samlinger af mindre, hær mere populære Afhandlinger og Artikler, vedkommende Halvaens forskjellige Læse. Disse „samlinger til jysk Historie og Topografi“ skulde danne det ydre Bindemiddel mellem Selskabets Medlemmer, til hvem de uddelles gratis, hvortil hin Understøttelse som en Hjælp i rent videnskabelige Ojemed ikke vil medføre noget direkte Udbytte for Medlemmerne, uden forsaavidt de maatte kunne erholde saaledes understøttede Værker til nedat Pris.

Første side af D.H. Wulff's opfordring til konsul Chr.H. Nielsen, Hjørring, om at tegne sig som medindbyder for Det jyske historisk-topografiske Selskab. Det brede udsnit af befolkningen, som Wulff ønskede, at hans indbydere skulle repræsentere, skaffede han sig ikke. Gartneren blev kun en enkelt, og skolelæreren kom slet ikke med, i al fald ikke hvis han med denne tænkte på almueskolen. Af sine kolleger, latinskollelærerne, kunne han derimod opføre hele seks. (Chr. H. Nielsen's arkiv, Erhvervsarkivet).

1865 var udkommet to bind og et par hefter af det tredje. Det var dette, Wulff ønskede at efterligne for Jyllands vedkommende; men dets baggrund skulle være en ganske almindelig forening af interesserede fra alle kredse.

Wulff's varme iver for sin idé demonstrerede han i sommeren 1865 ved simpelt hen at rejse Jylland rundt for ved personlige kontakter at lodde mulighederne for at realisere den. Han fandt rimelig tilslutning – selv kaldte han den stor – og da han kom hjem, udformede han et indbydelsescirkulære, som han sendte rundt til godkendelse hos de folk, han havde opsøgt og talt med under sin rejse. I cirkulæret gav han straks afkald på diskussionsmøder, således som Fynselskabet afholdt dem. Foreningens formål skulle være at udbrede kendskabet til og interessen for Jyllands historie og topografi i fortid og nutid; men landsdelens store udstrækning gjorde det nødvendigt, at formålet blev tilgodeset »dels ved at understøtte, eller vel endog selv udgive, sådanne større historiske værker og beskrivelser af byer og større eller mindre egne, f. eks. herreder, sogne o.s.v., som ellers af rent materielle grunde har vanskelighed ved at komme frem, og dels ved i tvangfri hæfter (om mulig 1–2 årlig) at udgive samlinger af mindre, især mere populære afhandlinger og artikler, vedkommende halvøens forskellige egne«². De »tvangfri hæfter«, der blev til Samlinger til jydsk Historie og Topografi, skulle være det faste bindeled mellem foreningens medlemmer. Understøttelsen til større arbejder ville de kun få glæde af, for så vidt de kunne få sådanne tilbudt til nedsat pris. Det årlige medlemsbidrag skulle være 2 rd.; men skulle nogen føle trang til at yde mere eller et kontant tilskud straks, tog man med taknemmelighed imod det. Herpå synes nu kun justitiarius C. N. Tang, Viborg, og Wulff's far, provst H. Wulff, Gunderup, at have reageret. De betalte det første år hver 5 rd.³.

Antallet af bestyrelsesmedlemmer fastsattes til tre, valgt for fem år. Bestyrelsen udpegede selv en kasserer, men forestod i

2. Cirkulæret i Jysk Selskabs arkiv. I.a.N.

3. Jfr. medlemsfortegnelsen i Samlinger til jydsk Historie og Topografi I, 1866–67, s. 12–13.

øvrigt i fællesskab den litterære virksomhed: bedømmelsen af indsendte arbejder og redaktionen af tidsskriftet. Dette kunne foregå skriftligt, så der var ikke noget i vejen for, at ledelsens medlemmer boede forskellige steder. Til kontrol med regnskabet skulle udnævnes en revisor og en decisor. Den sidste var en slags kontrolant af kasserer og revisor og havde yderligere mulighed for at afgøre stridigheder mellem dem.

I slutningen af sin indbydelse nævnede adjunkt Wulff direkte Fyens Stifts litteraire Selskab; men et par ord fører ligesom hans tanke endnu længere tilbage. Han udtrykte som sit håb, at der gennem det kommende selskab kunne »virkes endel til nyttige kundskabers udbredelse« – en vending, der er hentet lige ud af 18. århundredes oplysningstid.

I de 36 navne, der foruden Wulff's eget kom til at stå under den endelige indbydelse, må sikkert ses størsteparten af den kreds, han havde søgt kontakt med. Det var hovedsagelig købstadboere og af disse folk, der havde en vis position i samfundet: større handlende, redaktører, sagførere, embedsmænd (verdslige og gejstlige) og latinskolelærere. Fra landet var kun et par godsejere og en enkelt forpagter. Endelig var hovedstaden repræsenteret af to så fremtrædende personer som kabinetssekretær J.P. Trap, hvis store topografiske værk over Danmark var kommet i sin første udgave i slutningen af 1850'erne, og direktøren for de antikvariske mindesmærkers bevaring, J.J.A. Worsaae.

De fleste af medindbyderne nøjedes med i deres svarbreve til Wulff kort at give deres tilslutning; men biskop J.B. Daugaard, Ribe, gjorde dog opmærksom på, at dersom jyske skulle staves uden d, ønskede han ikke at være med⁴. Der var sket det, at Wulff i sit forslag til indbydelse konsekvent havde skrevet *jyske*. Hvis det var bevidst, var det i al fald ikke noget vigtigt for ham. I det dokument, der blev sendt ud til medlemstegning, var d'et sat ind⁵.

4. Påskrift af 11. sep. 1865 på cirkulæret. Jysk Selskabs arkiv.

5. Det endelige cirkulære blev i øvrigt bortset fra det famose d, som også prokurator C.Olsen, Randers, pegede på, ligelydende med Wulff's forslag. Jysk Selskabs arkiv.

Det kunne være fristende i oprettelsen af selskabet to år efter 1864 også at se en form for nationalpolitisk manifestation. Tanken var heller ikke fremmed. I indbydelsen skrev Wulff, at arbejdet tillige skulle have til formål ved følelsen af fælles interesser at skabe »et indre sammenhold, hvis betydning netop nu turde være indlysende«. På den anden side pegede prokurator C. Olsen, Randers, på, at den geografiske afgrænsning kunne »se ud som et bifald til Danmarks yderligere udstykning og sønderlemmelse«. Han havde selv for år tilbage været fremme med et forslag til et selskab for *dansk* historie og topografi, »dog fornemmeligen Jyllands«, i hvis tidsskrift også statistik, personal- og slægtshistorie skulle have været tilgodeset. Det var dog blevet ved tanken, og på trods af sin betænkelighed lovede også Olsen på det bedste at bistå Wulff⁶.

I oktober 1865 udsendtes det endelige cirkulære med opfordring til dannelsen af Det jyske historisk-topografiske Selskab. Desværre er der ikke bevaret noget vidnesbyrd om, hvor mange der blev sendt ud, eller til hvilke geografiske områder uden for Jylland. Men i løbet af årets to sidste måneder tegnede sig godt 200 medlemmer, og da første hæfte af Jyske Samlinger udkom i foråret eller forsommeren 1866, var tallet steget til 244. Den første medlemskreds' sociale sammensætning frembyder intet særligt overraskende, og man skal sikkert være varsom med at vurdere den almene historiske interesse efter den. Mange har indmeldt sig, fordi de nu en gang burde eller på grund af bekendt- og slægtskaber ikke kunne slippe. Alligevel er det bemærkelsesværdigt, at det største tal – 44 – udgjordes af købmænd og industridrivende (heri medregnet apotekere og provisorer). Forklaringen må søges i købstædernes dominans med 166 af de 244 medlemmer – tegnet af de købstadfolk, der var medindbydere. Som de næste i rækken kom – mere naturligt placerede – embeds- og bestillingsmænd og præster hver med 40, dernæst landbrugere med 28 (heraf forment-

6. Brev af 5. sep. 1865. Jysk Selskabs arkiv.

4.

18

N ^o :	Indtægt	Rt ^r + β
1.	Kasjebeholdning (s. forrige Aars Regnskabs) -	109 59
2.	Indkomne Bglauer (Bil. 1) -	66
3.	Medlemsbidrag af 277 Medlemmer à 2 ^r -	554
	" 2 " à 5 ^r -	10
		564
		<hr/>
		i alt 739 59

Saltborg den

Foranfrænder, Regnskabs og den
at bekræfte. - Blokk

Foranskrænder

Det jydsk historisk-topografiske Selskabs andet regnskabsår, 1867, som det tager sig ud og der er et tilgodehavende hos sidstnævnte på ikke mindre end 249 rd.,

67

5

Nr.	Udgift	Rds	g	Sk.
1.	Honorar til Forfatterne (Bil. 9-11) - - -	180	.	.
2.	Boghandler Schultz's for Exemplarer af Tidsskriftet til Medicin... orce (Bil. 2 a 7 b) - - -	152	3	7
3.	Bestyrelsesudkastninger:			
	a) Boghandler Schultz's Regning, drilkaud 2 Ex. exemplarer af Tidsskriftet, sp. i. et ud af Heller's Kongen og Kongens (Bil. 12) 5: 47 3/4			
	b) Bogtrykker Pöppu for Separatofftryk af Forfatterne m. m. (Bil. 13) 22-4-			
	c) Boghandler Schmidt's for Pöpfung af 1/2 d) Porto (Bil. 16-17) - - - (Bil. 14-15) 1-0-	39	2	30
4.	Tæll ved Boghandler Pöppu Tællit, Viborg (Bil. 1)	6	.	.
5.	Boghandler Pöppu's Rabat af de indkomne Forfatter (Bil. 1)	32	.	.
6.	Restancer for 1867 (Bil. 2)	10	.	.
7.	Tæll ved Boghandler Pöppu's Tællit, Viborg (Bil. 2)	52	1	3
8.	Boghandler Pöppu's Rabat af Medlemsbidragene (Bil. 2)	249	3	1
9.	Tilgodehavende hos Boghandler Schultz 1/68 (Bil. 2)			

30te August 1868.

Kontroleldning 1/68

M. M. Schultz

Balansen 739: 57 9/6.

hvis godbevarede Betalte, for jeg varetidst, og Indtækt fundet
den 10 September 1868.

H. A. Hansen

Regnskabs approbation hermed
dobbelt den 17 Septbr 1868
H. A. Hansen
Revisor

en bevarede regnskabsbog. Forfatterhonorarerne og betalingen til M. M. Schultz er steget.
I er tabt gåede ved to boghandlerfallitter i Viborg. (Jysk Selskabs arkiv).

lig kun 7 almindelige gårdejere, mens de 21 var godsejere, proprietærer, forpagtere og forvaltere). Af lærere var der 22 (12 fra latinskoler), af private funktionærer og sagførere hver 12 og af læger 11. Biblioteker og klubber tegnede sig for 7. I grupper på tre og derunder taltes arkitekter, branddirektorer, dyrlæger, håndværkere, landinspektører, officerer, redaktorer o. fl.

Heller ikke efter medlemmernes geografiske fordeling kan aflæses noget om centerne for den historiske interesse. Også den var afhængig af den person på stedet, som ville og kunne gøre en indsats. Naturligt fik Wulff's hjemby Ålborg det største tal: 40. At Hjørring kunne blive nr. 2 med 30, og at hele Vendsyssel kom til at repræsentere ikke mindre end 19,2% af samtlige⁷, skyldtes, at Wulff her havde allieret sig med den energiske og myndige »landsdelskonge«, konsul og købmand Chr. H. Nielsen i Hjørring. Nr. 3 i rækken blev København med 20, dernæst Kolding 19, Holstebro 15, Ribe og Århus hver 9, Viborg 8, Randers 4, Ringkøbing og Thisted hver 3 og Horsens 2. I Lemvig, Nykøbing Mors, Skagen og Vejle blev hvert sted kun hvervet ét medlem. Endelig kom fra landdistrikterne 78, heraf 28 af de 40 gejstlige. Blandt de resterende 50 var en del embedsmænd, bosat på landet.

Medlemmernes første indsats for foreningen kom til at bestå i valget af en bestyrelse. Trykte medlemfortegnelser og stemmesedler blev udsendt, og 110 af dem kom hjem igen. Den 16. februar 1866 forelå resultatet. Valgt blev Wulff, Ribehistorikeren, overlærer (d. v. s. lektor) J. Kinch og amtmand M. H. Rosenørn, Randers. Bestyrelsen fik seks suppleanter. Til revisor valgtes branddirektør H. L. Carstensen, Blokhush, med to suppleanter og til decisor købmand L. Kier, Ålborg, ligeledes med to suppleanter.

Det var tilsyneladende ikke meningen, at der blandt de tre bestyrelsesmedlemmer skulle vælges nogen formand; men Wulff påtog sig »på sine medbestyreres anmodning« at varetage de løbende forretninger, herunder også hvervet som kasserer. Møder

7. Jfr. John W. Oldam's afsnit i nærværende værk s. 139.

holdt bestyrelsen heller ikke; den indbyrdes kontakt foregik pr. brev. Helt ejendommeligt er det, at selskabet til 1932 arbejdede uden love, blot efter de generelle retningslinier, der var afstukket ved dets stiftelse.

I den præsentationsartikel, der indledede første hæfte af Samlinger til jydsk Historie og Topografi, redegjorde bestyrelsen for, hvad der hidtil var udrettet. Man havde naturligt koncentreret sig om at få gang i tidsskriftet. Det skulle udkomme så vidt muligt to gange om året, trykkes med antikva og – meget liberalt – i reglen med hver forfatters egen retskrivning. Honoraret skulle være 12 rd. pr. ark, der tillige med betaling for korrekturlæsning skulle afholdes af selskabet. De øvrige udgifter: trykning, papir og forsendelse blev overtaget af boghandler M. M. Schultz, Ålborg, med hvem man sluttede en fem-årig kontrakt om forlagsretten. Oplaget skulle første gang være 750, at levere af Schultz til de allerede tegnede medlemmer for en pris af 3½ sk. pr. ark, til nye 4 sk.; bogladeprisen blev 8 sk. pr. ark.

Hvornår der er begyndt at komme penge i kassen, er det ikke muligt at se. Men det fremgår af det bevarede regnskab for 1866, at der var kalkuleret med en indtægt på 548 rd. Herfra gik dog 33 restanter og rabat til kommissionærer, således at nettoindtægten blev på 458 rd. 2 mk. 6 sk. Udgifterne fordelte sig med 133 rd. i honorarer, 33–1–8 for tegninger, 118–4–11 til forlæggeren og 63–2–10 til bestyrelsen – hovedsagelig udlæg til indbydelser, porto og særtryk: i alt 348–2–13. Man havde forsøgt at få et tilskud fra Det classenske Fideicommis; men det var ikke lykkedes – og heller ikke umiddelbart nødvendigt. Det første års overskud på 109 rd. 5 mk. 9 sk. var en smuk begyndelse på Jysk Selskabs 100-årige virksomhed⁸.

Finn H. Lauridsen

8. Regnskabsbog 1866–80 og medlemsbog 1866–81. Jysk Selskabs arkiv.

1866–1895:

D. H. Wulff og den første redaktion

Det nystiftede »Selskab for jydsk Historie og Topografi« valgte som første bestyrelse adjunkt ved Ålborg Kathedralskole Daniel Hoffding Wulff, amtmænd i Randers kammerherre Mathias Hans Rosenørn og overlærer (lektor) ved Ribe Kathedralskole Jacob Frederik Kinch. At det viste sig at være et heldigt valg, ses allerede af, at denne bestyrelse opnåede genvalg fire gange for 5-årige perioder og fungerede sammen i 22 år til Kinchs død i 1888, hvorefter bestyrelsen suppleredes med pastor Vilhelm Bang i Føvling og Holsted. Den således rekonstruerede bestyrelse genvalgtes i 1890 og fungerede sammen, til Wulff og Rosenørn i 1895 efter eget ønske trak sig tilbage, den første under henvisning til svigtende helbred, den sidste p.gr. af alder.¹

I bestyrelsen fungerede reelt Wulff, på hvis utrættelige initiativ selskabet var blevet startet, som formand og redaktør af det planlagte tidsskrift »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«, hvilken post han bestred med energi og ildhu i selskabets første 30 år. Wulff var født 1829 som lærersøn i Fredericia, blev student fra Randers 1848, tog filologisk-historisk skoleembedseksamen 1856 og knyttedes to år efter til Ålborg Kathedralskole, hvor han 1860 blev adjunkt og 1887 overlærer. Wulff var, selv om han kunne blive hidsig, en elskelig lærer, der vist havde et godt forhold til sine elever. I 1889 måtte han tage sin afsked på grund af svagt

1. Jy. Saml. 3. rk. I s. 5.

helbred, men forblev dog medlem af Ålborg byråd, hvori han havde sæde 1878–94. I årene 1862–69 var han bibliotekar ved »Ålborg Stifts og Amts Bibliotek«. Foruden flere ret benyttede skolebøger udgav han i 1860'erne et tillæg til bibliotekets katalog og en fortegnelse over dets håndskrifter.²

Rosenørn, født 1814, blev student fra Sorø 1831, cand. jur. 1836, hvorefter han gjorde tjeneste i Danske Kancelli og 1843 blev »kommitteret i Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet«. Som indenrigsminister fra sept. 1849 til juli 1851 gennemførte han hoveriloven i 1850. I 1852–53 var han konstitueret kabinetssekretær, 1854 chef for Statistisk Bureau og tiltrådte s. å. amtmandsposten i Randers, som han beholdt til 1885 til trods for et tilbud i 1856 om at blive overpræsident i København. Ligeledes afslog han Monrads tilbud om indenrigsministerposten 1860. Hans historiske interesser gav sig i øvrigt udtryk i, at han var rådgiver og medarbejder for Trap og fra 1885–1901 bestred formandsposten i »Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Forhistorie«.³

Kinch var født 1817, student 1835 fra Frederiksborg, hvor hans fader dengang var birkeskriver. I 1844 tog han filologisk embeds-eksamen og knyttedes efter et kortere ophold ved Vordingborg Latinskole i 1847 til Ribe Kathedralskole, hvor han i 1848 blev adjunkt og 1858 overlærer. Fra 1858–61 var han medlem af folketinget (konservativ), sad 1861–73 og 1879–85 i Ribe byråd og virkede i skolekommissionen. Fra 1864–73 og 1880 til sin død var han tillige medlem af Ribe amts skoleråd. Han var en yderst samvittighedsfuld skolemand, men den stærkt nærsynede, kejtede og generte lærer havde vist en del disciplinære vanskeligheder. Eleverne morede sig over »Jens Pip«, som han kaldtes. Kinchs oprindelige filologiske studier fik hurtigt historisk retning, og

2. Om W. se Dansk Biogr. Leksikon bd. XXIV (C. Klitgaard), Jy. Saml. 3. rk. III s. 1–7 (Vilh. Bang), Ålborg Stiftstidende 18.9.1900, Kjeld Galster: Ålborg Katedralskole 1540–1940. Ålborg s. 291–92.

3. Om R. Dansk Biogr. Leksikon XX (P. Engelstoft).

D. H. Wulff.

føruden de lokale kilder kastede han sig iøvrigt over kilderne til Danmarks historie og var fra 1859 medlem af »Det kgl. Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«. ⁴

Bang blev født 1843 som købmandssohn i Horsens; han blev student 1862 og derefter cand. theol. 1869. Efter nogle års ophold som præst og lærer på Sjælland fik han 1876 embedet som sognepræst i Fovling og Holsted i Sydjylland, som han i 1891 byttede med Kirke Hvalsø og Særlose, hvorfra han tog sin afsked i 1908. Han interesserede sig især for dansk kirke- og kulturhistorie, hvilket satte sig spor i en række selvstændige skrifter f.eks. »Den danske Kirkes Historie i Kristjan den tredies Tid« (1890), fortsat af »Den

4. Om K. se Dansk Biogr. Leksikon XII (S. Nygaard/O. Nielsen), Ribe Stiftstidende 23.5.1917 og 18.9 og 22.9 1888, Jy. Saml. 2. rk. II s. 1-15 (Vilh. Bang), Fra Ribe Amt VIII 1932-35 s. 484-98, Bj. Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie II. Kbh. 1952 s. 371-72.

danske Kirkes Historie i Tiden fra 1559–1699¹ (1896), »Præstegårdsliv i Danmark og Norge i Tidsrummet fra Reformationen til syttende Årh.s Slutn.« (1891), »Latinskoleliv og Studenterliv« (1892). Disse skrifter bygger ikke på noget dyberegående kritisk studium, men præges af stor viden, åndfuldhed og historisk sans.⁵

Selskabets omfangsrige korrespondance vidner om den grundighed, bestyrelsen lagde for dagen.⁶ Der udsendtes 2 tidsskrift-hæfter om året, normalt på 6–7 ark hver, 1. hæfte udkom foråret 1866. Udgivelsen besørgedes af boghandler Marinus M. Schultz i Ålborg, der fungerede som selskabets forlægger i de første 30 år. Samarbejdet med forlægger og bogtrykker og derfor også nødvendigvis regnskabet og en omfattende korrekturlæsning, samt i det hele selskabets løbende administration påhvilede Wulff.⁷ Dette betydelige og ofte ikke særlig taknemmelige arbejde udførte han meget samvittighedsfuldt. Samarbejdet med forlæggeren har åbenbart medført visse bogføringsvanskeligheder, da kontingenterne indgik via boghandlerne, hvis regnskabstermin lå senere end selskabets. Da Wulff allerede i begyndelsen af året 1868 bragte i forslag at optage en medlemsliste og regnskabsoversigt i forårsheftet, trådte denne vanskelighed frem.⁸ Da regnskabsoversigten lå færdig i efteråret, fremkaldte den af samme årsag et vistnok unødigt skarpt brev fra Rosenørn, der beklagede, at han og Kinch ikke holdtes orienteret om den stedfundne revision og decision, men Wulffs udførlige redegørelse for de praktiske vanskeligheder ved at overskue selskabets regnskabsmæssige status tilfredsstillede Rosenørn.⁹ Normalt var samarbejdet dog gnidningsfrit, og i 1885 kunne alle udtrykke deres glæde over det og vilje til at søge genvalg sammen.¹⁰

5. Om B. se Dansk Biogr. Leksikon II (Bj. Kornerup).

6. Den ældre del af selskabets arkiv er deponeret i Landsarkivet for Nørrejylland.

7. Jy. Saml. 3. rk. I s. 6. W.'s brev af 10.8.1881.

8. W.'s breve af 26.1, 26.2 og 18.11 1868.

9. R.'s brev af 16.11.1868 og W.'s brev af 18.11.1868.

10. W.'s brev af 22.8.1885 med R.'s og K.'s påtegn.

Når det gjaldt at søge støtte til selskabets altid betrængte økonomi, var det Wulff, der var initiativtageren. I 1868 opsatte han udkast til en ansøgning til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, der dog fik negativt resultat. Derimod ydedes fra det Classenske Fideikommis i 1872 et bidrag på 200 rdlr. fremkaldt af en ansøgning fra Wulff.¹¹ I 1871 havde han opfordret en af de andre til at formulere en ansøgning til Den Hielmstjerne Rosenroneske Stiftelse. Kinch lod opfordringen gå videre til Rosenørn, der dog ikke mente, at denne stiftelse ville give tilskud til »Samlingerne«. Man måtte påberåbe sig en særlig videnskabelig opgave som grundlag.¹² Det var også Wulff, der udvirkede gentagne tilskud fra Ålborg Sparekasse første gang 1874 på 100 kr., og under indtryk af vanskelighederne ved at bære udgivelsen af A.H. Nielsen: Personalhist. Notitser om Embeds- og Bestillingsmænd i Ålborg yderligere 200 kr. i 1880 og 100 kr. i 1881 samt på ny 100 kr. i 1891.¹³ Det kan derfor ikke undre, at Wulff ikke kunne tilbageholde en vis skuffelse over den mistillid, han mente at spore, da de to andre i første omgang nægtede deres godkendelse af regnskabsopgørelsen for 1880. I en udførlig redegørelse går han så vidt som til at tilbyde at påtage sig udgivelsen af Nielsens bog, der lå ham meget på sinde, uden om selskabet, men mente sig i så fald berettiget til at disponere over Sparekassens dertil ydede tilskud. Denne redegørelse fik dog de andres fulde tilslutning og anerkendelse af Wulffs dispositioner.¹⁴

Bidrag til tidsskriftet kunne sendes til et bestyrelsesmedlem, fra hvem det så cirkulerede til bedømmelse hos de øvrige. Hovedparten af indlæggene sendtes dog til Wulff, og brevenes dateringer viser, hvor hurtigt han ekspederede selskabets sager videre. Det

11. W.'s brev af 6.1.1868, R.'s kommentar af 16.1.1868. – W.'s brev af 2.10 og 3.11 1872.

12. W.'s brev af 19.9.1871, K.'s og R.'s påtegn.

13. Jy. Saml. 3. rk. I s. 6. W.'s brev af 11.7 og 10.8 1881. A. H. Nielsens bog var udarbejdet på grundlag af rektor E. Taubers materiale, som A.H.N. havde suppleret væsentligt bl.a. for tiden efter 1847. Trykt i Ålborg 1879/80–90.

14. W.'s brev af 11.7 m. K.'s og R.'s påtegn. af 17.7 og 18.7, og W.'s brev af 10.8 m. R.'s og K.'s påtegn. 13.8 og 16.8.

Det jydsk historisk-topographiske Selskab.

Stiftet i Slutningen af 1865 og begyndte sin Virksomhed 1866. Selskabets Niemed er at udbrede Kundskab om og Interesse for Jyllands historiske og topographiske Forhold i Fortid og Nutid, hvilket Maal det søger at naae deels ved at understøtte, eller endog selv udgive saadanne større historiske Værker og Beskrivelser af Byer m. m., som af reent materielle Grunde vilde have Vanskelighed ved at komme frem, og deels ved at udgive et Tidsskrift for mindre, især mere populære Afhandlinger og Artikler, vedkommende Halvoens forskjellige Egne, under Titel: „Samlinger til jydsk Historie og Topographi“, der udkommer med to Hefter aarlig. Selskabet tæller 300 Medlemmer, der betale et aarligt Bidrag af 2 Rd., hvorefter de modtage de af Selskabet udgivne eller understøttede Skrifter. Bestyrelsen bestaaer af Overlærer J. K. Kinch, i Ribe, Kammerherre, Stiftamtmand M. H. Rosenørn (S.K.*D.M.), i Randers og Adjunct D. H. Wulff, i Aalborg.

Den officielle præsentation
i Hof- og Statskalenderen
for 1873.

var også ham, der gjorde udkast til de enkelte hæfters indhold og opsætning, som i almindelighed godkendtes af de andre. Når Wulff af hensyn til læserne for at opnå større alsidighed i de enkelte hæfter var tilbøjelig til at føle sig mindre bundet af indlæggenes anciennitetsfølge og ofte kunne tænke sig at dele større indlæg over flere hæfter, stødte han dog ofte på protest fra Kinch, der var afgjort modstander af en opdeling og til stadighed understregede, at han holdt på anciennitetsfølgen.¹⁵ Problemet med at få tilpasset indholdet efter hæftets af arkantallet givne størrelse gjorde Wulff særlig interesseret i at modtage småting til at udfylde med.¹⁶ Selv havde han megen sans for at finde den slags kuriositeter, hvilket de to første rækker af »Samlinger« bringer vidnesbyrd om.

Allerede i begyndelsen af 1867 foreslog Wulff at udarbejde et register til »Samlingerne«, hvilket dog faldt på de andres vota.

15. Se f.eks. K. 31.12.1867, W. 6.1.1868, R. 16.1.1868, K. 21.1.1868, W. 26.2.1868, K.'s påtegn. af 10.11.1872 på W.'s brev af 3.11.1872, K.'s påtegn. 15.4.1869 af W.'s brev af 11.2.1869. K.'s brev af 17.9.1869.

16. Se f.eks. W.'s brev af 8.3.1867.

Året efter vender han imidlertid tilbage til registret og tilbyder selv at udarbejde det for normalt honorar med plads i selve tidskriftet, hvorpå det tiltrædes.¹⁷ Med stor energi iværksatte han gentagne gange agitationer for tilgang af nye medlemmer. I 1881 kan han melde om en tilgang på nogle og tyve som resultat af en sådan offensiv. For at bringe selskabets navn og virke ud i den almene bevidsthed foreslog han i 1872 at søge en meddelelse om det optaget i »Statskalenderen« for 1873 i lighed med omtalen af »Fyens litterære Selskab« for nærværende år. Det tiltrædes, og Kinch må nu bekende, at han faktisk havde modtaget en opfordring hertil, hvis tidsfrist for optagelse i 1872 han havde forpasset.¹⁸

Denne praktiske foretagsomhed, uselviske arbejdsomhed kædet sammen med smidighed og iderigdom, når det gjaldt at finde udveje, berettiger fuldt ud den følgende bestyrelses rosende ord: »og ligesom det skyldes Wulff, at selskabet i sin tid blev oprettet, således er det også for en stor del ham, hvem det skyldes, at det har kunnet vedblive at bestå.«¹⁹ I den henseende kan Wulffs indsats sikkert vanskelig overvurderes. I 1885 lykønsker H. F. Rørdam ham på det hjerteligste til afslutningen af de første 10 bd. for meget små midler.²⁰

Var det gerne småt med penge, synes der til gengæld sjældent at have været mangel på stof. Korrespondancen bærer ikke præg af, at man har udfoldet noget redaktionelt initiativ for at samle bidrag til publicering.²¹ Foruden udgivelse af tidsskriftet skulle man ifølge selskabets statut virke ved at understøtte eller selv udgive

17. W.'s brev af 16.1, K.'s 23.1 og W.'s 8.3. 1867 og 18.11.1868.

18. W.'s brev af 24.3.1881. – W.'s brev 14.8 og K.'s påtegn. 24.8. 1872. W. havde gjort udkast til meddelelse på statskalenderens blanket i 1871. Den påtænkte meddelelse findes i: Kgl. Dansk Hof- og Statskalender 1873 sp. 572. »Fyens Stifts litteraire Selskab« er med allerede i 1872 sp. 556.

19. Jy. Saml. 3. rk. I s. 6 – jfr. 3. rk. III s. 1 og 7.

20. Brev af 1.12.1885.

21. R. foreslog et par gange en lille omtale af et aktuelt arkæologisk fund. I 1868 opfordrede man således Worsaae, der var medstifter af selskabet, til at skrive om fundet af en gravplads ved Mammen. Denne undslog sig dog og henviste til adjunkt Feddersen fra Viborg, der havde foretaget udgravningen (R.'s brev af 6.5.1868 og Worsaaes brev til Wulff 27.5.1868). Artiklen tryktes i bd. II s. 167–174.

sådanne større historiske værker og beskrivelser af byer, herreder, sogne o.s.v., som ellers af rent materielle grunde vanskeligt ville kunne komme frem. Denne side af selskabets litterære virke var meget frodig. Man kunne normalt tilbyde medlemmerne gratis et hæfte af en sådan publikation med hvert tidsskrifthæfte og gerne af samme størrelse som tidsskriftet (ca. 6 ark). Den første af publikationerne var Kinchs »Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen«, i 80'erne fulgt op af »Ribe Byes Historie og Beskrivelse fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536–1660)«, der ved sin stoffylde, kritiske vurdering og forståelse for den rigshistoriske baggrund ligger i særklasse i vor lokalhistoriske litteratur, og vel i det hele taget var selskabets betydeligste litterære præstation i denne periode. Det er karakteristisk for Wulff, at han ved forelæggelsen af de første historiske afsnit af Kinchs værk beklager, at den kronologiske form river institutionernes historie itu, hvortil Kinch svarer, at et følgende beskrivende afsnit vil søge at samle dette materiale, hvilket jo også er sket, ganske vist med en del gentagelser.²²

Det var naturligt, at redaktionens egne bidrag til en vis grad kom til at præge selskabets virke. Allerede i bd. I skrev Kinch om rådmand Anders Sørensen Klyn og Ribes ældste ligbærerlav, og i bd. II fulgte hans vægtige bidrag om Thord Degns artikler. I øvrigt gjorde han flittige uddrag af Ribes kirkebøger (I), tingbøger (III, VI) og Ribe stiftsarkiv (VII), og spredt i bindene findes en lang række småagttagelser af kulturel, retshistorisk og kuriøst tilsnit grebet lige ud af arkivarbejdet.

Som Kinch var også Wulff en myreflittig arkivgransker. Materialet fra Ålborg og Ribe har derfor i særlig grad præget selskabets skrifter i denne periode. Wulff havde imidlertid ikke Kinchs brede viden om almenhistoriske spørgsmål og dybtgående kendskab til historiske og topografiske ejendommeligheder. Allerede til sin

22. W.'s brev af 21.5 og K.'s 2.6 1867.

første artikel om »Ålborgs Navn og Våben« (I) modtager han værdifulde oplysninger fra Kinch.²³ Til sit første større bidrag om »Magistratsvedtægter for Ålborg fra Midten af 16. Årh. (II) har han søgt bistand hos sprogforskeren K.J. Lyngby, der giver ham ordforklaringer med henvisninger til en lang række ord, der har voldt Wulff vanskeligheder.²⁴ Det gælder til dels ikke helt ualmindelige ord som målene »reb« og »vorde«, embedet »byggemester«, udtryk som »jordkast« og »forte«.²⁵ Dette brev fra Lyngby kaster også lys over en anden af Wulffs svagheder, en vis skødesløshed eller usikkerhed i skriftlæsning.²⁶ Et ord, som Wulff har læst som »Hwgysser«, gennemskuer Lyngby skal være »Hwgyscher« altså »Høkersker«. Wulff anfører Lyngbys tolkninger og henvisninger, og hvor han ingen forklaring har, anbringer Wulff i en note et lidet oplysende »?«. Derimod leder man forgæves efter en tak til Lyngby for hans ikke uvæsentlige håndsækning, hvilket dog næppe bør lægges Wulff til last. Dette strenge ophavs krav har vist ikke været almindelig udbredt dengang.²⁷ Wulffs artikel indledes med en karakteristik af den udskrevne kilde, der er blevet til på Kinchs opfordring, fordi han finder det besynderligt, at disse vedtægter optræder særskilt, men ikke er optaget i rådstueprotokollen.²⁸

Mens Kinchs artikler i almindelighed vandt udelt tilslutning i bestyrelsen, var dette ikke altid tilfældet med Wulffs. Da han fremsendte sine »Bidrag til Ålborg Handels Historie«, (VII) var kritikken

23. W.'s brev 13.5.1866.

24. Brev fra Lyngby til Wulff 29.1.1868. Om Lyngby se Dansk Biogr. Leksikon XV 1938 og C. Berg: Minder om Sproggranskeren K.I.L. 1872.

25. 1 reb er et flademål på 9 alens bredde og 45 alens længde. 1 vorde er et antal på 10 stk., navnlig om fisk (Sv. Aakjær i Nordisk Kultur XXX 1936 s. 266f). – Lyngby antager byggemester for en underordnet politiembedsmand, der havde opsyn med torvene især bodernes byggemåde. W. nøjes med at skrive en af byens årligt antagne bestillingsmænd (Jy. Saml. II s. 122 note 2). I 1881 oplyser Kinch i påtegn. af W.'s brev 8.6, at embedet svarede til kæmneren i Ribe. – Jordkast og forte tolket som jorddige og driftsvej for kvæget (Jy. Saml. s. 131 note 1, 132 note 2).

26. C. Klitgaard om Wulff i Dansk Biografisk Leksikon XXVI. 1944.

27. Kinch modtog f.eks. heller aldrig nogen tak for sine utallige oplysninger til tidsskriftets forfattere.

28. Kinchs påtegn. på W.'s brev 9.10.1867.

Mathias Rosenorn.

ret hård.²⁹ Kinch indvender, at det så at sige udelukkende er en materialesamling og opfordrer Wulff til at give en pragmatisk fremstilling af emnet ved at bearbejde stoffet og supplere det med oplysninger andetsteds fra. Rosenorn kunne også ønske stoffet samlet mere omkring emner f.eks. spørgsmålet om Nibes og Norges betydning for Ålborgs handel, og han peger bl.a. på Olriks behandling.³⁰ Begge er enige om, at der er for mange gentagelser af artiklen om magistratsvedtægter. Efter at have haft materialet liggende et år fremsender Wulff det på ny med følgende beklagende vendinger: »Da min tid og lejlighed, vel også måske mine evner

29. K.'s og R.'s påtegn. på W.'s brev af 14.10.1877.

30. Chr. Magnus Olrik: Afhandling om Ålborgs Handel, kronet af Det kgl. Dansk Landhuusholdnings-Selskab. Kbh. 1773. Olrik var iøvrigt farfader til R.'s kone, så det var nærliggende for ham at gøre opmærksom på netop dette værk. (H. Olrik: Familien Olriks Slægtsbog, 2. udg. 1901, Hauch-Fausbøll: Slægtsshaandbogen 1900 s. 743-54.)

ikke tillader mig at følge D.Hrr.'s opfordring til at give en pragmatisk fremstilling af Ålborgs handelsforhold, har jeg foreløbig indskrænket mig til, følgende vinkene i Deres bedømmelser, at udskille alt, hvad der tidligere har været trykt.«³¹ Den nye form vinder tilslutning.

Det skortede ikke på opfordringer til Wulff om at samle sin viden og nedfælde den i fortællende fremstilling. Allerede i 1866 opfordrer Rosenørn ham til at give en oversigt over Ålborg Stiftsbibliotheks historie.³² Men Wulff var åbenbart selv klar over, at en sådan stofbearbejdelse ikke rigtig lå for ham og måske også interesserede ham mindre. Særlige problemer fik han med sin bog om Jens Bang. I 1882 må udkast være forelagt, men har ikke vakt tilfredshed, siden Wulff takker for udtalelsen og samstemmer i, »at det hele dog vel nærmest må betragtes som en materialsamling af kildesteder«, som dog nok bliver for trættende især for den læge læser. Han billiger derfor opfordringen til en omarbejdelse og mere fortællende fremstilling, »som jeg nu vil forsøge på, så vidt mine kræfter og tid vil tillade det«.³³

I efteråret 1884 fremsender han på ny »Jens Bang« og erkender, at han ikke har fulgt henstillingen om at give en »refererende fremstilling støttet til aktstykkernes beretning og ledsagede med større eller mindre uddrag af disse. Dette stemmer nemlig dels ikke med mine evner, dels heller ikke med stoffets beskaffenhed, når man vil have alt med«.³⁴ Dette var til syvende og sidst nok problemet. Wulff evnede ikke at foretage et udvalg af sit materiale, så lidt som i videre omfang at supplere det med andet. Han forsøger i brevet et forsvar for sin arbejdsform; dog fortæller han, at han i efteråret 1883 havde søgt om støtte til arbejdet fra Carlsbergfonden, men fået afslag af Edvard Holm.³⁵ Egentlig havde

31. W.'s brev 23.10.1878. Denne alternative mulighed havde Kinch opstillet.

32. R.'s brev til W. af 14.10.1866. Det fik W. aldrig gjort.

33. W.'s brev 28.7.1882.

34. W.'s brev 15.11.1884.

35. K. mener, at afslaget er begrundet netop i fremstillingens svaghed og karakter af materialsamling.

J.F. Kinch.

han derefter lagt arbejdet på hylden, men da selskabet nu er i bekneb for manuskript til selvstændige publikationer, mente han, at det dog måske kunne udfylde et tomrum er par år. I rørende beskedne vendinger tilbyder han selskabet manuskriptet gratis til udgivelse med alle indkomster også af eventuelle særtryk, da han selv er uformuende og derfor ikke kan bekoste udgivelsen.

Kinch, der ikke syntes om, at hans henstillinger ikke blev fulgt, beklagede i til dels ret skarpe vendinger, at Wulff ikke havde villet bearbejde stoffet til en fortællende fremstilling; denne materiale-samling havde kun retshistorisk interesse, da andre ikke ville have tålmodighed til at ose af det rige stof.³⁶ Denne dom er lidt for hård. Til trods for stoffets uoverskuelige opstilling er materiale-

36. K.'s påtegn. 4.1.1885 på R.'s brev 19.11.1884.

rigdommen dog kommet senere historikere til gode.³⁷ Når Wulff selv erkendte, at han ikke var manden til at foretage en bearbejdelse, er det et spørgsmål, om den følgende forskning ville have været bedre tjent med en sådan fra hans hånd. Rosenørn anerkendte Wulffs betydelige arbejde og antydede som en fortvivlet løsning at optage det i »Samlingerne«. I alt fald burde der dog tilføjes et register. Dette tilråder også Rørdam, der efter udgivelsen af det første hæfte tilsender Wulff et par velmente råd om »Jens Bang«.³⁸

Med de selvstændige publikationer: »Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie i det 16de og 17de Århundrede« 1872–74 og »Statistiske Bidrag til Ålborg Stifts Historie i Slutningen af 17de Århundrede«, 1887–88, der udkom med selskabets understøttelse og var baseret på en række præsteindberetninger, havde Wulff fundet et emne, der egnede sig for hans stærkt kildebundne arbejdsform. Med undtagelse af nogle indvendinger mod indledningen i den første, navnlig vedrørende begrebet »herlighed«, havde medbestyrerne da heller ingen kommentarer.³⁹

I »Kommunale Bestillingsmænd i ældre Tid« (IX) giver Wulff en karakteristik af disse lavere kommunale embeder, bl.a. bygmestrene, som han nu har fået meget sikrere viden om. Denne artikel blev forelagt i 1881 og fik en gunstig modtagelse. Kinch havde et par smårettelser, bl.a. har Wulff et sted læst kander i stedet for tønder. Navnlig er det dog interessant at se, at tillægget til artiklen m. lister over bropenge og bodstadepenge på pinsemarkedet 1583 og 1594, (s. 121–135), absolut ikke det mindst vigtige ved Wulffs bidrag, selv om det måske virker lidt påklistet, er fremkommet efter Kinchs opfordring.⁴⁰

37. Jfr. C. Klitgaard's dom i »Ålborg Købmænd gennem 500 Aar 1431–1931. Ålborg 1931 s. 52 note 1. Et par artikler i Erhvervshistorisk Årbog 1954 s. 7–58 (om Jens Bang) og 1957 s. 7–28 (om Hybert Snitlag) står i ikke ringe gæld til Wulff: Jens Bang, Kjøbmand i Ålborg 1605–44. Ålborg 1885–86.

38. R.'s brev af 19.11.1884. – Rørdams brev til Wulff af 1.12.1885. »Jens Bang« forsynedes med det ønskede register.

39. W.'s brev 30.5.1871 m. K.'s og R.'s påtegn. 3.6. og 8.6. – W.'s brev 24.6.1886 m. K.'s og R.'s påtegn. 4.7 og 7.7.

40. W.'s brev 8.6.1881 m. R.'s og K.'s påtegn. 15.6 og 18.6.

Blandt Wulffs større arbejder til »Samlingerne« kan også nævnes »Liglav og Begravelsesselskaber i Ålborg« (VI) i lighed med Kinchs artikel fra Ribe. I øvrigt var Wulffs produktion stor, men altid lidet bearbejdet. Han leverede småartikler til Illustreret Tidende om seværdigheder i Ålborg f.eks. »Østerå i Ålborg«, »Dør i Brødregade i Ålborg«. ⁴¹ En større artikel er helliget Limfjordsfiskeriet. ⁴²

I Wulffs senere arbejder »Meddelelser fra Ålborg Bispearkiv« (2. rk. II, III) og »Bidrag til Ålborg Bys Historie« (2. rk. III, IV) har han helt holdt sig til sin form, referat af de enkelte kilder placeret i en vis emnemæssig sammenhæng. Meddelelserne fra bispearkivet blev forelagt som en samling aktstykker uden titel i aug. 1888 efter Kinchs afgang. Både Rosenørn og Bang var yderst positive. Den sidste foreslog at samle dem under en fællestitel f.eks. »Bidrag til Ålborg Stifts gejstlige Historie« eller »Meddelelser fra Ålborg Arkiver«. ⁴³ En fortsættelse af »Meddelelserne fra Bispearkivet« publiceredes i Kirkehistoriske Samlinger og omhandler latin-skolerne i Sæby, Nykøbing og Hjørring. Her offentliggjorde Wulff også »Bidrag til Ålborg Kathedralskoles Historie«, som Kjeld Galster senere har udnyttet. ⁴⁴ I 1890 forelagde Wulff sine »Bidrag til Ålborg Bys indre Udviklings Historie«, som de oprindelig hed. Rosenørn fremsatte i begejstring herover det ønske, at »hr. Wulff vilde give en sammenarbejdet Historie af Ålborg Kjøbstad, ligesom Kinch gjorde af Ribe, og Engelstoft har gjort af Odense«. Han var dog nok klar over, at et arbejde af et sådant omfang måske kunne virke lidt afskrækkende for en mand i en ikke ung alder. Bangs betragtning var mere realistisk, idet han noget tilbageholdende, men i diplomatiske ord bl. a. skrev: »Den, der engang vil påtage sig at levere en udførlig beskrivelse af Ålborg, vil sikkert være

41. Ill. Tid. VI nr. 265. 1864, XIV nr. 710. 1873. Handler om døren i Poul Pops gård, der nu findes i Den gamle By i Århus.

42. »Bidrag til Limfjordsfiskeriets Historie« (Nord. Tidsskr. f. Fiskeri IV 1878 s. 16-48.)

43. W.'s brev 27.8 m. R.'s og B.'s påtegn. 1.9 og 5.9.

44. 3. rk. VI 1887/89 s. 750-56, 4. rk. I 1889/91 s. 554-63. Jfr. K. Galster: Ålborg Katedralskole 1540-1940. Ålborg 1940 s. 292.

hr. overlærer Wulff meget taknemmelig«. ⁴⁵ Det er vist den mest træffende karakteristik, man kan give af Wulffs forfatterskab.

Rosenørns skriftlige produktion i selskabet var mindre end de to andres. Hans væsentligste indsats var bogen om »Greve Gert af Holsten og Niels Ebbeson af Nørreris«, der indeholder et meget stort materiale. ⁴⁶ Selskabets korrespondance vidner om, at han var meget belæst, men offentlige forpligtelser tog en del af hans tid, og det gik trægt med at få hæfterne fra ham om »Greve Gert og Niels Ebbeson«. Da han i 1885 søgte sin afsked, var efter hans eget udsagn en væsentlig grund, at arbejdet med denne publikation skred så langsomt fra hånden. ⁴⁷

Men selskabet modtog bidrag fra en lang række forfattere, der kunne kaldes faste medarbejdere, og der var flere ansete navne inmellem som f.eks. A. Heise, H. F. Rørdam, V. A. Secher, O. Nielsen, Evald Tang Kristensen og i de sidste år af perioden Chr. Villads Christensen og Gustav Bang, søn af Vilh. Bang, der i øvrigt selv både før og under sin bestyrelsestid var meget produktiv. Blandt de udprægede lokalhistorikere, som selskabet rakte en hjælpende hånd, blev mange flittige medarbejdere. Blandt denne kreds kan i flæng nævnes gårdejer A. P. Gaardboe, Råbjerg, provst i Tyrsting og Vrads herreder O. Fabricius, kordegn L. Chr. Th. Frølund, Holstebro, fhv. lærer J. Kierckebye, Ans, lærer H. C. Strandgaard, Selde, lærer Josef Christensen, Iller, lærer A. Sørensen, Sdr.-Nisum, lærer S. Rebstrup, pastor A. H. Nielsen, Skæve, og i de senere bd. overlærer Jens Olsen, Varde, lærer A. C. Nielsen, Sdr. Kongerslev, kaptajn Fr. Meidell, København, og pastor J. P. Böttiger, Århus. Mere speciel interesse har det at se lærer C. A. Thyregod fra Ans optræde med nogle artikler i årene 1866–69, altså i det store og hele forud for hans egentlige skønlitterære forfatterskab. I 1885 modtog bestyrelsen et lille stykke om krejlerliv af hjælpe-

45. W.'s brev 20.9.1890 m. R.'s og B.'s påtegn. 10.10 og 20.10.

46. Forundersøgelserne, der kaldes 1. del udgivet med selskabets støtte i årene 1873–87. 2. del blev først færdig 1901.

47. R.'s brev 26.1.1884.

lærer i Kollerup Johan Skjoldborg. Wulff fandt stykket for tarveligt, men det optoges dog 1886 på Rosenørns og Kinchs anbefaling.⁴⁸ Også efter sin skønlitterære debut samme år fortsatte Skjoldborg med at levere små artikler til »Samlingerne«. Allerede i 1884 modtog bestyrelsen for øvrigt et bidrag fra huslærer på Overgård, Gustav Wied, men det var der dog enighed om at forkaste.⁴⁹

Med hensyn til bedømmelsen herskede der ingenlunde altid enighed. Wulff var tilbøjelig til at lægge særlig vægt på det »specifikt jyske«, hvilket navnlig Rosenørn søgte at bremse.⁵⁰ Kinch var betænkelig ved at optage for meget stof fra det sønderjyske område. Også heri var Rosenørn principielt uenig.⁵¹ Morsomt er det at se, hvor tungt navnlig Rosenørn og Kinch tog bestyrelsens moralske ansvar. I 1887 beklager Rosenørn spor af frivolitet i nogle bryllupsvers af Gaardboe og overlader Wulff at forhandle med forfatteren herom.⁵² I 1871 måtte stud.philol. M.Lorenzen indvilge i at udelade et par »plumpe numre« af nogle trylleformularer og erstatte et par mindre høviske udtryk, der havde stødt Kinch, med prikker.⁵³ Disse trylleformularer indgik tillige med nogle gamle lægeråd i et par håndskrevne lægebøger, som Lorenzen ville publicere. Rosenørn, der i det hele taget var meget skeptisk over for sagn og overtro, var ikke særlig begejstret og mente, at lægerådene i alt fald burde forelægges en læge først; »thi i modsat fald kunne man let gøre skade, da selskabets skrifter dog kommer en del omkring«. Wulff forelagde lægerådene for

48. W.'s brev 18.6.1885 m. R.'s og K.'s påtegn. Optaget i Jy. Saml. 2. rk. I s. 131–33.

49. W.'s brev 8.10.1884 m. R.'s og K.'s påtegn.

50. W.'s brev 26.3.1867, W.'s påtegn. på R.'s brev 22.4.1871, W.'s brev 26.4.1884, jfr. R.'s kritik af et afsnit i W.'s udkast til ansøgning til ministeriet, fordi det understregede for stærkt det jyske (R.'s påtegn. 16.1 på W.'s brev 6.1.1868.

51. K.'s påtegn. 15.5 på W.'s brev af 5.5.1872. R.'s brev 16.6.1872, R.'s påtegn. 27.4 på W.'s brev 26.4.1884. R.'s påtegn. 7.2 på W.'s brev 6.2.1884.

52. R. jan. 1867.

53. K.'s påtegn. på Lorenzens brev 15.4.1871, Lorenzens brev til W. 1.7.1871. Den senere nordiske filolog Marcus Lorenzen (se Dansk Biogr. Leks. XIV 1938 (Marius Kristensen), Berlingske Tidende 29.1.1928, A. Dolleris: Danmarks Boghandlere 1893 s. 120f og 1906 s. 213).

Na vil er gaaet ind paa at give Nr.
 halv Bogladepris for haars Bog, komme vi
 vel til at give haar dekk Tilægsabonnement,
 om Jordriegen end kommer noget høg efter.
 29/77. Wulff

Jeg finder Betænkelighed ved at underkribe denne Reg-
 ning. Offens Subscriptionsomkostning på 2te Sid. af Omkostning
 om de 4 første Aftryk i Prisen 10° for det første, for resten alle
 atten 5°. Da sidste Aftryk indeholder 6 Leds (Knapet), kunne vi
 umuligt komme til at betale mere end 62^½ for pr. Exemplar.
 Om andre Subskribenter vilde finde sig i at betale ^{betalt} mere end
 sit Aftryk mere, end de ere forpligtede til, for sin Bogs Sag.
 Liges de det, er det vel, fordi de ikke legge sigs til Sædvanl.
 Men anderledes kan det ikke betragtes ligegyldigt Subskriben-
 ternes, for andre Skjæbne kan det betragtes naturligt nok til
 at forhøje Prisen. 29/77 Betjent J. Brinck.

Et Subscriptionsprisen der samlet som
 Bogladeprisen: og hvorledes have vi contra-
 haret med Forfatteren. Hvis Jer Wulff vil sætte
 den oprindelige Aftale: Circulation, vil vor Forpligtelse
 formentlig fremgaa deraf. Skulde man kunne indkøbe
 Revisionen (Gennem) over Sagen og for vor Side lade sig
 maadeligt være afbrudt deraf. Vi vilde jo selvfølgelig
 betale, hvad vi ere gaaede ind paa, men kunne ikke
 oel udrulle os for en Revision - Forfatteren.
 29/77 Ordnings
Poulsen

Da den københavnske boghandler satte den oprindelig fastsatte bogladepris på Ewald
 Tang Kristensens »Gamle jyske Folkeviser« op fra 5 kr. 75 ore til 6 kr., fremsender Kristensen
 ny regning og udbeder sig restbeløbet: 37 kr. 50 ore. Om dette spørgsmål voterer bestyrelsen
 i ovenstående.

en læge i Ålborg, der karakteriserede dem som værdiløse, hvorfor de udelodes.⁵⁴ Værre gik det, da Wulff i 1877 meddelte E. T. Kristensen bestyrelsens mening om nogle mindre høviske steder i hans »Gamle jydsk Folkeviser, samlede af Folkemunde, især i Hammerum Herred«, som blev udgivet med selskabets støtte. Kristensen ville ikke erkende bestyrelsens berettigelse til at klage. Kun det forfinede og pietistiske øre stødes herved, skriver han og henviser til, at han i en anmeldelse af Brandes i »Det 19. Årh.« nærmest er blevet rost for den kraftige skæmt. Wulff mener, at Kristensen så selv må tage ansvaret, »om der senere skulde blive os noget lagt til last i den henseende«. Det passer ikke Kinch at få sine ører karakteriserede som pietistiske, han vil dog ikke indlade sig »nærmere på Kristensens mindre galante bemærkninger«. Brandes' autoritet imponerer dog ikke Kinch: »At han (Kristensen) i »det nittende Århundrede« netop er blevet rost *herfor* er bevis nok for, at han har uret«. ⁵⁵

Wulffs dømmekraft om andres arbejder var ikke hans stærke side. Hans vota er også mindre udførlige og navnlig mindre dybtgående og detaljerede end de andres. Da Oluf Nielsen i 1868 indsender sin anmodning om selskabets støtte til separatudgivelse af Malt og Gjording herreder, gav Wulff et henholdende svar med henvisning til »Ribe Bys Historie og Beskrivelse«, der endnu ikke var afsluttet. Over for de medbestyrende bemærker han, at provst Fabricius jo allerede har et foreløbigt løfte om støtte til sin »Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie« og vel derfor bør have forret. Rosenørn bemærkede, at Niensens arbejde sikkert blev mere værdifuldt end Fabricius', af hvem heller ikke Kinch ventede sig meget og derfor ikke tiltrådte, at denne burde have prioritet.⁵⁶ Da Oluf Nielsen i 1867 havde tilbudt at udgive nogle af præsteindberetningerne til Ole Worm, var Wulff tilbøjelig til

54. R.'s påtegn. på Lorenzens brev 12.7.1870. Jfr. R.'s og W.'s påtegn. på Lorenzens brev 8.9.1870.

55. W.'s brev af 4.3.1877 ledsaget af E. T. Kristensens svar til bestyrelsen. K.'s påtegn. på W.'s brev 19.3.1877.

56. O.N.'s brev af 16.4.1868. W.'s brev 23.4.1868 m. R.'s påtegn. K. 8.5.1868.

at gemme dem, da »de ikke vil have stor almindelig interesse«, hvortil Kinch dog påpegede, at det er det ældste materiale til en samlet oversigt over hele landets tilstand og topografi, og Rosenørn anbefalede tværtimod at undersøge, om der var mulighed for en samlet opgave for selskabet.⁵⁷ Oluf Nielsen havde samme år gjort et par uddrag af Kristen Sorensen Testrups Rinds Herreds Krønike, men Kinch mente, at man måske burde tage hele værket. Da dette manuskript foreligger, ønsker Wulff en forkortelse, så i hvert fald det rent historiske stof, der ikke angår Jylland, skæres bort. Det blev dog heldigvis de andre, der satte deres vilje igennem, og Wulff accepterede, skønt han fandt nogle indlæg noget lange og trættende. Kinch påviste derimod mangelfuld afskrift »og meget er læst forkert«. ⁵⁸ Også Heise fik af Kinch at vide, at han adskillige steder i udskriften af »Knud Brahes Skrivkalender« havde læst forkert. Wulff derimod mente, at hverken indholdet af den eller den af Secher udgivne »Årbog af Kristen Staphensen« var ret betydningsfuldt, et synspunkt, som næppe kan tiltrædes af eftertiden.⁵⁹ Særlig hård medfart fik Lars Dyrskjøt, hvis breve til biskop Bircherod student Niels Hancke i 1867 havde tilbudt at udgive. Wulff fandt brevene ubetydelige og mente, man kunne nøjes med et kort resumé af det væsentligste af indholdet og et enkelt brev som prøve på mandens skrivemåde. Kinch giver dog en detaljeret redegørelse for, hvorledes uddrag kan foretages.⁶⁰ Hancke følger anvisningen, men da arbejdet forelå i 1869, var Wulff parat til at lade det falde: »de indeholder jo væsentligst en mængde fabler og overtroisk snak og forvanskede historiske begivenheder, hvoraf intet udbytte for den virkelige historie. Mest karakteristisk synes

57. W.'s brev 26.3.1867 m. R.'s og K.'s påtegn. 2.4 og 7.4, K.'s brev 24.1.1867 m. R.'s påtegn.

58. K.'s brev 23.1.1867, W.'s brev 26.3.1867 m. R.'s og K.'s påtegn. W.'s brev 2.6.1867 m. Kinchs påtegn. Wulff lærte dog at værdsætte O.N.'s medarbejderskab. I adskillige breve skriver han, at han har forhørt O.N., om han havde materiale. Jfr. A.Heises nekrolog over O.N. i Jy. Saml. 3. rk. I s. 103-108.

59. W.'s brev 11.4.1871 m. K.'s påtegn.

60. W.'s brev 16.1.1867. K.'s brev 23.1.1867. Om Niels Hancke, der senere især blev kendt som forfatter til nogle noveller med kulturhistorisk tilknytning til hans hjemegn i Vendsyssel, se Dansk Biogr. Leks. IX 1936 (af C. Klitgaard).

det mig ved dem, at biskop B. har kunnet udholde at læse dem igennem og vedblivende skænke manden sin opmuntring, med mindre hans genealogiske studier skulle have haft større værd, hvad man nu ikke kan bedømme«. Noget andet er, at Hanckes udgivelse næppe er et første rangs arbejde. Kinch mente dog ikke, at brevene var uden interesse, og at de nok skulle forsvare deres plads.⁶¹ Her som så mange andre steder var det vistnok heldigt, at det blev Kinchs synspunkt og ikke Wulffs, der gik igennem. Bedømmelsen i bestyrelsen faldt i øvrigt uden personsanseelse. Da student V. A. Secher i 1870 sendte sin første lille artikel, fik den en udmærket modtagelse af hele bestyrelsen.⁶² I 1884 vil Kinch dog nødig afvise et arbejde af dr. Heise, men alligevel mente han, at »Fortegnelse over Brevskaber i Viborg Stiftsarkiv 1558–1660« ikke passede med selskabets hidtidige plan og sikkert ville forekomme de fleste medlemmer for kedsommeligt. Kinch ville helst støtte det som selvstændigt skrift. Rosenørn foreslog Kirkehistoriske Samlinger, men ville dog anbefale optagelse i »Samlingerne«, hvis Heise ønskede det. Her blev Wulffs og Rosenørns holdning afgørende.⁶³

Wulff var tilbøjelig til at lade for meget passere. For skrifternes kvalitet var det sikkert et held, at han havde folk som Rosenørn og især Kinch ved sin side. Gang på gang var Wulff parat til kritikløst at godtage navnlig de mange topografiske indlæg for lokalhistorikerne, mens de andre var på vagt, og især Kinch greb ind med rettelser, forkortelser og omarbejdelser. Frølund's arbejde om Holstebro finder Wulff nok lidt tungt og ubehjælpsomt i stilen, men anbefaler dog; Rosenørn kalder forfatteren talentløs og anker over bredde og smagløshed. Kinch giver retningslinier for en forkortelse og lover at bistå med oplysninger.⁶⁴ Gaardboes søgnebeskrivelser havde næsten altid Wulffs anbefaling. Kinch

61. Hanckes brev 15.4.1869 m. W.'s, K.'s og R.'s påtegn.

62. V. A. S.'s brev til W. 16.3.1870. W.'s brev 18.3. K. 9.4, R. 8.9 1870.

63. W.'s brev 4.2.1884 m. K.'s og R.'s påtegn.

64. Frølund's ansøgning om støtte indsendes 19.12.1868. Julen 1869 forelægges en prøve. W.'s, R.'s og K.'s udtalelser på brev fra Frølund.

gjorde imidlertid randbemærkninger og ønskede beskæring af Råbjerg sogn 1869, omarbejdelse af Tværsted sogn i 1871, to sider vejledende bemærkninger fulgte med; om Elling sogn rejste han 1878 tvivl om flere oplysninger, mens Rosenørn ønskede forkortelser. I artiklen om det nordlige Vendsyssels handelsforhold påviste Rosenørn i 1878, at Gaardboe antog Varberg for svensk i 16. årh., Kinch bemærkede, at en så væsentlig vare som tør og salt fisk fra Skagen ikke var omtalt.⁶⁵ Gaardboe lærte utvivlsomt meget af disse tilrettevisninger og blev efterhånden en habil lokalhistorisk skribent. Andre gik det på samme måde. I 1882 modtog lærer Lavst Røjkjær anvisninger til en omarbejdelse af en sognebeskrivelse og maler Frode Rambusch til nogle sogn fra Mors, 1868 foretog Kinch randbemærkninger og beskæring af lærer A. Sørensens beskrivelse af Sdr.-Omme sogn. Han veg heller ikke tilbage for at tilbyde selv at omarbejde en artikel. I 1872 har han således omarbejdet og revideret Kierckebyes beskrivelse af Sdr.-Omme sogn. I det hele taget delte han liberalt ud af sin viden og erfaring.⁶⁶

Som bestyrelsens betydeligste kritiker bidrog Kinch til tidskriftets form ved at indføre anmeldelserne af ny litteratur vedrørende Jylland. Fra bd. VII varetager han denne rubrik. Et forslag fra Secher i 1878 om at indføre en spørgsmålsrubrik med redaktionsbesvarelser efter tysk mønster slog derimod ikke an.⁶⁷ Wulff var ikke uden betænkeligheder ved den videnskabelige kritiske linie, navnlig Kinch ville anlægge. I 1868 spørger han med adresse til Kinch, om bogstavret tekstgengivelse i ikke alt for gamle kilder virkelig var nødvendig. I 1872 bemærkede han, at en vis bredde kunne øge den populære fattelighed. Ved at holde på en kortere

65 W.'s brev 11.2.1869 m. K.'s påtegn. – W.'s, R.'s og K.'s påtegn. på Gaardboes brev af 4.12.1871. K.'s bemærkninger af 31.12.1871 indlagt i brev fra Gaardboe til W. 9.2.1872, W.'s brev 6.6 m. R.'s og K.'s påtegn. – W.'s brev 10.3.1878 m. R.'s og K.'s påtegn.

66 K.'s påtegn. 22.10 på Røjkjærs brev 10.10.1882, K.'s påtegn. 12.2 på Rambusch' brev 27.1.1882, K.'s brev 20.9.1868. – W.'s brev 11.1.1872 til R.

67 Sechers brev fra München til W. 6.12.1878. Bestyr.s påtegn. Sechers spørgsmål optages i bd. VII, men forsøget gentages ikke.

skarp videnskabelig stringens kunne man skade skriftets almindelige tilegnelse hos det store middeltal.⁶⁸ En videnskabelig detailundersøgelse som f.eks. arkivassistent Chr. Villads Christensen debutarbejde om »Mordet på Jørgen Bramming til Lydumgård« var ikke rigtig efter Wulffs smag. Han fandt den for bred og trættende.⁶⁹

I de senere år var Wulff svækket. Det ses bl.a. på skriften, der bliver mere og mere ulæselig. Kommentarerne bliver mere kortfattede og stereotype, og den kritikløse antagelse af alt bliver stadig mere dominerende. Også Rosenørns udtalelser bærer ofte præg af alderen. Det blev Bang, der måtte løfte arven efter Kinch, ligesom det blev ham, der forfattede selskabets nekrolog over den fortjente kritiker i Jysk Selskabs tidligste periode.⁷⁰ Efter Kinchs død kom man i bekneb med at finde en egnet suppleant til bestyrelsen. Navnlig gennem Bangs breve fornemmer man den krise, han følte, selskabet befandt sig i: »havde dr. Heise endda været her endnu«, skriver han. Oluf Nielsen var på tale, og Bang ville gerne give ham sin stemme, havde han blot været bosat i Jylland. En tilknytning til det nystartede provinsarkiv i Viborg føltes naturlig; »dersom den obskyre provinsarkivar Jespersen i Viborg var medlem, ville han vel næsten være selvskreven, såfremt han da duede noget, hvad han jo aldrig har vist,« skriver Bang.⁷¹ I mange henseender havde den ældste bestyrelse på fortrinlig måde suppleret hinanden, men i 1895 var tiden utvivlsomt inde til at skifte bestyrelse, hvis man da ellers kunne finde egnede folk.

Poul Enemark

68. W.'s brev 25.12.1868. – W.'s brev 14.6.1872 i anledning af Heises manuskript til J.P. Thjorings skildring af viborgske personligheder (tr. bd. IV s. 278–432).

69. R.'s anbefaling af art. i brev 1.5.1891 m. W.'s påtegn. 5.5.

70. Jy Saml. 2. rk. II s. 1–15. Heri findes også trykt den tale, Bang på selskabets vegne holdt ved Kinchs begravelse, ligesom en bibliografi over hans skrifter.

71. B.'s brev dec. 1890. Heise var i 1882 blevet overlærer i Roskilde, men vendte i 1892 tilbage som rektor i Viborg.

1895–1911:

Villads Christensen

Da Wulff og Rosenørn trak sig ud af bestyrelsen i 1895, var spørgsmålet, om man kunne finde egnede mænd i deres sted. Det kunne man. Hvad Vilhelm Bang havde sukket efter, var nemlig sket i 1892, hvor dr. A. Heise udnævntes til rektor for Viborg Katedralskole. Han blev den ene af de to nye bestyrelsesmedlemmer. Samtidig kunne et andet længe næret ønske opfyldes, nemlig at få en af medarbejderne ved Provinsarkivet knyttet til selskabet.¹ Det blev cand.mag. Villads Christensen eller, som han endnu i disse år kaldte sig, Christian Villads Christensen, der blev bestyrelsens sekretær og redaktør af »Samlingerne«.

Carl Arnold Leopold Heise var født 1837, han blev student 1856 fra Frederiksborg Statsskole og blev 1862 cand. philol., hvorefter han gik i den lærde skoles tjeneste, nemlig fra 1863 som adjunkt ved Herlufsholm, 1868–82 som adjunkt i Viborg, 1882–92 som overlærer (lektor) i Roskilde og sluttelig som rektor i Viborg 1892–1908. Han døde 1915.

Heise var ingen novice inden for den historiske forskning, da han indtrådte i bestyrelsen for Jysk Selskab. På trods af en krævende skolegerning forelå mere end et par hundrede afhandlinger fra hans hånd, hvoraf en del i øvrigt var publiceret i Jyske Samlinger. Betydeligst blandt hans arbejder er vel doktordisputatsen »Kristiern den Anden i Norge og hans Fængsling« (1877), men mest kendt er

1. JySaml. 3. rk. II 1896, s. 11.

sikkert hans fortrinlige skildring af Danmarks historie 1481–1536 i Danmarks Riges Historie (1899–1905). Han er overhovedet en af vore bedste kendere af reformationstidens historie. Som forsker var Heise elev af Allen, og historikeren Povl Bagge siger om ham, at han arbejdede »med grundighed, flid og sund kritisk sans.« Som skolemand karakteriseres han som retsindig og mild.²

Villads Christensen var født 1864, blev student fra kursus 1882 og tog 1888 skoleembedseksamen med historie som hovedfag. 1889 blev hans ansat ved Rigsarkivet og 1890–96 ved Provinsarkivet i Viborg, for 1896 at efterfølge O. Nielsen som rådstuearkivar (stadsarkivar) i København. Han døde 1922. Som Heise var han en meget produktiv forfatter, der i 1900 vandt doktorgraden på en afhandling med titlen »Baareproven«. Her ud over har han skrevet om Nykøbing på Mors 1299–1899 (1902) udgivet af Nykøbing byråd med støtte fra Jysk Selskab, og en lang række bøger og afhandlinger om hovedstadens historie, især i »Historiske Meddelelser om København«, som han redigerede fra dets grundlæggelse i 1907. Han var en af de ledende inden for den danske georgeistiske bevægelse, hvor han optrådte klogt og mådeholdent.³

Det var altså disse to mænd, der sammen med pastor Vilhelm Bang – som repræsentant for kontinuiteten – skulle bringe selskabet på fode og fortsætte udgivelsen af »Samlingerne« og helst også forbedre dem. En streg i regningen var det, at Christensen få måneder efter sit valg blev rådstuearkivar i København og således måtte flytte fra Viborg. Her var nu Heise alene tilbage, og det blev derfor ham, som måtte gå på arkivet og slå efter, når der opstod dokumentationsproblemer. Kun sjældent mødtes bestyrelsen, og da telefonen endnu var en ny opfindelse, klarede man sig ved en omfattende korrespondance, der i dag giver mulighed for at få et indblik i bestyrelsens og dermed i redaktionens arbejde.

2. Povl Bagge i DBL, IX, 1936, s. 614f. J. Steenstrup i JySaml. 4. rk. II s. 1915 154–60.

3. Axel Linvald i DBL, V, 1934, s. 86ff. H. Kyrre i JySaml. 4. rk. IV 1922 s. 113–23. Erik Rasmussen i JySaml. Ny række IV 1957 s. 254ff.

Skønt Christensen sad i København og tillige med sine 31 år var den yngste – mod Heises 63 og Bangs 52 – gik han straks dynamisk og med autoritet ind i arbejdet. Hverken ungdommen eller afstanden fra det jyske trykkede ham.

Selskabet havde ved bestyrelseskiftet 1895 kun ca. 250 medlemmer, mens det f.eks i 1881, hvor tallet lå højest, havde 315 medlemmer. På Christensens initiativ affattedes derfor en opfordring til indrykning i dagbladene, hvori der agiteredes for at melde sig ind i selskabet. Flere aviser optog også denne opfordring i den ene eller anden form.⁴ Anstrengelserne bar for så vidt frugt, som medlemstallet viste en svagt stigende tendens i de følgende år: 265 i 1898 og 271 i 1903, hvorpå det dog atter begyndte at gå nedad til 240 i 1910, hvilket formentlig hang sammen med oprettelsen af de amtshistoriske selskaber, der begyndte med Ribe amts i 1902.⁵ Men enten medlemstallet var 250 eller 300, var det under alle omstændigheder beskedent.

Mere kontant udbytte fik Villads Christensen af en anden idé. I 1868 havde selskabet uden held søgt støtte fra ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen, og Christensen foreslog nu, at man atter prøvede. Han opsøgte i den anledning den indflydelsesrige rigsarkivar, A.D.Jørgensen, for at få råd og støtte. Christensen rapporterede 8. juni 1896 til sine bestyrelseskolleger, at A.D.Jørgensen havde sagt: »Jyderne, der jo allevegne er i majoritet, vil naturligvis stemme for det, ligesom de for nylig lagde sig i selen for statspension til O.Nielsens enke, og ligesom de stemmer for alt andet jysk...« En bemærkning, der utvivlsomt rummer megen sandhed. Men rigsarkivaren havde rigtignok også tilføjet, at vanskelighederne lå hos ministeren, der formentlig ville sige nej. Efter A.D.Jørgensens mening burde man derfor vente, til tidsskriftet virkelig var blevet noget andet, end det før havde været.⁶ Året efter prøvede man på ny lykken, og nu fik man på

4. Se læg i JS'arkiv (Landsarkivet, Viborg), breve 1896.

5. C. Klitgaard i JySaml. 5. rk. IV 1941 s. 181-95.

6. V.C. til Bang og Heise 8.6.1896, JS' arkiv.

Villads Christensen.

finansloven for 1898–99 bevilget 300 kr., en understøttelse, som man derefter modtog hvert år.⁷

Alligevel var selskabets økonomi ikke for god, og i korrespondancen mellem de tre bestyrelsesmedlemmer, kommer ofte økonomiske bekymringer frem især i forbindelse med trykningen af lidt større afhandlinger. Intet lodigt bidrag blev dog afvist, så søgte man hellere at udskyde andre artikler at forkorte eller dele over flere hefter.

Endelig tog Villads Christensen også initiativet til en ændring af Samlingernes forlagsforhold. De flyttedes fra boghandler Marinus M. Schultz i Ålborg til boghandler Rudolf Kleins efterfølger i København 1896–98 og derpå til Tillges boghandel, hvor Samlingerne forblev, til Tillge gik konkurs i 1911, hvad der i

7. C. Klitgaard op. cit., jfr. brevarkivet.

øvrigt kostede selskabet en anselig sum penge. Ved Christensens overtagelse af redaktionen 1895 gik man også over til et andet trykkeri, og samtidig blev formatet gjort mindre, og da det første bind af denne nye, tredje række var afsluttet, forsynedes det på Christensens forslag med et person- og navnerregister udarbejdet af ham selv.⁸

Villads Christensen var vel valgt til redaktør af Samlingerne; men ifølge praksis skulle alle tre bestyrelsesmedlemmer vurdere indsendte manuskripter og afgive votum. De fleste manuskripter blev sendt til Christensen, der da voterede først, hvad han utvivlsomt ikke havde noget imod. Klart og utvetydigt sagde han sin mening, og som regel var han den mest kritiske; i almindelighed var Bang og Heise dog enige med ham, og for alle tre gælder, at de lagde en beundringsværdig saglighed for dagen. De gik også uhyre grundigt og omhyggeligt til værks; hvert eneste manuskript blev nøje gransket. Kildehenvisninger blev efterprøvet, og Heises belæsthed og Christensens ekspertise som arkivmand kom mange forfattere til gode. Efter korrespondancen at dømme synes samarbejdet at have været forbilledligt. Man talte sig til rette og bøjede sig mod hinanden.

Det var f.eks. tilfældet, da en 27-årig postekspedient fra Brønderslev ved navn C. Klitgaard, der samtidig med, at han indmeldte sig i selskabet, i juni 1896 indsendte sit første manuskript, som handlede om vendsysselsk skudehandel. Dette bidrag fik Bang først, og han anbefalede det til optagelse med enkelte udeladelser. Villads Christensen gik lige straks imod optagelse med den motivering, at forfatteren Johan Skjoldborg i 2. række, IV bind under titlen »Nordstrandshandel« havde skrevet om ganske det samme emne; deres resultater var også de samme, og mange enkeltheder fortalles med næsten de samme ord. Heise voterede sidst. Efter hans mening var hovedresultatet i Klitgaards afhandling vel det samme som Skjoldborgs, men Klitgaards ar-

8. H. Kyrre i JySaml. 4. rk. IV 1922 s. 119.

bejde var fyldigere og bragte adskilligt nyt. Heise medgav Christensen, at Klitgaard sine steder var kompilator, ja måske ligefrem plagiator: »Det viser sig her, som ved flere andre artikler, at de gode folk *ikke* kan magte at være »historiker«. Hvor han derimod skildrer forhold efter fortælling fra »forfædre«, eller fra nutiden, eller har benyttet sine forfædre-regnskabsbøger, synes jeg, han er kommet ret godt fra det.«⁹ Heises konklusion var, at Klitgaards afhandling med nærmere angivne udeladelser og forkortelser burde optages i Jyske Samlinger. Dette accepterede Christensen – og siden også Klitgaard, og hermed havde Jysk Selskab indledet et frugtbart samarbejde med en af de mest produktive medarbejdere, det har haft i sin 100-årige historie. Den bevarede korrespondance i denne ikke utypiske sag vidner i øvrigt om, hvilke praktiske vanskeligheder en arbejdende historiker i provinsen havde.¹⁰ Et biblioteksvæsen fandtes ikke, og Klitgaard måtte i hovedsagen klare sig med, hvad Stiftsbiblioteket i Ålborg lå inde med; på arkivet i Viborg havde han en underofficer til at foretage afskrivningsarbejde.

De tre bestyrelsesmedlemmer var enige om sigtet med deres virksomhed for Jysk Selskab: kravet om høj kvalitet og stof, der bragte nyt. Det lykkedes også for dem at højne tidsskriftets kvalitet. Vel var det fortsat det lokalhistoriske stof – og ikke altid det almindeligt jyske – som prægede Samlingerne; men emnerne blev mere videnskabeligt og indgående behandlet, så at de kunne danne grundlag for den rigshistoriske forskning. Den grøde, dansk historieskrivning i disse år var præget af, mærkes også i Jyske Samlinger. Så vidt det kan bedømmes ud fra arkivet, fremkaldte redaktionen sjældent eller aldrig afhandlinger ved henvendelse til forfattere; man modtog, hvad der indkom, noget blev ikke antaget, mere blev efter grundig kritik optaget, eller man lod Samlingernes redaktør boltre sig.

9. C. Klitgaards slægt stammede fra Blokhus, hvor den drev en betydelig skudehandler-virksomhed.

10. Juni-okt. 1896, selskabets arkiv.

Det gjorde han gerne. Dels havde han nemlig svært ved at samle medarbejdere om sig, siger historikeren Axel Linvald, og dels mente han »ud fra en berettiget selvfølelse... at ingen gjorde det så godt som han selv«, vidner vennen Hans Kyrre.¹¹ Skønt han i disse år både disputerede og skrev bl.a. Nykøbing Mors' historie, gav han sig også stunder til at levere en række udmærkede bidrag til Jyske Samlinger. I de 15 år, han var redaktør, skrev han en halv snes større afhandlinger og en række mindre. Det kunne dreje sig om »En adelsslægts sidste dage«, »Bettelpind og stakkelsfjæl«, »Randers marsch« eller »En jydys oplevelser« – alle i 3. række, I bind (1896–98); men det kunne også være problemer som »Om bæreprøvens anvendelse i Jylland«, »Besættelsen på Rosborg« (II bd.), »Besættelsen i Thisted« (III bd.) eller »Hekseprocesser fra Midtjylland« (VI bd.). I disse emner fandt Villads Christensen utvivlsomt udløsning for sider af sin særprægede psyke. Han var nemlig stærkt optaget af okkulte og psykiske fænomener og havde i det hele, skriver Axel Linvald, »en mærkelig sans for det menneskelige sinds dybder og uklare drifter.« Det var i øvrigt en holdning, som bragte ham i berøring med spiritismen.

Det billede, man danner sig af Villads Christensen ud fra hans efterladte breve, hans afhandlinger og hans politisk-sociale virksomhed sammenholdt med vidnesbyrd fra mennesker, som kendte ham, er da billedet af en såre sammensat natur. På den ene side barsk og studs, på den anden side både sårbar og følsom samtidig med, at en vis hang til melankoli afbalanceredes af sans for humor. På den ene side en eksakt arbejdende historiker med en klar fremstillingsform, på den anden side et lyrisk bevæget sind med tilbøjelighed for det mystiske. Når disse tilsyneladende uforligelige og modstridende egenskaber ikke sprængte ham, skyldtes det sikkert hans begavelse og hans rodfæstethed i den jyske jord.

Tage Kaarsted

11. JySaml. 4. rk. IV 1922 s. 120.

1911–1920:

Sigvard Nygård

Den, der i 1940'erne kom op på Rigsarkivets læsesal, ville der lægge mærke til en lidt ældre herre, bøjet over arbejdet. Han var slank, ansigtet lidt spidst og kronet med et af fortidens almindelige klædningsstykker, en kalot. Manden var arkivar Sigvard Nygård, fra 1939 emeritus, men alligevel dag efter dag arbejdende ved sin vante plads på arkivets læsesal.

Hjalmar Sigvard Alexander Nygård var født 1869 i Neksø, søn af by- og herredsfoged P. A. H. Nyegaard – fra 1864 brugte han navnet Nygård – og Elisa Marie Petræa, født Jespersen. Sigvard Nygård blev student fra Borgerdydskolen i København 1888 og begyndte at studere til skolembedseksamen. Hovedfaget var historie, bifagene dansk og latin. Han tog eksamen i januar 1895 med karakteren *haud illaudabilis*. I hovedfaget og i dansk havde han *laud*; men latinen havde *voldt kvaler*. Han var matematisk student. Allerede i skoletiden var hans interesse gået i historisk retning, og i sin fritid syslede han med personalhistorie og topografi. Han fortæller selv 1896, at han næsten udelukkende anvendte de første tre år af sin studietid herpå, således at han i virkeligheden afviklede sin eksamen på 3½ år. Så snart den var overstået, gav han sig atter i lag med sine studier, idet han især samlede sig om forarbejder til en historisk-topografisk beskrivelse af Vendsyssel.

Arkivmanden

I Provinsarkivet i Viborg skete der 1896 lidt af en revolution. Arkivassistent – således hed de yngre arkivarer dengang – Villads

S. Nygård.

Christensen blev fra 1. marts dette år rådstuearkivar i København. Den første provinsarkivar her var Jesper H.S. Jespersen, der kun havde fået en yderst nødtorftig uddannelse, inden han i 1890 begyndte at virke som chef for det nye arkiv. I sit arbejde var han stærkt hemmet af, at hans ene ben var amputeret og den ene arm delvis lammet. Det var derfor Villads Christensen, der måtte udføre langt det meste af arbejdet. Da han nu måtte forlade arkivet, mente rigsarkivar A.D. Jørgensen, at det ville være nødvendigt at afskedige Jespersen, og i skrivelse af 11. februar 1896 indstillede han Jespersen til afskedigelse fra 1. april 1897. Arkivassistent Saxild skulle forflyttes til Viborg, men skulle overtage chefstillingen, når Jespersen gik af. Den 15. februar gav A.D. Jørgensen provinsarkivaren meddelelse om skrivelsen til ministeriet, som allerede havde tiltrådt indstillingen. A.D. Jørgensen

sluttede brevet med at sige: »Det har for mig personlig været en pinlig opgave at foretage et skridt, hvis nødvendighed jeg dog alt i flere år har forudset, ligesom jeg alt ved Deres ansættelse udtalte mine betænkeligheder så vel for Dem selv som for ministeriet. Den fortsatte tilbagegang i Deres førlighed tillige med det nu indtrådte personskifte har gjort en forandring nødvendig«.

Der var nu en stilling som arkivassistent i Viborg ledig. Blandt ansøgerne hertil var S. Nygård. I sin ansøgning udtalte han, at »et længere – eller helst et stadigt – ophold ved Viborgs provinsarkiv vil være nødvendigt, for at disse studier skal kunne føre til et resultat«. Han tænkte her på sine vendsysselske studier. Der var 25 ansøgere, og når A.D. Jørgensen blandt dem indstillede Nygård, var det især på grund af hans arbejde med jysk topografi. Han blev udnævnt fra 1. marts 1896, men skulle dog gøre tjeneste i det sjællandske provinsarkiv indtil april 1897.

Årene i Viborg blev for Nygård gode og rige år. Han stiftede sit eget hjem, idet han 1898 blev gift med lægedatteren Louise eller Ischa Hammerich, med hvem han levede i et lykkeligt ægteskab, indtil hun døde i 1938. Som arkivmand blev han aldrig en af dem, der gik nye veje. Det kunne man vel heller ikke vente af et menneske med hans konservative natur. Men han var mere end flittig, og han havde et praktisk greb på arbejdet. Han var klar over, at det gjaldt om at få bragt nogenlunde orden i de store mængder af arkiver, der allerede da var bragt til huse. Det er et betydeligt ordnings- og registreringsarbejde, han fik udført i de år, han virkede i Viborg. Hans forhold til provinsarkivaren Georg Saxild synes at have været udmærket, og da han i 1906 fik en yngre kollega, Hans Knudsen, blev de to arkivarer nær knyttet til hinanden.

V.A. Secher var 1903 blevet rigsarkivar. Han var en dygtig arkivmand, hvis virke på mange måder har sat sig spor. Han var dog ikke let at arbejde sammen med, og flere af hans medarbejdere forlod derfor arkivet. 1912 tog arkivsekretær William Christensen sin afsked, og der blev derved en stilling som arkivsekretær ledig.

Af assistenterne var H.C.Roede ældst i anciennitet, men Secher ville ikke have ham som arkivsekretær. Efter ham kom Nygård, og han havde i to år – fra 1908 til 1910 – gjort tjeneste i Rigsarkivet »for videre uddannelses skyld« og med et avancement til arkivsekretær for øje. Gennem Saxild rettede Secher nu henvendelse til Nygård. Den 12. maj fortæller Saxild om sin samtale med Nygård: »Vi talte længe om sagerne, og han var, som alle forsigtigpetere, der skal til at avancere, først opmærksom på alle skyggesiderne ved forandringen«. Disse var nok ikke mindst af økonomisk art. Og økonomi betød en hel del for den sparsommelige arkivassistent. På den anden side syntes han ikke at have været alt for tilfreds med opholdet i Jyllands gamle hovedstad. Saxild sagde en halv snes år senere om ham: »Han kan ikke fordrage Viborg«. Den 18. maj 1912 meddelte Nygård landsarkivaren, at han tog imod tilbudet, og dagen efter skrev han selv til V.A. Secher og takkede. I en optegnelse fra september 1922, skrevet af rigsarkivar Kr.Erslev, oplyses det, at Nygård havde gjort ham opmærksom på, »at Secher havde tvunget ham til at tage arkivsekretærstillingen ved at true med, at han ellers ville være udelukket fra al avancement«. Hvornår en sådan pression skulle have fundet sted er uklart. Der er intet vidnesbyrd om den i Saxilds breve til Secher – og han talte ellers ret frit. Det fremgår af korrespondance med kolleger, at han over for disse har givet udtryk for sine betænkeligheder. I et brev fra moderen den 19. august hedder det: »Jeg kan ikke sige dig, hvor glad jeg er over, at din dygtighed og flid dog endelig bliver påskønnet, og du kan også tro, vi glæder os til at få jer til byen. At du har dine betænkeligheder kan jeg så godt forstå, både med hensyn til familie, det pecuniære – arbejdet i S..... [Sechers] umiddelbare nærhed og andet mere, men du må dog være glad ved den forfremmelse... Jeg tror nu ikke, S. er så slem, som du vil gøre ham. Jeg har netop i disse dage hørt, at han skal have udtalt sig meget anerkendende om din store dygtighed og flid«. I et brev til moderen gav Nygård på ny udtryk for sine betænkeligheder. Det eneste, han ville vinde

derved, var, at han kunne komme videre, men der var – som det hedder i moderens referat – fire, der skulle fjernes først. Moderen trøster ham. Da han rejste til Viborg, var der også fire, der skulle avancere før ham. »Skade, du ikke kan se en smule lysere på den forandring«.

Landsarkivar Hornemann i København faldt for aldersgrænsen med udgangen af 1922. Georg Saxild havde meldt sig som hans efterfølger. Der kunne da være tale om, at Nygård kom til Viborg som Saxilds efterfølger. Erslev spurgte i fortrolighed Saxild om hans mening, og denne gav da en yderst åbenhjertig vurdering af sin tidligere medarbejder, som han uden tvivl selv satte pris på. Det var bl.a. kommet til udtryk i et brev til Nygård fra 1913. Han taler her om deres første vanskelige år og siger: »Det er ubegribeligt, at vi klarede os, som vi gjorde. Men jeg tror unægtelig heller ikke, det var lykkedes, hvis De ikke havde været så mageløs, som De var. Den behagelige følelse, jeg havde, af at kunne stole på Deres dygtighed og uegennyttige iver under alle forhold, ville jeg næppe have kendt, hvis jeg havde haft en anden medarbejder«. Nu her i 1922 skriver Saxild om ham: »Han har en hel masse af de egenskaber, der skal til for at styre et landsarkiv. Men desværre! Han er en særling, og jeg er bange for, at hans særhed ikke vil formindskes, hvis han kommer i en ledende stilling. Han hører til dem, der kun kan se en ting fra een side, og han bider sig med hårdnakkethed fast i det synspunkt han een gang har valgt. I regelen skønner han meget fornuftigt, men af og til tager han ganske doktrinært paa en sag. Og så bliver han uomgængelig....Jeg kom udmærket ud af det med ham. Men han blev aldeles tummelumsk, når dr. Secher var i farvandet. Han nøjedes ikke med at trippe (som West), men blev ligefrem syg. Syg blev han også, når jeg en gang imellem bad ham om at foretage en embedsrejse for mig; så sov han ikke om natten og rejste af sted med en knaldende hovedpine. Enhver ny situation sætter ham nemlig ud af ligevægt«. Saxild mener nok, han ville kunne komme ud af det med personalet, måske bortset fra budet

Christensen og registrator Hofman Bang. »De er lige usmidige begge to«. Alt hvad der hørte til det egentlige kontorarbejde, ordening o.l. ville han kunne lede »brillant«. Men tilsyn med bygning og forhandling med håndværkere ville nok falde ham besværligt »og indvikle ham i en række stridigheder. Han tror nemlig, at en akademiker er en håndværker langt, langt overlegen, og han tror, at alle håndværkere vil snyde, og at de er udygtige og dovne.... Summa summarum: Viborg-arkivet kan nok bruge ham som chef; han vil blive en underlig snegl at have at gøre med for publikum, men sit arkiv vil han holde i monster-værdig orden, og dets arbejde vil han fremme«.

Kort efter talte Kr.Erslev med Nygård. Han sagde, at Nygård ikke kunne være sikker på at blive den første, der avancerede i »hovedarkivet«, da C.Christiansens meget større kendskab til dette muligvis kunne opveje hans kun lidt mindre anciennitet. »Dette berørte naturligvis N. meget ilde«. Et par dage senere talte Erslev på ny med Nygård. Han må på dette tidspunkt have sagt nej til landsarkivarstillingen og spurgte, om dette afslag ville blive anført mod ham ved senere advancement i Rigsarkivet. Det kunne det jo ikke godt, sagde Erslev, det var commune naufragium, da alle, lige til Marquard, Holger Nielsen og Norvin, havde givet afslag. Spørgsmålet blev i øvrigt ikke aktuelt, da Saxild ikke, som indstillet af Erslev i skrivelse til ministeriet af 26. oktober 1922, blev landsarkivar i København. Det blev i stedet arkivar Holger Hansen i Rigsarkivet, og S. Nygård blev derefter hans efterfølger, fra 1. april 1923, som arkivar, og forblev det til sin afsked i 1939. Chef blev han aldrig.

S. Nygård kom til at betyde meget for Rigsarkivet. Han var ikke blot flittig, men han kunne også dag ud og dag ind, år efter år, holde ud ved det samme arbejde. Hans virke som samler havde vel lært ham det. I mange år virkede han med at færdiggøre det store arbejde: Fortegnelse over kongelige resolutioner gennem Rentekammeret 1660–1719. Flere havde arbejdet derpå, men de 13 store bind er dog først og fremmest Nygårds indsats. Mange

Da Landsarkivet i 1890 blev oprettet i Viborg, blev det snart et centrum for studiet af jysk historie og for selskabets virksomhed, så længe interessen særlig rettede sig mod jysk historie. Her er Landsarkivets læsesal i 1909. Siddende ved bordet fra venstre historikeren og museumsmanden Hugo Matthiessen og daværende assistent, d.v.s. arkivar, Hans Knudsen; stående fra venstre først en af de trofaste besøgende, oberstløjtnant M. Th. J. Soegaard, medudgiver af »Vider og vedtægter«, og dernæst landsarkivar Georg Saxild samt registrator, mag. art. Anders Pedersen.

arbejdsår tilbragte han også med nyordning af Rentekammerets jyske kontorer og landvæsenskontorerne. For Rigsarkivet udgav han bd. 5 af Vejledende Arkivregistraturer, der giver en summarisk oversigt over de danske kirkebøger. Ikke så længe for sin afsked fik han overdraget fortsættelsen af Kronens Skoder. Han arbejdede herpå i mange år af sit otium, og tre store bind af dette værdifulde værk, udkommet 1941, 1950 og 1955 og omfattende årene 1689–1765, skyldes hans flittige og utrættelige pen.

Samleren og historikeren

Arkivar Nygård er vel nok en af de betydeligste og flittigste samlere, det danske arkivvæsen nogensinde har haft. Da han kom til

Viborg, begyndte han med anvendelsen af utalte timer af sin fritid på udskrivning af sedler med oplysninger fra det nørrejske arkivmateriale, først og fremmest de mange kirkebøger. Tanken med materialet har vel oprindelig været, at det skulle danne grundlag for egne studier og publikationer. Men det synes efterhånden at være blevet et mål i sig selv, og når Nygård i 1912 ikke var altfor begejstret for at komme til København var en af grundene vel også den, at han ikke kunne nå at afslutte bearbejdelsen af det jyske materiale til sine samlinger. Ved sin død efterlod han et materiale på 350.000 sedler, som i henhold til hans bestemmelse af 1944 skulle overgå til Rigsarkivet. De indeholder et meget stort materiale til jysk personalhistorie og herregårdshistorie, og velordnet som samlingen er, vil den blive til uvurderlig betydning for historisk arbejde i årene fremover. Mange kunne i øvrigt drage nytte af dem i Nygårds live. Med aldrig svigtende venlighed og hjælpsomhed gav han oplysninger fra sit vældige seddelarsenal, ofte uden betaling eller i hvert fald kun mod et beskedent honorar.

Nygårds egen litterære produktion blev ikke overvældende. Han var stærkt interesseret i sin slægts fortid – samlede også et stort familiearkiv, der nu er i Rigsarkivet. 1929 udgav han bogen om bedstefaderen: Justitsråd Peder Nicolai Nyegaard til Frederikskilde, og 1933 kom hans måske værdifuldeste værk: Familien Nyegaard på Frederikskilde (1811–1862), der også har betydelig kulturhistorisk værdi. Hans lille Anvisning til at drive historisk-topografiske studier, fra 1911, er genoptrykt 1928–29 og vil muligvis snart komme i nyt optryk. Han har her kunnet øse af sin rige viden om lokalhistorisk materiale, og den lille artikel har været flittigt brugt. Sammen med Th. Hauch-Fausboll udgav han bd. 5 af Patriciske Slægter. I Jyske Samlinger skrev han også enkelte artikler, hvori han kunne bruge sine store samlinger og udnytte sin omfattende viden. Nævnes kan bl.a.: Bidrag til nogle jyske hovedgårdes historie i nyere tid 1–4 (Jyske samlinger 3. og 4. rk.) og Len og stamhuse i Jylland (smst. 4. rk. III). I det store værk om

Danske Herregaarde ved 1920 blev hans samlinger virkelig til gavn for hans eget arbejde. Af de 77 artikler om jyske herregårde har han skrevet de 24. Hans artikler om jyske herregårde til 4. udg. af Trap Danmark betød en meget stor landvinding. Hans viden om godsejere, især i 1600-årene og senere, var næsten uudtømmelig, og dette værk vil altid stå i gæld til ham. Nygård skrev et godt dansk, klart og naturligt. Her var hverken forsøg på at bruge gamle udtryk eller videnskabelig »slang«, og ofte kunne han forme sin fremstilling, så den blev levende og plastisk.

Redaktøren

Det jyske historisk-topografiske selskab havde en styrelse på tre mand. 1909 blev S. Nygård en af disse, idet han fulgte efter pastor Vilh. Bang. Hans to kollegaer var rektor Heise og rådstuearkivar, dr. Villads Christensen, der var redaktør. Når man tager Nygårds store topografiske interesse og rige viden i betragtning, var det naturligt, at han kom med i selskabets styrelse og derigennem også i redaktionen af Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. 1911 skulle der være nyvalg. Villads Christensen erklærede sig villig til at modtage genvalg, men på betingelse af, at han blev fritaget for redaktør- og sekretærhvervet. Han regnede med, at »cand. Nygaard er villig til at løse mig af«. Heise var af samme mening. Nygård udtalte, at han som den yngste i styrelsen følte sig forpligtet til at overtage disse hverv, når dr. Christensen ikke længere ville. Ved valget fik Nygård 23 stemmer, Villads Christensen 22 og Heise 19. Der var faldet 5 stemmer på Saxild, 4 på Klitgaard og 2 på Jeppe Aakjær. Medlemstallet var på dette tidspunkt 229 – 1872 havde det været 301, 1908 var det 256 – så det var ikke en forening i rivende udvikling. Nygård foreslog kort efter, at man på omslaget trykte en opfordring til at blive medlem. Det næste skridt måtte være at udsende direkte henvendelser til præster og andre, men det var både dyrere og besværligere. Hans mål var at komme op på 300 medlemmer.

At være redaktør af Samlinger til Jydsk Historie og Topografi

var dengang ikke noget stærkt tyngende hverv. Anmeldelser o.l. var sjældne. Det var så at sige kun artikelstof, der blev bragt. I årene 1914–19 kom der i alt 1.075 sider eller o. 180 sider pr. år. I Nygårds redaktørtid var der ikke tale om at prøve nye veje eller at gøre forsøg på at knytte nye medarbejdere til samlingerne. Man tog, hvad man fik sendt, og fortsatte den linie, som havde været fulgt i en årrække. Nygård foretog dog en omhyggelig bedømmelse af de modtagne bidrag. Som regel var hans domme præget af hans solide viden og et fornuftigt jugement. Til tider kunne han dog også formulere en kendelse, der var skarpere, end hans to medredaktører syntes rimeligt. Om en artikel af en senere meget kendt historiker sagde han; den »skal jeg på det varmeste anbefale til kassation«. Emil Madsens bog om Jylland i det 16. Aarhundrede, som selskabet udgav i 1914, blev også skarpt kritiseret af Nygård, der som forudsætning for en udgivelse måtte kræve betydelige ændringer. Der er ingen tvivl om, at hans kritik var berettiget. I øvrigt var salget ringe. 1915 var bogen kun solgt i 20 eksemplarer.

Megen ærgrelse i disse år havde den sparsommelige Nygård af forholdet til kommissæren, Tillges boghandel, der var kommet i økonomiske vanskeligheder og ikke kunne afregne med Nygård. Det endelige tab blev vistnok 810 kr. Krigsårenes inflation betød også, at det blev sværere og sværere at skaffe balance. 1919 foreslog redaktøren både at forhøje kontingentet – til 6 kr. – og forfatterhonoraret, fra 32 til 40 eller 48 kr. pr. ark. Situationen gav anledning til en skriftlig meningsudveksling inden for redaktionen, hvis øvrige medlemmer var Villads Christensen og Saxild, der var kommet ind som suppleant efter A. Heise, der døde 1915. Villads Christensen udtalte: Der er vel ingen, der har courage til at foreslå at standse. Vi har jo løst opgaven, og vort tidsskrift er blevet overflødigt, efter at de mange amtstidsskrifter er kommet til. Hvis stoffet svinder ind sammen med antallet af medlemmer, må vi for alvor tænke på at ophæve selskabet. Også Saxild var mest stemt for, at tidsskriftet skulle gå ind. Der var nu nok noget rigtigt i den dom, som den unge arkivar Hans Knudsen året efter fældede

over sin chef: »Han burde blot aldrig have været indvalgt, thi han har jo i virkeligheden ingen interesse for sagen«. Heldigvis kom det da heller ikke til at gå, som han ønskede.

Der skulle være nyvalg for perioden 1921–25. December 1920 meddelte Nygård sine kollegaer, at han ikke havde lyst til at binde sig »til redaktionsvirksomheden for fem år og heller ikke er den rette mand, da jeg ikke har den energi i behold, som der vist vil blive rigelig brug for i den nærmeste tid«. Han mente, at man skulle søge at få Hans Knudsen ind i styrelsen. Knudsen var nok villig, selv om han også havde ringe tillid til »foretagendets fremtid«, påvirket – som han selv siger – af Saxilds skildring af situationens elendighed og hans lyst til at få halsen drejet om på det samfund. Der var lidt tovtrækkeri om, hvem af styrelsen der skulle »have lov til at begaa harakiri«. Det blev Saxild. Han begrundede det bl.a. med, at han var af den mening, at tidsskriftet burde gå ind. Fra 1921 bestod styrelsen derefter af Villads Christensen som formand, Hans Knudsen som sekretær og Nygård. Da Villads Christensen døde 1922, overtog Nygård hvervet som formand. Det beholdt han til 1931. Den sidste tid skulle blive kampfyldt og dramatisk, men det fortælles der om andetsteds. I Samfundet for dansk genealogi og personalhistorie var han medlem af styrelsen fra 1917, og 1954 blev han æresmedlem i samfundet.

Mennesket

I bogen om familien på Frederikskilde har S. Nygård i forordet skildret sin egen tid i et kort rids. Han siger, at allerede i bedstefaderens tid begyndte nedgangen, og den er blevet fortsat til i dag med stedse voksende fart, »en ganske naturlig følge af den altfor tidligt erhvervede og derfor idelig misbrugte politiske frihed, af den næsten overalt i frihedens fodspor følgende tro på den stærkes ret, af kvindens såkaldte »frigørelse«, der var naturstridig og derfor kun blev til gavn for få, men til fordærv for mange, af en litteratur, hvis alfa og omega var lummer elskov og erotiske excesser, af de talrige tekniske fremskrift, der gjorde menneskene

materielle og sløvede de åndelige interesser, af den antediluvianske sportsmani... Mange går derfor yderst slet udrustede ud i livet og glider vilje- og tankeløst ud i vor tids store mudderpøl«. Den livsopfattelse, der her kom til orde, prøvede Nygård at gennemføre i sit eget liv. Han afviste at stemme ved valg, han nægtede at deltage i nogen »fagorganisation«, og til han lukkede sine øjne den 28. august 1964, lykkedes det ham at undgå enhver benyttelse af et af teknikkens vidundere, telefonen. Det var nok ikke for hårdt, når Saxild sagde om ham, at han var en sær snegl, ja en særling. Og han kunne være kantet og stejl, stiv og halsstarrig. Nu og da måtte en mand som Nygård komme på kant med sine medborgere. Men derfor må det ikke glemmes, at han ikke blot var en flittig mand, der ydede arkivvæsenet, dansk historisk arbejde og det jyske historiske-topografiske selskab store tjenester. For mange stod han også som en hjælpsom og venlig mand, og bag det lidt barske ydre kunne der findes megen stille humor, være et muntert glimt i øjet. Blandt sine kolleger havde han mange venner, som mindes ham med glæde. Der var mange strenge i hans sind, han havde interesse for poesi. Da hans kone lå på hospitalet kort før sin død, kunne han ikke nøjes med besøgene, men skrev små breve til hende. I et af dem fortalte han, hvordan han læste digte, når han blev træt af herregårdene, eller »jeg klimprer lidt og optegner med en højst mangelfuld nodeskrift melodier, som jeg i ældre og nyere tid har lavet«. I de sidste svære dage inden hendes død skrev han små brevkort hjem til hende, mens han var på vej til arkivet. På det sidste kort står kun »Venligst hilsen«. I sit forhold til »min hjertenskære lille viv« kom hans stærke, her så ømme, følelser til udtryk. Arkivar Sigvard Nygård var et mærkeligt menneske. Der var i ham så store og stærke modsætninger, at de vel kun findes hos de få. Han havde sine idealer og blev dem tro til den sidste dag.

Johan Hvidtfeldt

Ovenstående bygger dels på breve i S.Nygårds arkiv i Rigsarkivet, dels på akter i Rigsarkivets arkiv.

1921–1930:

Hans Knudsen

Da de havde kæret en lang tid uden at få noget smør, bad vidnet Anne Nielsdatter om, »at hun skulle gjøre en l... i kiærnen i diævelens navn« beretter det hæderkronede Jyske Samlinger i andet bind af sin fjerde række. De tre ærbare prikker står for redaktørens, S. Nygårds, regning. Hans Knudsen, der havde skrevet den pågældende artikel om »En vogns forargelige smørelse på Ågård«, havde ønsket det anderledes. I et brev til Nygård skrev han 5.6.1915 at der ikke »kan være noget som helst anstødeligt i at lade det (d.v.s. det famøse ord) blive stående i hele dets oprindelige uaffekterte kraft, men hvis redaktionen helst ser det afsvækket, må jeg jo bøje mig.«

Hele situationen, artiklens emne og sansen for at udtrykke tingene kraftfuldt samt evnen til at bøje af, når det skal være, synes at være karakteristisk for Hans Knudsen. Synes at være ... for det er sin sag at skulle levere en biografisk skitse af et menneske, som mange nulevende har kendt; men som man aldrig selv har truffet. De magre data leveres af Dansk Biografisk Leksikon, der fortæller, at Hans Knudsen blev født på en sjællandsk proprietærgård i 1882. Han blev cand. mag. med historie, engelsk og tysk som fag i 1907; men allerede året inden var han blevet arkivassistent, det vil sige arkivar, ved Landsarkivet i Viborg. 1924 blev Hans Knudsen landsarkivar i Odense og 1934 landsarkivar i København. Overalt deltog han i videnskabeligt organisationsarbejde, først i bestyrelsen for Det jyske historisk-topografiske Selskab, siden i Historisk Samfund for Odense og Assens amter og Dansk Historisk

Fællesforening. Arkivarforeningen var han formand for i flere år, samme post indtog han i organisationen med det mærkelige navn OFUTSABOM (Organisationen af fagligt uddannede tjenestemænd ved statens arkiver, biblioteker og museer), og han var medlem af Danske Statsembedsmands Samråd. Hans videnskabelige produktion bestod ud over jubilæumsskrifter for Lundegårds Stiftelse og Fyens Stifts Sparekasse først og fremmest af lokalhistoriske afhandlinger. Hans Knudsen døde i 1946.

Alt dette vidner om den dygtige arkivmand og embedsmand, men det kan være vanskeligt at få et indtryk af mennesket bag den smukke karriere. Til alt held er der bevaret en stor stak breve fra Hans Knudsen til S. Nygård. De to mænd var kolleger i Viborg, indtil Nygård i 1913 blev forflyttet til København, og i de følgende 20 år korresponderede de ivrigt. Hans Knudsen beretter løst og fast, om familie og venner, forholdene på landsarkivet, chefen, de dårlige lønninger, hvem der nu skal være rigsarkivar, Jyske Samlinger, verdenskrigens gang og meget andet.

I de første år drøftes især krigen. 23.11.1914 hedder det: »Viborg er som sædvanlig Torneroses slot, hvortil verdens larm ikke når, og hvor man sover blideligen. Det er så fredlyst der, at selveste generallissimus Tuxen næsten hver dag har tid til at granske, hvad man foretog sig i 1714 uden hensyn til hvad der sker i 1914.« Efterhånden følges udviklingen med noget større ængstelse. Nygård synes at have næret forhåbninger til russernes krigsindsats, mens Hans Knudsen bekender, at »Deres russere er jeg stadig ikke rigtig stolt af« (11.5.1915). Og ret fik han jo, så 22. januar 1918 sluttede et brev: »Fanden fare i alle bolscheviker og tyskere. Venligst hilsen Deres hengivne Hans Knudsen«.

Gennem brevene får man et stærkt indtryk af, hvor nødvendigt det var at supplere en embedsmandsløn med biindtægter. »Katedralskolens trang til assistance og min egen til penge har medført, at jeg har historietimer i gymnasiet« (6.12.1923), dertil kom privatelever i engelsk, og interessen for dette sprog var så stor efter

krigen, at betalingen kunne sættes op. »På mine elevdage har jeg rigtig trosterige indkomster, men afhandlinger bliver der så ikke tid til« (27.4.1919). Heldigvis blev der dog trods dette og trods slægtshistorisk arbejde for mormonerne tid til både afhandlinger og friluftsliv. Hans Knudsen var blandt andet udøver af en klassisk Viborgsport: »Jeg skøjter naturligvis en del for tiden, vejret er jo henrivende, og jeg befinder mig ganske excellent ved at få så kraftig en motion.« (30.1.1917). To gange om ugen går han til gymnastik, hvorefter »den mest henrivende perikum er obligatorisk« (23.11.1914). Som landsarkivar i Odense tilbragte Hans Knudsen »daglig en time med brændehugning og besorger derved en væsentlig del af lejlighedens opvarmning« (16.2.1925). Under havearbejdet løber hans datter i hælene på ham, »og så gælder det om at have svar på rede hånd på spørgsmål som: Hvad er det at leve, far? Hvor var jeg da mor var en lille pige? Og når hun ikke er tilfreds: Store mennesker plejer dog ellers altid at kunne svare på, hvad børn spørger dem om. ... Forleden ville hun – efter at have hørt den tapre skræders historie – absolut sidde i topenden af et træ, jeg havde fældet, så skulle jeg være kæmpen, der slæbte det hele. Det blev noget tungt, selv efter at jeg havde delt toppen i flere.« (9.11.1925).

Som arkivar i Viborg og som ven med Jyske Samlingers redaktør var det naturligt, at Hans Knudsen fik en nærmere kontakt med selskabet. Omkring 1911 publicerede han indberetninger fra præsterne i Ålborg stift 1638 i Jyske Samlinger 4. række bind 1, og han var opstillet til bestyrelsesvalg i 1916, dog uden at få stemmer nok. Han havde forskellige artikler, han gerne så i tidsskriftet, men omkring 1919 stopper udgivelsen. Hans Knudsen er ked af at høre, at samfundet »må pakke sammen« og håber, det må lykkes at få det restitueret. »Sker det ikke, vil jeg se at få lavet noget her i Viborg, selv om Saxild [landsarkivaren] går imod«. (12.10.1920).

Nygaard må omgående have grebet bemærkningen, for fra og

med 1921 var Hans Knudsen ikke blot medlem af bestyrelsen, men også redaktør af Jyske Samlinger. Redaktionen bestod i øvrigt af de tidligere redaktører, Nygård og Villads Christensen og efter den sidstes død i 1922 af Carl Klitgaard. Nygård har selv i et brev til Aakjær karakteriseret forholdene således: »Klitgaard er meget let at arbejde sammen med. Jeg selv er måske noget vanskeligere, men urimelig tror jeg ikke jeg er ...« (13.7.1930). Nygårds vurdering af sig selv kan Hans Knudsen helt tiltræde – også i et brev til Aakjær (26.10.1931). Nygård tilføjer i det førstnævnte brev, at en af hans kæpheste er, at »vi skal holde vor økonomi i god orden og stadig – så vidt det overhovedet er muligt – forøge vor lille kapital.«

Dette sparsommelige synspunkt kom til at dele vandene, når redaktionen drøftede, hvornår man skulle genoptage udsendelsen af Jyske Samlinger. Hans Knudsen var ivrig for at komme i gang: »Jeg må derfor fastholde,« hedder det i et brev af 14. oktober 1921 til medredaktørerne, »at vi forsøger på at lægge ud igen. Efter min mening kan vi ikke gennem flere år ligge død og oppebære statstilskud for vor fortjenstfulde virksomhed. Vi må enten forsøge at fortsætte straks eller med det samme opløse selskabet. At begå selvmord på grund af næringsssorger med 4.000 kr. i kassen og udsigt til bedre tider forekommer mig overdreven forsigtighed«. Nygård ville dog stadig afvente et prisfald og rasede mod bogtrykkernes tilbud.

Hans Knudsen accepterer nogle måneders udsættelse, men da man det følgende år indhenter tilbud, er priserne ikke synderligt billigere. Nu finder Hans Knudsen, at yderligere opsættelse er den sikre død, og Nygård giver omsider efter – dog med tilføjelsen, at der ganske utvivlsomt er tale om ågerpriser (3.7.1922).

Julen 1922 kom så det længe imødesete første hæfte af 4. række, bind 4. For Hans Knudsen var det en stor skuffelse. Indholdet var udmærket, men på grund af en misforståelse havde hæftet fået et mindre format end de tidligere hæfter. Hans Knudsen fandt det overmåde hæsligt, og han ærgrede sig så grundigt over det, »at

det er mange år siden, jeg har været så vred paa mig selv.« (Brev til Nygård 28.12.1922). Ærgrelsen fortog sig ikke. Hans Knudsen håbede selskabet kunne få råd til en omtrykning af »det første forbandede hæfte, der stadig piner og forfølger mig. Jeg hader at se det, og Saxild drejer kniven rundt i såret, hver gang der er en lejlighed« (19.4.1924). Nygård ville imidlertid ikke bruge selskabets midler til et omtryk og foreslog nærmest Hans Knudsen selv at betale. Det afviste han dog med støtte fra Klitgaard, der syntes at det var slemt nok, at redaktørhvervet var ulønnet (27.4.1924). Dermed var sagen afgjort; men endnu 8. januar 1930 hedder det i et brev til Nygård, at »det piner mig den dag i dag ... fordi jeg kom til at debutere med det stygge formindskede hæfte«.

Abonnementstallet for Jyske Samlinger havde aldrig været stort, og det var i 1920 kommet ned på 224. Hans Knudsen udsendte nu hverveskrivelser til over 700 personer, hvis navne han pillede ud af den blå bog, landsarkivets adgangsbog eller fandt i fortegnelser over landinspektører, skovridere og apotekere. Resultatet udeblev ikke, navnlig syntes apotekerne at have været et heldigt greb (brev til Nygård 3.11.1922). Medlemstallet steg i 1922 til 271; men da fremstødet ikke blev fulgt op, dalede tallet svagt i de følgende år, til det i 1930 var nede på 229. Samtidig bestræbte man sig på at få sønderjysk stof med i Jyske Samlinger for at hverve abonnenter blandt de nylig tilbagevendte landsmænd.

Redaktionsarbejdet foregik i almindelighed på den måde, at Hans Knudsen modtog artiklerne, hvorpå han sendte sin bedømmelse til Klitgaard, der gav sit besyv med og videresendte det hele til Nygård. Der udviklede sig den praksis, at redaktøren kunne forkaste en artikel, som de to andre havde godkendt, men ikke optage en som de andre havde forkastet (brev fra Nygård til Aakjær 6.1.1931). Større uenighed var der sjældent, men dog nuancer i anskuelserne. Således skriver Hans Knudsen til Nygård – og vendt imod denne – at han gerne vil udsende to hæfter om året; det vil gøre et godt indtryk, og »en forretning kan jo ikke drives blot på

Hans Knudsen.

grundlaget: de mindst mulige udgifter.« (15.1.1923). I anledning af et forslag om, at selskabet skulle lægge sig efter kildepublikationer for derved i mindre grad at konkurrere med de lokale samfund, skriver Hans Knudsen: »Der er noget rigtigt i det; men spørgsmålet er nu alligevel, om det ikke driver 10 ud for hver 1 cøt lokker ind. Hvis vi havde råd til det, ville det forekomme mig cøen skønneste ordning om vi havde 2 rækker løbende, således at kilderne kunne holdes for sig, thi at have et større kildekrift fordelt paa bidder i mellem det øvrige stof ville være græsseligt.« (11.2.1923).

I en votering af 1.12.1922 gø Klitgaard sig til talsmand for om muligt at få noget mere underholdende stof »eller i hvert fald noget, der er lettere at fordoje«. Hertil skriver Nygård, at det må være ham »tilladt at bemærke, at Jyske Samlinger ikke er et søn-

dagsblad og ikke just søger sine holdere på landet. Det væsentligste er, at det, vi byder på, er godt forsvarligt arbejde, i forhold dertil er det af underordnet betydning om det er morsomt.« Her synes han ganske at være på linje med Hans Knudsen, der til en bidragsyder skrev: »De må stille de strengeste fordringer til Dem selv i retning af nøjagtighed. Ikke enhver afhandling kan blive morsom eller interessant, men nøjagtig skal den være.« (1.10.1922).

Det fremgår tydeligt, at redaktionen har gjort sig meget store anstrengelser for at kontrollere de modtagne artikler blandt andet ved at sammenholde dem med originalkilderne. Man var ikke bange for at afvise artikler, og en stor del af de antagne artikler sendtes tilbage til forfatterne sammen med en lang liste, hvor Hans Knudsen gav forslag til ændringer og forkortelser. Det er langt fra alle forslagene, der går på indholdet. Formen og artiklens læselighed spillede en stor rolle for Hans Knudsen. Om en bidragsyder hedder det: »Han forekommer mig at lide af en højest besynderlig forkærlighed for det tegn semikolon, hvilket på sine steder medfører sætninger af en formidabel længde«. (31.7.1921). En anden får at vide, »at vi alle finder Deres behandling af dansk ubehjælpssom. Deres perioder er ofte så knudrede og konstruktionerne så stridende mod al sædvane, at vi alle alt for ofte har måttet læse om igen for at trænge ind i meningen, og selv om De synes at have tendenser i retning af det sprogreformatoriske, kan jeg ikke anerkende deres berettigelse, når de i stedet for at lette tilegnelsen gør den vanskeligere.« (7.6.1928).

Hans Knudsen gav ren besked, og det kan derfor ikke undre, at en og anden historiker tog det fortrydeligt op. »Han synes at være et temmelig selvrådigt asen, som slet ikke skønner på alt det arbejde, en anden en har for at få rettet fejlene i hans uinteressante afhandling,« karakteriserer Hans Knudsen sukkende en lokalhistoriker i et brev til Nygård (2.10.1922). Hans forhold til forfatterne bærer dog ofte præg af en ægte hjælpsomhed. Således råder han en lokalhistoriker til først at skrive en kladde. »I min egen praksis

nødkradser jeg altid et første, fast ulæseligt udkast inden renskriften, og netop på det sproglige område synes jeg, at man ad den vej opnår meget forbedrede resultater, så at man bagefter har mindre grund til at ærgre sig over sin egen klodsethed. Med blyant har jeg antydnet en del ændringer, som forekommer mig at være til det bedre... (3.6.1925).

Det var imidlertid langt fra, at Hans Knudsen var selvhævdende. I anledning af en artikel med gengivelse af en lang versificeret kilde hedder det, at den er brugelig: »Jeg har ganske vist haft svært ved ikke at falde i søvn over den; men da vers i alenvis altid har den virkning paa mig, hvad enten de er af Holberg eller Valdemar Rørdam, er fejlen muligvis min.« (2.6.1925).

Selskabets økonomi udviklede sig ganske tilfredsstillende; formuen steg, men det kneb med at skaffe bidrag til Jyske Samlinger. Der blev rettet henvendelser til mange, blandt andet til C.M. Smidt, Uldall, Aakjær, Køcher og Hugo Matthiessen, men hyppigt forgæves. »De lokalhistoriske forfattere, der kan præstere noget,« – sukkede Hans Knudsen – »sidder hver med deres tidskrift, som de skal fodre. Var jeg blevet i Viborg, kunne jeg også have bispist Jyske Samlinger, men undlade at søge Odense af hensyn til det foretagende, der har bragt mig mere ærgrelse end glæde, forekom mig dog for urimeligt. Jeg er ganske klar over, at NN's artikel er meget tynd og havde absolut helst afvist den, men hvor fanden skal jeg få noget bedre fra? (brev til Nygård 16.2.1925).

Hans Knudsen fandt det mere og mere vanskeligt at redigere Jyske Samlinger, når han var bosat i Odense, og et sammenstød med Nygård øgede hans lyst til at slippe hvervet snarest muligt. Kontroversen – den eneste alvorlige i denne redaktionsperiode – gjaldt Hofman-Bangs bog om de nørrejyske skiftearkivalier. Nygård fæstnede sig stærkt ved dens uomtvistelige fejl og mangler, medens Hans Knudsen på trods heraf kunne se dens store praktiske værdi. Nygård meddeler, at han vil skrive en meget skrap anmeldelse af bogen, hvis ikke Hans Knudsen trækker sin anmeldelse tilbage. Hans Knudsen bøjer af for at undgå, »hvad der

kun ville være pinligt for os alle«, og beder Hofman-Bang om at blive løst fra sit løfte om at anmelde bogen. (4. og 16.10.1927).

Manuskriptmangelen blev ikke mindre, så i sin nød gennemgik redaktøren Als-pakkerne i Odense bispearkiv og fandt også en anvendelig sprogstrid i Nordborg; men meget fyldte det jo ikke. Nygård søgte stadig at holde Hans Knudsen fast i redaktørstolen, bl. a. fordi han håbede, at Knudsen ville vende tilbage til Viborg som landsarkivar ved Saxilds afgang i 1929. Da det ikke skete – skønt Hans Knudsen overvejede det nøje – var afgørelsen truffet. Redaktøren ville ikke fortsætte, og det lykkedes at overtale den nye landsarkivar Svend Aakjær til at påtage sig hvervet fra 1931. Trods oprigtig glæde herover så Hans Knudsen dog meget mørkt på fremtiden. »Når et tidsskrift har så store vanskeligheder med både at skaffe stof og tilgang af medlemmer, begynder det at knibe med dets eksistensberettigelse. Både Klitgaard og jeg er ikke utilbøjelige til at tro, at det ikke ville være dumt at holde op, mens legen var god.« (12.8.1930).

Både tidsskrift og selskab fortsatte dog, selv om der snart skulle ske store ændringer. Man knyttede med rette forventninger til den genoptagne kontakt mellem Landsarkivet i Viborg og Samlingernes redaktion. Med de opgaver, Jyske Samlinger dengang havde sat sig, var det naturligt, at det blev redigeret af en Viborgarkivar; men i den henseende havde skæbnen været drilagtig. Tre redaktører på stribe – Villads Christensen, Nygård og Hans Knudsen – var ret kort efter deres tiltrædelse af redaktionen flyttet fra Viborg til andre arkivbyer, og i Hans Knudsens tilfælde var det i hvert fald til stor skade for tidsskriftet, for det var svært at bo i Odense og skrive artikler til Jyske Samlinger. Af de tre bind, han redigerede, 4. række bind 4–6, udkom det første, mens han endnu boede i Viborg. Foruden en længere og meget værdifuld afhandling om Kolding rytterdistrikts selvejere bidrog redaktøren til dette bind med flere boganmeldelser og nogle småstykker, som blandt andet: En kakkellovnsudlejer og En hest levende

begravet. I alt har Hans Knudsen leveret 172 af bindets 460 sider – foruden registeret. Hans bidrag til de næste to bind var langt færre, og det hænger sammen med en særegenhed ved Hans Knudsens skriftlige arbejder. Det var i reglen ikke ham, der op søgte emnerne; men emnerne der fandt ham. Det gælder de to tidligere nævnte bøger, der var bestillingsarbejder ved jubilæer, det gælder hans fuldførelse af udgaven af danske kongesegl, som hans morbroder Anders Thiset ikke fik afsluttet inden sin død, og det gælder vel de fleste af hans afhandlinger. Udgangspunktet var ofte fundet af et særlig vigtigt eller kulturhistorisk fængslende dokument; men gengivelsen af dokumentet var ikke nok for Hans Knudsen. Der skulle ikke blot fremlægges et materiale, der skulle skrives en afhandling, der – enten emnet var stort eller lille – var afrundet og gengav en facet af fortidens liv.

En særstilling har hans fire afhandlinger i Fortid og Nutid om indholdet i de jyske og fynske bispearkiver, om rådstueprotokoller og tingbøger samt om bygningshistoriske brandforsikringsarkivalier. De vidner om den kyndige arkivmand, som allerede Saxild satte meget højt – og Saxild var ellers ikke nem at stille tilfreds.

Kærest for ham var vel studierne over danske selvejerbonders historie, og hans samlinger vedrørende dette emne findes nu i Rigsarkivet. Hvad han ellers gav fra sig i trykt form følger i topografisk henseende ret nøje hans arkivalske løbebane. Viborgårene resulterede som nævnt i afhandlingerne i Jyske Samlinger samt i Skivebogen, Ribe Amts Årbog og i den fortrinlige og levende skildring af Holbergtidens Horsens i Århus Stifts Årbøger. Frugterne fra Odense-tiden findes i Årbøger for Odense og Assens Amter og ikke mindst i det værdifulde bidrag til Fynske Årbøger I om målsænd og målbønder. Og endelig kan man fra Københavns-perioden nævne den morsomme biografi af St. Joachims-ridderen sir Levett Hansen i Historiske Meddelelser om København.

Hans Knudsen var i fuldt mål optaget af de nære ting, det gælder familie og kolleger, og det gælder for hans videnskabelige arbejde.

Var han forblevet i Viborg, hvad han havde ønsket, eller var han vendt tilbage dertil, hvad han følte sig stærkt fristet til, for han glemte aldrig byen, havde Jyske Samlinger fået et andet udseende – i hvert fald i hans redaktørtid.

Knud Prange

Denne fremstilling bygger dels på Engelstofts biografi af Hans Knudsen i Dansk Biografisk Leksikon (supplementet) og Klitgaards afhandling om Det jydsk historisk-topografiske Selskab i Jyske Samlinger 5. række, bd. 5. s. 181-95, dels – og navnlig – på breve i Jysk Selskabs arkiv (Landsarkivet i Viborg, X 576 – 10 og 11) og Hans Knudsens breve til Nygård (dennes privatarkiv i Rigsarkivet). Jeg takker rigsarkivaren, der har gjort mig opmærksom på de sidstnævnte breve og har givet mig tilladelse til at benytte dem.

1931–37:

Svend Aakjær

I 1929 meddelte rigsarkivar Laursen den da femogtrediveårige underarkivar Svend Aakjær, at han agtede at forflytte ham fra Rigsarkivet til landsarkivet i Viborg. Svend Aakjær, der bortset fra sine ferier havde tilbragt hele sit liv i København og var knyttet til udgaven af Danmarks gamle landskabslove, var alt andet end begejstret for tanken, men blev beroliget, da rigsarkivaren sagde, at det var som chef, han skulle til Viborg, »for Jylland og Aakjær de hører nu sammen«.

Ved Svend Aakjærs overtagelse af embedet som landsarkivar var pladsforholdene på arkivet fortvivlende. Et rum på 7×4 m var både kontor for de fem ved arkivet ansatte og læsestue for et stigende antal besøgende. Der var fem ordinære siddepladser til arkivets gæster; men ofte måtte der skaffes plads til dobbelt så mange eller endnu flere. Når alle stole var optaget og trukket ud, var der overhovedet ikke mere plads end to smalle strimler af 30–40 centimeters bredde, således at ikke engang arkivets skabe kunne lukkes op uden, at de besøgende måtte ulejliges med at rejse sig. Hertil kom stærk træk og fodkulde, højroestet konferering af udskrifter, klappen af skrivemaskinen og konstant overfyldning af det lille rum, således at arbejdsforholdene var lige umulige for gæster og personale. Ude i magasinet var tilstandene ikke bedre. Der var ikke indlagt lys og varme, og allerede ti år efter, at arkivet var taget i brug, var der lagt beslag på så godt som al disponibel hyldeplads, således at man måtte nægte at modtage alle større afleveringer fra embederne. For at skaffe plads til de

uomgængeligt nødvendige afleveringer, gennemførte man betydelige kassationer, anbragte sjældent benyttede arkivalier i depoter og fyldte hylder og reoler til bristepunktet, ja, selv fraskæringen af ubeskrevet papir indgik som led i de pladsbesparende foranstaltninger. Aakjær henledte i mange, velskrevne og malende erklæringer de bevilgende myndigheders opmærksomhed på landsarkivets pladsmangel. Dette arbejde bar frugt, for så vidt som der i 1936 blev tilbygget en særskilt læsesal, og i 1945, da Aakjær blev konstitueret som stadsarkivar i København, var man for magasinets vedkommende nået så vidt, at man vidste, en ny bygning ville blive opført i nær fremtid.

I 1928 begyndte universitetsundervisningen i Århus sin virksomhed, og universitetets første lærer i historie Albert Olsen ville gerne have landsarkivet flyttet til Århus. »Vi sætter bare arkivet på ruller,« sagde han. »Så følger Aakjær med, for han sidder altid derinde«. Aakjær ønskede imidlertid, at landsarkivet skulle blive i Viborg, og begrundede dette ønske bl.a. med en statistisk opgørelse, der viste, at det kun var ca. 20% af arkivets korrespondance, der angik personal- og lokalhistoriske undersøgelser.

I den tid, Svend Aakjær var chef i Viborg, blev en del amtstue-, rådstue- og godsarkiver ordnet og registreret. Desuden blev der dels af arkivets eget personale, dels af henvist arbejdskraft og af fanger i statsfængslerne udarbejdet registre til landstingets dombøger og justitsprotokoller og personregistre til talrige skifte-, fæste- og borgerskabsprotokoller. Endelig blev de sedler, på hvilke de registrerede protokollers navne var udskrevet, indordnet i to store alfabeter, et på tilnavne og et på patronymika.

Svend Aakjær var af uddannelse filolog og specialiserede sig som sådan i stednavnestudier og udgivelsen af middelalderlige tekster. Da mange stednavne ikke kan tolkes med sikkerhed, ønskede Aakjær imidlertid ikke at gøre disse navne til hovedemne for sit videnskabelige arbejde, og da han af personlige grunde – mente han selv – ikke fik tildelt udgivelsen af andre lovtekster

end nogle skånske, blev det fortrinsvis de historiske studier, hvortil hans ansættelse ved arkivvæsenet gav ham rig lejlighed, han dyrkede.

Aakjærs vej til historien gik, som det så ofte er tilfældet, over slægten og dens hjemegn. Hans første historiske afhandlinger, der blev trykt i Skivebogen 1919–22, behandler således gårdenes historie i hans faders og moders fælles hjemsogn, Fly i Fjends herred. Undersøgelsen af Fly gårdes historie blev foretaget efter en metode, han havde måttet uddanne sig på egen hånd. Denne metode, for hvilken han gjorde rede i afhandlingen Dansk Landsbyhistorie 1844–1600 i fjerde bind af Fortid og Nutid (1923) og i et afsnit af den lille bog Sognet og Byen, som han skrev sammen med Chr. Bokkenheuser (1931), udviklede han yderligere og benyttede i afhandlingen Fjends Herreds Selvejrbønder, der er trykt i Historisk Tidsskrift 9. rk. II (1921) og er en af Aakjærs bedste, lyssende af forskerglæde, fantasi og skarpsindighed.

De kilder, Aakjærs ejendoms-historiske undersøgelser byggede på, var jordebøger, skatteregnskaber, matrikler o.lign., hvis rette fortolkning fordrede, at han satte sig grundigt ind i dansk kameralvæsen og metrologi. Det var derfor ganske naturligt, at Samfundet til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur i 1925 overdrog ham at udarbejde en ny udgave af Kong Valdemars Jordebog. Faksimiler, tekst og oversættelse var trykt i 1931, og i løbet af årene 1932–41 blev manuskriptet til kommentar og indledning skrevet. Aakjær ønskede at gøre kommentaren til et magasin for så meget som muligt af sin viden om bolinddeling, guldvurdering, skyldvurdering, ejendomsskatter, landgilde, krongodsets historie m.m., hvorimod professor Steenstrup, der var medlem af udgiverselskabets bestyrelse, forlangte, at kommentarens omfang skulle holdes inden for de engang fastlagte rammer. Først efter Steenstrups død i 1935 fik Aakjær frie hænder og kunne i den 59 sider store note aratra (kommentaren s. 452ff.) bringe det stof, han hidtil havde måttet udelade. En kommentar er næppe det bedste sted at offentliggøre vidtløftige undersøgelser og kilde-

Svend Bregendahl Aakjær.

Født den 20. januar 1894 som søn af digteren Jeppe Aakjær og forfatterinden Marie Bregendahl. I 1912 blev han student fra Schneekloths skole, og i 1921 blev han cand. mag. med fagene engelsk, tysk og dansk. I 1915 gjorde han tjeneste i Københavns rådstuearkiv, 1916–19 var han medarbejder ved Den danske Ordbog og 1916–24 ved Stednavneudvalget. I 1924 blev han underarkivar ved Rigsarkivet, 1929 landsarkivar for Nørrejylland, 1945 stadsarkivar i København og 1956 rigsarkivar. Død 12. januar 1963.
Foto ca. 1929.

materiale, der ikke direkte har betydning for tekstens fortolkning. Til alt held er Aakjærs udgave af Valdemars Jordebog forsynet med udmærkede registre, således at man let kan finde de steder, hvor de oplysninger, man skal bruge, er meddelt.

Jævnside med udgaven af Valdemars Jordebog fik Aakjær tid til at redigere det tredivte bind af Nordisk Kultur og selv skrive afsnittet om mål, vægt og takster i Danmark. Med denne afhandling og kommentaren til Valdemars Jordebog havde Svend Aakjær grundlagt den videnskabelige historiske metrologi her i landet, fremlagt et meget stort forskningsmateriale, peget på de vigtigste problemer og fremsat mange forslag til deres løsning. En oversigt over de teorier, Aakjær havde opstillet til forklaring af de middelalderlige jordmål og -vurderingsenheder, gav han i afhandlingen Plov og Havne, der er trykt i Med Lov skal Land byg-

ges (1941), medens han i afhandlingen Kirkeafgift og Kirketiende i Ribe Stift 1321–1682, som er trykt i Festskrift til Knud Fabricius (1945), søgte at fortolke nogle middelalderlige lister over gejstlige indkomster.

Aakjærs ansættelse i Viborg gav anledning til, at han beskæftigede sig med denne bys historie. I 1942 skrev han Viborg Stiftsbiblioteks historie, og han redigerede Viborg Købstads Historie (1940) og var selv forfatter til afsnittet om næringslivet og det økonomiske styre 1726–1868. I de sidste år, Aakjær var landsarkivar, begyndte han desuden at udarbejde et realregister over Viborg bys grunde og markjorder. Materialet til dette register og Aakjærs øvrige samlinger til Viborgs historie testamenterede han til Byhistorisk Arkiv i Viborg, medens hans forarbejder til afhandlingerne om Fjends herred og om mål og vægt samt hans excerpter af markbøgernes navnestof m.m. blev skænket til Rigsarkivet, der også ejer hans store privatarkiv.

Foruden i ejendoms historie og metrologi var Aakjær interesseret i bebyggelseshistorie og i oldtidens og den ældste middelalders administrative inddelinger og sociale struktur. Af de afhandlinger, han skrev om disse emner, er der grund til at nævne Old Danish Thegns and Drengs i Acta Philologica Scandinavica 1927, Om det olddanske Herred og Sogn i Festskrift til Kr. Erslev 1927, Bosættelses- og Bebyggelsesformer i Danmark i Bidrag til Bondesamfundets Historie II (1933), der bl.a. indeholder en oversigt over enkeltgårdsprocenterne i danske herreder 1688, samt Jarl, Aar og Levmand i Festskrift til Vilhelm Andersen 1934. I mange af disse afhandlinger udnyttede Aakjær sin filologiske viden og sit talent for at etymologisere.

Svend Aakjær beherskede kildematerialet og den litteratur, der angik de emner, han behandlede, suverænt, og hans fremragende kombinationsevne lod ideerne myldre frem, når han arbejdede. Det var imidlertid ikke hans sag af efterprøve en hypotese omhyggeligt og tænke den igennem i alle dens konsekvenser. Det kunne derfor ikke undgås, at fagfæller fra tid til anden tog afstand fra

nogle af hans teorier. I den kritik, Aakjær mødte, og i optagethed af administrative gøremål samt flittig deltagelse i det videnskabelige foreningsliv i København må man søge de vigtigste grunde til, at den rige originale produktivitet, Aakjær havde udfoldet i de femten Viborgår, brat sygnede hen, da han i 1945 blev stadsarkivar i København. Afhandlingen Måleenheder i landmål og jordvurdering, der blev trykt i Jyske Samlinger ny rk.V (1961) og i oversættelse i The Scandinavian Economic History Review VII (1960), er således kun en oversigt over den danske metrologis historie og Aakjærs egne teorier, og afhandlingen om korntiende og kornareal i det 14. århundrede, der er offentliggjort i Historisk Tidsskrift 11. rk. II og III (1949–50), såvel som Aakjærs sidste afhandling Års og Kongerslev, der blev trykt i Fra Himmerland og Kjær Herred 1962, søger at forsvare tidligere fremsatte hypoteser gennem yderligere bevisførelse. Heller ikke Aakjærs bidrag til »Danmark før og nu« (1952–56) og forskellige festskrifter indeholder meget nyt.

Der var tradition for, at landsarkivets personale deltog aktivt i Det jyske historisk-topografiske Selskabs arbejde, og kort efter sin ansættelse i Viborg blev Svend Aakjær da også indvalgt i selskabets bestyrelse. Aakjær var positivt indstillet til tanken om et samarbejde med Jysk Forening for Historie og Sprog og gik ind for den sammenslutning af de to foreninger, der blev til virkelighed i 1932 ved stiftelsen af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur. Herved pådrog han sig imidlertid det tidligere bestyrelsesmedlem arkivar Sigvard Nygårds vrede og var udsat for forskellige chikanerier fra hans side. Nærværende artikels forfatter erindrer, at Aakjær engang gengav for ham, hvad han i den anledning havde sagt til Nygård, og gjorde det så livfuldt, at hans tilhører kom til at føle sig i Nygårds sted og forgæves brød sit hoved med at finde på undskyldninger for de nederdrægtigheder, han altså ikke havde begået.

Aakjær blev selskabets næstformand og var hovedredaktør for Jyske Samlinger 5. rk. bd. 1 og 2 og den første del af bd. 3, der

Viborg 14.9.1737

Kære Skænktrup!

Rigsarkivaren har henvillet, at alle her ansatte Fjenske -
mand ikke rejste bort fra Byen, saalange Forholdene var
sa urolige som nu.

Både Arkebiskopen og Ardivarerne er blevet nægtet
Ferie, som de under normale Forhold havde krav paa.

Da jeg, heldigvis, har haft min Sommerferie, ønsker
jeg ikke, for at foregaa det store Mandat for ^{Svend Aakjær} ~~Svend Aakjær~~,
at opnaa nogen Undtagelses-tilladelse, men vil, ligesom
Kong Frederik III, dt i min Rede for Fædre -
landets Skyld.

"Saaledes foranlediget tillader jeg" da herved tjenvkly
at begære" Friisegler for Tredetvænt i Aarhus den
27. ds., og under besked min udfyldte Stemmeseddelt.
Da Klitgaard har betrukket Stidibesty fra Læsesalen med
i denne Raaned, kommer han sikkert ogsaa til Aarhus.
Derfor har I fraværet den gode gamle Regel med at holde
Rade for Kongens Fædelsdag 26. Septem ber?

Med venlige Hilsener fra mig til mig

Din hengivne Ven

Svend Aakjær

På grund af 2. verdenskrigs udbrud måtte Svend Aakjær sende afbud til en generalforsamling. Det skete med ovenstående brev - i både form og indhold karakteristisk for Aakjær.

udkom i årene 1932-37. Blandt de afhandlinger, for hvis offentliggørelse i Jyske Samlinger Aakjær havde sin del af æren, må nævnes Hans H. Fussings om godserne Gesingholms, Skovgårds, Demstrups og Sødringholms drift, Johan Hvidtfeldts om skude-

handelen i det 17. århundrede, Mogens Lebechs om Jyllands gamle retskredse og Henrik Larsens om trevangsbruget i Jylland, herreder og herredsgrænser i Jylland og ejendomsforholdene i Hindsted herred. Svend Aakjær gik varmt i brechen for udarbejdelsen af et register til de fire første rækker af Jyske Samlinger. Et sådant register blev også skrevet; men det tilfredsstillende ikke alle fordringer, og det lykkedes aldrig at få det trykt. De fortrædeligheder, Aakjær havde med registeret og med enkelte forfattere, var årsagen til, at han efter fem års forløb frasagde sig hvervet som hovedredaktør. I nogle år fortsatte han dog som Helge Søgaards medarbejder i redaktionskomiteen.

Svend Aakjær var rigt udrustet fra naturens hånd. Hans klare intelligens og stærke hukommelse satte ham i stand til hurtigt og ubesværet at tilegne sig et stort og vanskeligt tilgængeligt stof, hans eminente associationsgaver bevirkede, at hans omfattende viden altid var til rådighed for hans frodige fantasi, og han havde kunstnerens evne til at udtrykke sig mundtligt såvel som skriftligt. De fleste ville være glade ved at have udrettet en brøkdæl af det, Aakjær fik præsteret. Desuagtet synes man, at han hverken som embedsmand eller som videnskabsmand har sat så dybe spor, som man i betragtning af hans store begavelse kunne have ventet. Om sin moder har Svend Aakjær sagt, at hun var som en stålfjeder, der vel kunne bøjes, men altid rettede sig ud igen. Når resultaterne af Aakjærs virke ikke helt svarede til forventningerne, skyldes det, at han selv ejede for lidt af stålfjederens kraft. Energi til at passe sit embede punktligt og samvittighedsfuldt og til dag ud og dag ind at excerpere det tørre ejendomshistoriske og metrologiske kildemateriale havde han ganske vist; men han savnede den dristighed og den viljestyrke, det fordrer at følge en fast politisk kurs, at opbygge et konsekvent system og at gennemtænke en hypotese i alle enkeltheder.

Svend Aakjær kunne fare op som en løve, men faldt hurtigt ned som et lam og var som regel i godt humør og veloplagt.

Han var glad ved mennesker og deres selskab og tog levende del i venners og bekendtes sorger og glæder. Han gjorde stedse, hvad han kunne for at forbedre sine underordnedes økonomiske kår, og han var altid parat med en anbefaling til dem, der søgte stillinger og legater. Det folkeoplysende arbejde havde hans store interesse, og han støttede forskellige institutioners – bl.a., hvad vistnok de færreste ville tænke sig, Frelsens Hærs – humanitære virksomhed. Aakjær var klog på mennesker og kendte udmærket deres svagheder; men han var klar over, at det var på deres positive egenskaber, der skulle bygges, og han mødte principielt alle med tillid og åbenhed. Efter hvad han selv sagde, var han sjældent blevet skuffet ved denne indstilling.

Aakjær ville ikke skrive sine erindringer. Hans faders spor skræmte. Men han leverede bidrag til bøgerne *Min far* og *Min mor*, og i de mange kronikker, han skrev i *Aarhus Stiftstidende* og *Politiken*, indflettede han lejlighedsvis små erindringsbilleder. For at de, der ikke har kendt Svend Aakjær personlig, kan få et indtryk af hans festlighed og den næsten løsslupne livsglæde, han kunne udfolde i gode venners lag, skal et stykke af hans kronik i *Politiken* 23. august 1960 citeres. »Det hører til mine muntreste minder fra Viborg-dagene, at vi var en del, der vandrede og red igennem gaderne til Nytorv klædte i farverige dragter fra Frederik II's tid. Godsejer Preetzmann på Aunsbjerg var Frederik II, forfatteren, lektor Niels Jeppesen var katedralskolens rektor, og jeg uværdige var biskop i fuldt skrud. Varmen var høj og sommerlig, og jeg var glad for, at den fodsides bispekåbe kunne skjule, at jeg kun havde det nødtørftigste undertøj underneden. Mens jeg stod på tribunen foran Søren Vinstue og bøjede mig faderligt over den unge prins Christian, hviskede den opvakte dreng: »Hør du bisp, ku du ikke stange mig en bajer?« Jeg roste ham for den naturlige måde, hvorpå han gengav den hedengangne monarks berømte tørst. Men øl fik vi ikke.«

Poul Rasmussen

Krisen 1930-1932

I 1920 stiftedes i Århus »Jysk Forening for Historie og Sprog«. Tanken om en sådan forening blev fremsat af daværende underbibliotekar Emanuel Sejr og kommunelærer Asker Thru-Møller, som henvendte sig til lektor Olaf Hansen for med ham at drøfte sagen. Formålet skulle være at samle de humanistiske fags dyrkere til foredrag og diskussion samt forestå en cirkulation af videnskabelige tidsskrifter og derved søge skabt et humanistisk side-stykke til den gamle velkendte »Jysk Forening for Naturvidenskab«.

Man vedtog at nedsætte et midlertidigt forretningsudvalg: ophavsmændene suppleret med skoledirektør Chr. Buur, overbibliotekar V. Grundtvig og adjunkt Hartvig Frisch.

I april 1920 udsendtes indbydelse til dannelse af foreningen, og 4. sept. 1920 afholdtes i Katedralskolens festsal en konstituerende generalforsamling, hvor der vedtoges love og valgtes en styrelse, som på sit første møde (13.9) valgte Olaf Hansen til formand.

Når sagen modnedes netop på dette tidspunkt, skyldes det sikkert den almindelige interesse i vide kredse for at opbygge et grundlag for det ønskede jyske universitet. Naturvidenskaben var gået i spidsen med oprettelsen af Jydsk Forening for Naturvidenskab, lægerne kom til i 1913 med Jydsk medicinsk Selskab, og 1919 var det lykkedes det da nedsatte forretnings-

udvalg for oprettelse af et universitet i Jylland at bevæge ministeriet til at nedsætte en kommission (»Udvalget til Overvejelse af Spørgsmålet om Oprettelse af et Universitet i Jylland«), som 1925 afgav betænkning. Selv om det ikke direkte siges i foreningsprotokollens referater, var formålet tydeligt nok. Man søgte kontakt med videnskaben, og universitetstanken lå bagom.

Foreningen virkede i de følgende år ved foredrag og en tidsskrift-læsekreds, der i samarbejde med Statsbibliotekets tidsskrift-hold gennem årene voksede støt, men 1930 udskiltes fra foreningens arbejde for helt at overgå til Statsbibliotekets virksomhedsområde.

Foredragsrækken indledtes af professor Otto Jespersen (9.10. 1920), der året i forvejen havde talt på det nævnte forretningsudvalgs første større møde om engelske og amerikanske universitetstyper. Siden fulgte foredragsholdere som Vilh. Grønbech, Brøndum-Nielsen, Valdemar Vedel, Knud Jessen, Vilhelm Andersen, Brøndal o.fl. Også flere af de yngre forskere har her foredraget senere offentliggjorte studier, Rubow f.eks. om H.C. Andersens eventyr og Oluf Friis om Johs.V.Jensens myter, og foreningen tog initiativet til afholdelse af forelæsningsrækker (som senere Folkeuniversitetsforeningen). Hartvig Frisch holdt 1921/22 6 forelæsninger over »Kunst og Kultur i Oldtidens Italien« og senere (1923) en række over »Platons Stat«.

Imidlertid, det kunne knibe med tilslutning til foredragene, og det blev ikke bedre, da universitetet – eller som dets officielle navn var: »Universitetsundervisningen i Jylland« – endelig i 1928 blev en kendsgerning. Olaf Hansen var af helbredsgrunde afgået som formand for år 1928, og man havde ladet formandsposten stå ubesat til efteråret, idet man ønskede, at den kommende professor i filosofi skulle overtage dette hverv. Formand blev således professor Kort K. Kortsen.

Foredragsvirksomheden fortsatte ganske vist, men da der nu var rig lejlighed til på »universitetet« (i Teknisk Skole) at høre de mange gæsteforelæsere, som i de første år blev indbudt for

Magister Thuborg om jydsk^e Typer.

Foredraget i Aftes i Aarhus.

Forfatteren, Magister Anders Thuborg var i Aftes Gæst i Jydsk Forening for Historie og Sprog, hvor han i et lunt Kauseri tegnede en Række levende jydsk^e Typer fra Lemvigegnen.

Forfatteren, der selv hører til Harboerne, har loddet disse Vestjyder helt til Bunden af deres Sind, og hans Foredrag blev saa meget sandfærdigere, som det ofte var hans eget Blod, der banede hans egne Ord, der lød gennem de Typer fra „Havshøj Kro“, som han fremdrog.

Magister Thuborg paa Talerstolen.

Moderne i Jysk Forening for Historie og Sprog blev næsten altid fyldigt refereret i pressen – radio, universitet og fjernsyn havde endnu ikke gjort foredrag til hverdagskost. Udklip fra Aarhus Stiftstidende 3. dec. 1930.

at støtte foretagendet i den offentlige mening, blev det endnu vanskeligere at holde interessen fangen.

På generalforsamlingen april 1929 var Thruue-Møller trådt ud af styrelsen, og docent Skautrup blevet indvalgt. På den følgende generalforsamling 1930 foreslog Skautrup med henblik på foreningens noget matte virksomhed, at man skulle omdanne den fra en lokal foredragsforening til en publicerende forening med medlemmer over hele landet. Forslaget fandt vel ikke udelt tilslutning, men der blev dog nedsat et udvalg til behandling af sagen.

For at få føling med videre kredse supplerede udvalget (Kortsen, Albert Olsen og Skautrup) sig med landsarkivar Svend Aakjær, museumsdirektør Peter Holm og bibliotekar Sejr, og da eventuelle publikationer jo naturligt måtte omfatte bl.a. et historisk tidsskrift, var det en nærliggende tanke, at der måske kunne skabes

et samarbejde med det gamle historisk-topografiske selskab, som udgav tidsskriftet »Samlinger til Jydsk Historie og Topografi«.

Det jydsk historisk-topografiske Selskab, der var stiftet 1866, var på den tid i jævn tilbagegang, hvad medlemstallet angik, og et redaktørskifte var forestående. Formanden, arkivar S. Nygård havde (13.7.1930) ved redaktørens, Hans Knudsens forflytning til landsarkivet i Odense, opfordret den nye landsarkivar i Viborg, Svend Aakjær, til at overtage redaktørposten, og blandt de formaninger og gode råd Nygård kendetegnende nok fremhæver som sin »eneste egentlige kæphest« var 1. at »holde vor økonomi i god orden og stadig – så vidt det overhovedet er muligt – forøge vor lille kapital« og 2. ikke »forfalde til at være et anmelderkomplott, der roser alle jydsk-topografiske værker«.

Tøvende havde Svend Aakjær sagt ja til opfordringen, og i december 1930 blev han valgt ind i styrelsen sammen med de ældre styrelsesmedlemmer arkivar Nygård og postmester Klitgaard. Men allerede forinden havde Skautrup søgt kontakt med de tre herrer og fra alle modtaget imødekommende svar, der gav udtryk for ønske om et samarbejde under én eller anden form.

Da der vistnok senere hen dannede sig en myte om, at Jysk Forening havde voldført det gamle selskab, og at arkivar Nygård i særdeleshed skulle have været krænket ved Skautrups foretagelse, skal det her understreges, at der i al fald ikke skriftligt foreligger noget herom. Tværtimod. Såvel i den første samtale med Skautrup som i de følgende breve, er Nygård positivt indstillet. 21.11.1930 skriver Nygård til Skautrup: »Kunde et samarbejde eller en sammenslutning finde sted, vilde det stive vort gamle, lille selskab af, og det trænger til den støtte, det kan få. Også derfor ønsker jeg Dem held med Deres bestræbelser«.

Omkring nytår 1931 havde det af Jysk Forening nedsatte udvalg drøftet sagen igennem, udformet et forslag til udgivelse af skriftserier og i et brev til Jysk Selskab foreslået en fællesdrøftelse i nærmeste fremtid.

Forslaget, der var til intern brug, havde følgende ordlyd:

A. Historisk afdeling.

1. Et historisk tidsskrift (NB. Ved en eventuel sammenslutning med Det jydsk historisk-topografiske Selskab: Samlinger til jydsk Historie og Topografi).
2. Registraturer over historisk og kulturhistoriske kilder.
 - A. En arkivregistratur (eventuelt i forbindelse med en kort vejledning) over samtlige jyske offentlige arkiver. Landsarkivar Aakjær har erklæret sig villig til at (lade) udarbejde en sådan registratur. Man har tænkt at begynde med registre til Landstingsdombøgerne.
 - B. En museumsindex. Museumsinspektør Holm har erklæret sig villig til at lede udarbejdelsen af denne og vil fremkomme med forslag om rækkefølgen i emnevalg.
3. Vejledninger til (kultur)historiske og topografiske studier.
 - A. Vejledning til hjælp ved stednavneforskning og en oversigt over de jyske stednavne. Mag. art. Hald (i Stednavneudvalget) har lovet at udarbejde dette værk.
4. Udgaver.
 - A. En (hånd)udgave af Jyske Lov. Docent Skautrup har erklæret sig villig til at udgive loven.
 - B. Udgivelse af de jyske (herunder også sønderjyske) byretter. Docent Skautrup er villig til at lede udgivelsen.

B. Sproglig-litterær afdeling.

1. Dialektundersøgelser og dialektmonografier.
 - A. Holger Sandvad (†): Stauningmålet. Udgives af reservelæge Isager og docent Skautrup. Vil foreligge c. maj 1931.
 - B. En beskrivelse af Morsødialekten ved d'hrr. læge Lund (lyd- og bøjningslære)
lærer Skyum og } betydningslære, ordforråd og
professor Kortsen } dialektskrevne stykker.
2. Udgaver.
 - A. En udgave af jysk dialektlitteratur (indtil 1900 nogenlunde fuldstændig udgivelse af selvstændige værker).
 - B. Udgaver af de mere betydende værker i ældre jysk litteratur. Eksempelvis nævnes de jyske skolekomedier, Ranch's og Reenbergs værker o.lgn. Som første udsendelse påtænkes en udgave af Brorsons julesalmer (ved docent Ernst Frandsen).
3. Forberedelse – på grundlag af de nævnte udgaver samt indsamlet sprogmateriale – til udgivelsen af en jysk dialektordbog.

10. februar 1931 holdt Aakjær foredrag i foreningen om emnet »Sysseling og Maalkærne« (trykt, men desværre kun delvis, i Frem A I (1925. 571–75, 763–67), og i marts indkaldtes til et fællesmøde (30.3) om et eventuelt samarbejde eller en sammenslutning. Arkivar Nygård, der på grund af sygdom var forhindret i at møde, skrev igen til Skautrup bl.a.: »Jeg håber, at der skal kunne etableres et samarbejde til fælles nytte og tilfredshed«, og til de herrer Klitgaard og Aakjær: »Vort gamle selskab trænger jo til støtte og muligvis også til fornyelse. En sammenslutning af de to foreninger vilde jeg på forhånd ikke anse for ønskelig, men et samarbejde under en eller anden form, hvis en sådan kan findes«, hvortil Klitgaard i brevet til Aakjær tilføjer: » – deler Nygårds Anskuelse om at vi ikke kan opløse vor gamle Forening eller lade den samlet gaa ind i en ny; men faar vi ikke noget lavet – paa en eller anden Maade – dør vi Straadøden og endda inden ret længe«. Og efter at Skautrup havde aflagt Nygård et besøg, meddeler Nygård igen til Klitgaard og Aakjær: »Skautrup mener, der må arbejdes hen mod én forening. ... Jeg er enig med ham i, at noget taler derfor. ... kan disse forskellige vanskeligheder overvindes og skønnes det, at en sammenslutning er den bedste vej fremad, så vil jeg ingenlunde på forhånd stille mig afvisende.... Det er i øvrigt faldet mig ind, efter at jeg havde nedskrevet ovenstående, om det ikke muligvis kunne lade sig gøre at danne en historisk-sproglig forening med to afdelinger, nemlig en historisk-topografisk og en sproglig-litterær, der hver for sig havde sit eget kasse- og regnskabsvæsen og tildels egen bestyrelse. Den historiske afdeling kunde så være en fortsættelse af Jyske Selskab, der beholdt sin formue og sin understøttelse for sig selv«.

På mødet den 30. marts blev det konstateret, at der var almindelig stemning for en sammenslutning. Udkast til love blev omdelt og drøftet, og som navn for den sammensluttede forening foresloges: *Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur*. Selskabet skulle omfatte to afdelinger, en historisk-topografisk, der da betragtedes som en fortsættelse af Jyske Selskab, og en sproglig-litterær

afdeling, hvori Jysk Forening indgik. Herved mente man at have imødekommet arkivar Nygårds udtalelser. De foreslåede publikationer drøftedes, og det vedtoges, at begge styrelser skulle forelægge medlemmerne sagen til endelig afgørelse ved afstemning, hvorefter der, godkendelse forudsat, skulle indkaldes til konstituerende generalforsamling i det nye selskab.

Men her holdt enigheden op. Arkivar Nygård kunne principielt ikke tilslutte sig sine kollegers tilsagn om sammenslutning i forslagets foreliggende form. Jyske Selskab var i sin opbygning helt forskellig fra Jysk Forening. Selskabet havde ingen love, og som han skrev »og vi har i 65 år ikke savnet dem«, og han kunne ikke tilslutte sig »tanken om den store magt, der tillægges generalforsamlingen«. I lidt bitre breve til Klitgaard og Aakjær kritiserer han deres handlemåde og meddeler dem (30.4), at han nu kun har »to ting at vælge imellem: At optage en ulige kamp, der i bedste fald vil være i høj grad til skade for Jyske Selskab, eller at trække mig ud af bestyrelsen. Jeg vælger det sidste, da jeg hverken ønsker at skade det selskab, jeg i så mange år har været knyttet til, eller føler nogen lyst til at føre krig«. Og i brev til Skautrup (9.5.1931) meddeler han, at han ikke mere er medlem af Jyske Selskabs bestyrelse og: »Når jeg nu engang som menigt medlem skal stemme for eller imod sammenslutningen, må jeg desværre stemme imod, skønt den ellers har min sympati«.

Det var, kan man sige, her i det små: det gamle, autoritære styre, som sagde fra over for »demokratiet«, om end forskellen i realiteten jo næppe var stor, fordi arbejdsbyrden og ansvaret alligevel altid vil hvile på den lille indergruppe. Og måske kunne mislyden helt være undgået, om mundtlige forhandlinger kunne have været gennemført. »Nygård er ligesom sal. Secher værst, naar han faar et Penneskraft fat«, skrev landsarkivar Hans Knudsen senere i brev til Aakjær.

I løbet af sommeren søgte Skautrup nu at forberede enkelte af de ovennævnte foreslåede udgaver. Sandvads Stauning-målet var sikret gennem prænumeration og udsendtes som publikation

fra Jysk Forening. Morsingmålet blev sat i gang og ansøgning om understøttelse indsendt til Carlsbergfondet. Samtidig søgte Skautrup ved universitetet at få oprettet et institut for dialektforskning. Det ville jo, om sammenslutningen kunne virkeliggøres, være en vending for balancens skyld, om der også i den påtænkte sproglig-litterære afdeling kunne udsendes et tidsskrift svarende til Jyske Samlinger i den historiske afdeling, og et sådant sprogligt tidsskrift kunne naturligt have sin basis i et arbejdende institut. Beslutningen herom blev taget ved et privatmøde mellem universitetslærerne, og museumsforstander H.P. Hansen, Herning, indvilgede i at være redaktør af tidsskriftet sammen med Skautrup. Tidsskriftet fik navnet *Sprog og Kultur*, og der blev truffet aftale om, at det til en billig pris skulle leveres til medlemmerne i det kommende selskabs sproglig-litterære afdeling.

I oktober 1931 udsendtes stemmesedler til Jyske Selskabs medlemmer. Afstemningen gav et stort flertal for sammenslutningen, og 8. marts 1932 afholdtes stiftende generalforsamling i *Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur*. Lovene vedtoges, og til styrelse valgtes i den historisk-topografiske afdeling landsarkivar Svend Aakjær, postmester Klitgaard, kriminaldommer Hvass og docent Albert Olsen med museumsforstander H.P. Hansen som suppleant, og i den sproglig-litterære afdeling docent Skautrup, overbibliotekar Grundtvig og seminarielærer Svend Mogensen med professor Kortsen som suppleant. Styrelsen konstituerede sig derefter med Skautrup som formand, Aakjær som næstformand, Mogensen som sekretær og Hvass som kasserer. Endvidere nedsattes redaktionsudvalg for begge afdelinger.

Hermed var selskabets formål endelig fikseret og dets arbejde lagt i faste rammer.

Peter Skautrup

Det rekonstruerede selskab og den nye linie fra 1950

Efter rekonstruktionen i 1932 lagde selskabet ud med en betydelig arbejdsplan. Det viste sig ret snart, at det ikke var muligt at virkeliggøre ideerne så hurtigt og i det omfang, man havde ventet, og i løbet af nogle år stod man atter over for den situation, at man måtte overveje selskabets fremtid.

Vanskelighederne var af forskellig natur. Kombinationen af historie, sprogforskning og litteratur var i sig selv måske mindre heldig; navnlig da det viste sig, at interessen for almenjysk historie fremdeles var dalende, og at man fra starten ikke – heller ikke ved bestyrelsesvalgene – tilgodeså det litterære. Dernæst viste der sig åbenbare svagheder i bestyrelsens sammensætning. Den første bestyrelse fik følgende medlemmer:

docent Peter Skautrup, Århus, formand,
overbibliotekar V. Grundtvig, Århus,
kriminaldommer H. H. Hvass, Århus, kasserer,
postmester C. Klitgaard, Hjørring,
seminarielærer S. Mogensen, Århus, sekretær,
docent, dr. phil. Albert Olsen, Århus, og
landsarkivar Svend Aakjær, Viborg.

Det var ikke en kreds, der kunne støttes af indbyrdes venskab eller faglige interesser, kun Skautrup og Aakjær var forbundet i begge henseender og gik begge energisk ind i arbejdet for sel-

skabet – Skautrup som formand og redaktør af de sproglige publikationer, Aakjær som redaktør af Jyske Samlinger. Grundtvig, Hvass og Albert Olsen tog kun ringe del i selskabets anliggender, mens Svend Mogensen varetog den praktiske administration. Klitgaard, der bistod ved redaktionen af Jyske Samlinger, bidrog selv flittigt med småstykker, men var ellers i sit forhold til selskabet mere kritisk end opbyggende.

Blandt vanskelighederne var også selskabets svage økonomi. Fra starten overtog man fra det gamle historisk-topografiske selskab en formue på ca. 9.000 kr.: men denne kapital var Aakjær og Klitgaard ganske utilbojelige til at angribe. Medlemstallet på omkring 350 gav ikke mulighed for at opsamle nogen formue, og midler fra anden side havde man ikke – i 1932 udgjorde det årlige statstilskud 352,50 kr., som i 1934 kom ned på 235 kr. Den manglende kapital bevirkede, at man ikke kunne tage nye opgaver op, før der var skaffet tilskud til dem, ligesom man ikke havde økonomisk mulighed for større propagandafremstød. Hvad man foretog sig i den retning måtte ske ved bestyrelsesmedlemmernes, d.v.s. Skautrups og Mogensens egen indsats. Når man ofrede penge på tryksager om selskabet, hemmedes virkningen i øvrigt uden tvivl af, at formulering og opsætning var lidet hvervende.

Endnu en vanskelighed var mangelen på videnskabeligt miljø. Man virkede kun i Jylland, og her var der kun få videnskabsmænd, der dyrkede selskabets emnekreds. Århus Universitet kunne mønstre en historiker (Albert Olsen) og en dansk filolog (Skautrup), men dermed standsede det også, og selv om der kom enkelte flere, var kræfterne også rettet mod universitetets opbygning; Landsarkivet i Viborg kunne kun bidrage med Svend Aakjær (de to andre arkivarer var lidet eller slet ikke produktive). Rundt om i Jylland sad enkelte kyndige lokalhistorikere; men deres interesse var navnlig bundet til hjemegnen.

Endelig må tidsomstændighederne i videre forstand tages i betragtning. Man begyndte i de værste kriseår; fra staten kunne

Fra generalforsamlingen 24. september 1938 på selskabets kontor. Fra venstre til højre bestyrelsesmedlemmerne Helge Sogaard, Peter Skautrup, Svend Mogensen, C. Klitgaard og Svend Aakjær; yderst til højre anes H.P.Hansen, der har taget fotografiet.

ikke ventes bidrag, og kravene til de større fonds var mange – ofte valgte disse da at give mindre bidrag til et større antal formål med det resultat, at tilskud skulle skaffes fra flere sider – et for bidragmodtagerne lidet opmuntrende forhold: bestandigt arbejde med store og tidkrævende ansøgninger og lang tids hengåen, inden det økonomiske grundlag for udgivelserne kunne bringes i orden.

De ugunstige økonomiske forhold satte også grænser for væksten i medlemstal. For alle samfundsgrupper og ikke mindst studenter og yngre kandidater var indmeldelse i selskabet et spørgsmål om at afse pengene. Tages forholdene groft, kan det udtrykkes på den måde, at kontingentet på 10 kr. på den tid svarede til den daglige indtægt for en ung arkivar eller adjunkt; var kontingentet blevet reguleret i takt med lønningerne, ville

det i dag have været 100 kr. om året, men er 18 kr. I dag er indmeldelsen ikke et spørgsmål om penge, men om lyst.

Programmet var i 1932 at levere både selvstændige publikationer og tidsskrifter. Straks i 1932–33 udsendte man Brorsons Jule-Psalmer ved Ernst Frandsen og Pæ Øvles: Jyske viser og vers, endvidere kom de første hæfter af to værker, hvis udgivelse fortsatte i de følgende år: Jyske Lov ved Peter Skautrup (tekst, oversættelse og ordbog, afsluttet 1941) og Jens Lund: Morsingmålets lyd og formlære (afsluttedes med A.C.Skyum: Morsingmålets ordforråd 1–2, 1948–54). I 1942 udsendtes St.St.Blicher: E bindstouw med oversættelse og kommentar ved Peter Skautrup og i 1943 Johs. Nørvig: St.St.Blicher. Liv og værker; men dermed standede også denne periodes bogudgivelser.

Tidsskrifterne var Sprog og Kultur og Jyske Samlinger; det sidste havde ved omlægningen taget navneforandring fra Samlinger til jysk Historie og Topografi. Sprog og Kultur var ny-stiftet; det blev udgivet af Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning, hvorefter selskabet aftog en del af oplaget, som sendtes til den sproglige afdelings medlemmer og til de medlemmer, der indmeldte sig i begge afdelinger. Sprog og Kultur virkede i op-sætning og udstyr moderne: stort format, glittet papir, illustrationer. Indholdet – jysk sprog og folkløse – havde også bud til mange og havde efter sprogvidenskabens og folklørens natur større almen interesse i fagkredse end den specielle jyske historie havde for historikere.

Det blev Jyske Samlingers skæbne, at man som hovedregel ikke kunne byde på jysk historie. Blandt de emner, som blev taget op i de følgende år, var der enkelte, der var alment jyske; men de var få. Hovedparten af afhandlingerne kunne lige så godt have været bragt i de amtshistoriske årbøger. Der var nok en fornemmelse af, at man i Jyske Samlinger burde bringe lokalbegrænsede afhandlinger, der ved emne og behandlingsmåde havde videre interesse, og det var da også det, der var hovedprincippet for redaktionen; men det kneb ofte at holde denne linie.

En vanskelighed var det også, at danske historikere ofte har, eller havde, en ringe sans for betydningen af den lokaltbegrænsete undersøgelse – i dag ville et tidsskrift som det tilsigtede have været på linje med meget af det bedste i historisk videnskab i de store vesteuropæiske lande. Den kreds af medlemmer, der sluttede op om tidsskriftet, var da heller ikke faghistorikere, men eliten blandt amatørerne, lokalhistorikere rundt i Jylland. Dette måtte naturnødvendigt være en beskedent kreds, og man havde ikke – som de amtshistoriske samfund – mulighed for at øge medlems-tallet ved at appellere til lokalpatriotiske forpligtelser. Heller ikke det ydre – ret små sider og en mindre fiks typografi – skulle lokke nye holdere til.

Redaktionen af tidsskriftet gik i 1937 over til daværende museumsinspektør Helge Søgaard, der var indtrådt i bestyrelsen i 1935. Helge Søgaard virkede først som kasserer og stræbte her mod at komme bort fra de mange restancer og for at frigøre selskabet fra en permanent, mindre gæld til trykkeriet; men Søgarths videre bestræbelser på at frugtbar gøre formuen blev mødt med modstand fra Aakjær og Klitgaard. I sin redaktørperiode måtte Helge Søgaard derfor stadig arbejde med snævre økonomiske rammer og med en ret tilfældig tilgang af manuskripter. Mod det sidste satte de følgende redaktører Troels Fink 1944–46 og Johan Hvidtfeldt 1946–49 ind ved at opfordre forfattere til at bidrage med bestemte emner – en linje, der siden er fulgt i mange tilfælde. For den opmærksomme læser var det tydeligt, at man i disse år stille arbejdede hen mod at ændre indholdet, så det fik et mere alment dansk sigte.

Denne langsomme ændring havde sine rødder i en henvendelse, som daværende lektor ved Århus Universitet, dr.phil. Troels Fink i 1942 rettede til selskabet. I sig selv var det bemærkelsesværdigt, at et af selskabets medlemmer henvendte sig til bestyrelsen – på de årlige generalforsamlinger mødte i reglen kun bestyrelsen og et eller to særlig tilkaldte medlemmer, der skulle være diri-

genter eller revisorer. I henvendelsen konstaterede Troels Fink de vanskeligheder, Jyske Samlinger havde med at finde en naturlig emneafgrænsning, hvorefter det hed:

Helt anderledes frit stillet ville tidsskriftet blive, hvis rammerne udvidedes til at omfatte hele landet. Herfor taler bl. a. for øjeblikket, at der ikke er grund til en stærkere fremhævelse af det jyske, mens tværtimod alle kræfter må samles om det fællesdanske. Dermed skal dog ikke være sagt, at Jyske Samlinger ikke fortsat skal indeholde artikler med alment-jyske forhold som emne, det er kun den ensidige begrænsning til Jylland, der foreslås ophævet.

Det skal ikke være meningen, at Jyske Samlinger i en evt. udvidet skikkelse skulle være en konkurrent til Historisk Tidsskrift, der skulle kun være tale om et naturligt supplement.

Der vil ikke være grund til at ændre navnet, kun undertitlen behøver at fjernes. Ved at undgå navneændring vil det nye mere organisk kunne passes ind i det gamle, ligesom det rummer forskellige praktiske fordele.

Med hensyn til linien for indholdet af et sådant eventuelt udvidet tidsskrift kan der selvsagt gøre sig forskellige opfattelser gældende. Undertegnede kunne tænke sig at foreslå en folkelig linie, ikke i den forstand, at der skulle slås af på videnskabelige krav eller at fremstillingsformen skulle være beregnet på et meget bredt publikum, men således, at man søgte at fremkalde artikler, der behandlede den folkelige udvikling her i landet gennem tiderne, medens den statshistoriske mere naturligt hører hjemme i Historisk Tidsskrift,

Denne redegørelse har kun til hensigt at få problemet frem til drøftelse, og det håber jeg hermed er opnået.

Henvendelsen blev behandlet på generalforsamlingen i september 1942, og man enedes om at nedsætte et udvalg til nærmere behandling af forslaget. Fra bestyrelsen indtrådte Helge Søgaard og daværende arkivar Johan Hvidtfeldt (afløste i 1940 Svend Aakjær i bestyrelsen), endvidere var lektor Fink og docent, dr.phil. Adam Afzelius medlemmer; yderligere supplerede man sig med professor, dr.phil.C.O.Bøggild-Andersen. Man enedes i december 1942 om at foreslå tidsskriftet omlagt, så det herefter skulle bringe: 1. Jysk stof, omfattende hele halvøen som hidtil, 2. alment dansk stof, 3. lokalhistoriske afhandlinger af principiel grundlag.

Dette forslag sendtes til formanden Peter Skautrup. Dets videre skæbne omtaltes i beretningen på generalforsamlingen 9. oktober 1943. Formanden nævnte det stillede forslag og sagde derefter:

Siden da har flere af udvalgets medlemmer forhandlet til forskellige sider for at undersøge muligheden af at skaffe *stof*, idet jeg dengang og senere har hævdedet, at man nødvendigvis, inden den nye kurs fastlægges, må have sikkerhed for at kunne yde lodige afhandlinger mindst et par år frem i tiden. Da disse forhandlinger, efter hvad dr. Fink meddelte mig, ikke førte til et positivt sikkert resultat, bad jeg de historikere, som jeg kunne få fat på, komme til et møde om sagen den 28.8 i år. Til stede var: Afzelius, Bøggild-Andersen, Albeck, Blatt, Clausen, Skov, Hannestad og Sejr. Lauge Jørgensen var også indbudt, men kom ikke. Sogaard var bortrejst. Fra styrelsen var Mogensen og jeg til stede. Det fremgik af denne drøftelse, som ganske vist noget hovedkuld blev forstyrret af meddelelserne om den kommende undtagelsestilstand, at der *ikke* kunne siges på nærværende tidspunkt at være nogen sikkerhed for, at tilstrækkeligt lodigt stof var for hånden, og da man måske også skal afvente og se, hvorledes de planlagte undersøgelser fra det nystiftede lokalhistoriske institut forløber, og hvorledes disse skal anbringes og offentliggøres, så enedes man om at se tiden an – og foreslog, at Jyske Samlinger *foreløbig* fortsætter som *forhen*.

På samme generalforsamling hed det også i beretningen: »Hvad det kommende år angår, så bør vi nok holde os til de mindste leveringer, vi kan være bekendt, for at få lidt balance igen i regnskabet«. Mens der havde været uovervindelig modstand mod anvendelse af formuen til større fremstød, havde årene langsomt formindsket den fra de oprindelige ca. 9.000 kr. til ca. 1.500 kr. Netop dette afspejles i omfanget af Jyske Samlinger. I de første syv år, 1932–38, udsendte man i alt 1.454 sider; i syv-året 1943–49 blev der udsendt 897 sider.

Mere og mere fæstnede sig i slutningen af 1940'erne den opfattelse, at skulle selskabet overleve, måtte den historiske del af dets virksomhed skifte karakter. Dette var baggrunden for, at Peter Skautrup i 1948 trak sig tilbage fra formandsposten for at

lade en *historiker* overtage ledelsen; det blev Troels Fink, der var blevet medlem af bestyrelsen i 1943. Gennem andre ændringer i bestyrelsens sammensætning havde denne i det hele taget fået mere præg af historikere, der nu besatte 5 af de 7 poster, nemlig med docent Troels Fink, arkivar Vagn Dybdahl, forstelærer H.K. Kristensen, landsarkivar Johan Hvidtfeldt og museumsinspektør Helge Søgaard, folkloren var repræsenteret af museumsbestyrer H.P.Hansen og sprogforskningen af professor Peter Skautrup.

På generalforsamlingen i 1948 gennemførtes også en række lovændringer, der skulle muliggøre en ny kurs i selskabet. Den vigtigste var, at formålsparagraffen blev ændret fra

Selskabets formål er at fremme interessen for og studiet af historisk-topografiske og sproglig-litterære emner, hovedsagelig med tilknytning til Jylland

til

Selskabets formål er at fremme interessen for og studiet af historiske, sproglige og litterære emner, især i Jylland.

En meget moderat ændring, men, som det skulle vise sig, alligevel betydningsfuld.

Mulighederne for en revolutionerende omlægning af selskabet var ikke til stede. Man var nok klar over målet, men måtte også erkende, at det først og fremmest gjaldt om at konsolidere selskabet. Der blev gennemført en kontingentforhøjelse til 8 kr. i afdelingerne og 12 kr. i fællesafdelingen; dernæst ændredes kursen over for restanter, som nu blev slettede, hvis kontingentet ikke indgik i det løbende år. Endvidere ændredes selskabets kontorforhold. Siden 1937 havde Aarhus Stiftsbogtrykkerie vederlagsfrit stillet et kontor til rådighed i bogtrykkeriets ejendom; en af firmaets medarbejdere varetog de løbende forretninger efter aftale med sekretær og kasserer, der kom på kontoret en dag om ugen, ligesom bogtrykkeriet også forestod ekspeditionen af skrifterne. Nu blev selskabets kontor flyttet til Erhvervsarkivet, hvor en af medarbejderne mod honorar tog sig af regnskabsførsel og

Et udvalg af selskabets publikationer fra de senere år.

ekspedition; da lederen af Erhvervsarkivet, Vagn Dybdahl, samtidig var sekretær i selskabet, betød forandringen, at sagerne nu kunne ekspederes fra dag til dag. Dette skabte den fornødne fasthed i selskabets administration; da der samtidig gennemførtes forskellige ændringer i ekspeditionsformen, blev denne billigere end hidtil.

Ændringerne i selskabet manifesterede sig tydeligst i det nye Jyske Samlinger; redaktør var nu (siden 1949) Vagn Dybdahl. Formatet blev ændret i 1950, og langsomt ændredes også indholdet: man bragte nogle vægtigere afhandlinger om jyske emner, men gled derefter over i almindanske. Dette sidste kom også til udtryk gennem indførelse af et stort anmelderstof, hvor princippet blev at give en meget fyldig og hurtig orientering i den danske historiske litteratur.

Ændringerne førte til nogen afgang fra selskabet. Nogle blev simpelthen slettede, fordi de var dårlige kontingentbetalere (men trofaste aftagere af tidsskriftet), andre meldte sig ud, idet de ikke kunne godtage den nye linie. Økonomisk blev dette mere end afbødet gennem den billigere forretningsgang, og fordi det lykkedes at skaffe separattilskud til trykning af forskellige afhandlinger. Efterhånden blev også nye kredse – gennem en permanent løbende agitation – opmærksom på Jyske Samlingers ændrede karakter, og flere og flere historikere og samfundsforskere meldte sig ind i selskabet. Fra 1954 understregedes den nye linie derved, at Jyske Samlinger fik undertitlen Tidsskrift for Danmarks Historie.

I 1956 udvidede man virksomheden ved at genoptage en mere systematisk udgivelse af selvstændige skrifter. De fleste af disse bøger indgik i en ny række, Skrifter udgivet af Jysk Selskab, hvoraf dette bind er nr. 14. Som noget dengang nyt inden for videnskabelig litteratur blev skrifterne lige fra starten leveret indbundne med farvet papirovertræk. De udgivne skrifter leveres ikke gratis til medlemmerne, men sælges til en pris væsentlig under bogladepriisen. Foruden til medlemmer sælges skrifterne til en kreds af nogenlunde faste abonnenter, som man efterhånden har oparbejdet.

For de fleste skrifers vedkommende er der fra Statens almindelige Videnskabsfond modtaget tilskud til delvis dækning af trykkeudgifter; resten af udgifterne er blevet dækket gennem salg. Noget egentligt overskud kalkuleres der ikke med. Denne prisberegning har sammen med den direkte subscription muliggjort lavere priser end almindeligt for videnskabelig litteratur. Oplagene har været tilsvarende store, varierende mellem ca. 400 og ca. 1200, mens det ikke er usædvanligt, at videnskabelig, historisk litteratur sælges i oplag på 100–200 eksemplarer. Bestyrelsens synspunkt har været, at man ved sådanne udgivelser kan følge to linier: enten ret dyre publikationer solgt gennem boghandelen eller billige solgt fortrinsvis ved direkte subscription.

I det første tilfælde bliver resultatet det nævnte, meget lave salg, hvorefter hovedparten af bøgerne ligger på lager som en død masse. I det andet tilfælde bliver bøgerne spredt ud blandt interesserede læsere.

Udgivelsen af de selvstændige skrifter har nogenlunde kunnet hvile i sig selv. I de sidste år har det – med et kontingent på 18 kr. om året – også været tilfældet med tidsskriftet, der i jubilæumsåret skifter navn til *Historie*, men bevarer Jyske Samlinger som undertitel. En stor støtte for virksomheden har det været, at det almindelige statstilskud til driften efterhånden er på 3.000 kr., og at man yderligere modtager et tilskud på 6.000 kr. til aflønning af videnskabelig medhjælp.

Under den stærke udvikling af den historiske virksomhed, er den sproglige efterhånden trådt i skyggen. Tidsskriftet Sprog og Kultur leveres fortsat en del af medlemmerne i en særlig abonnementsordning, som dog ventes ophævet i jubilæumsåret.

Udviklingen i de sidste 15–16 år er gået ad ganske andre baner end tænkt ved rekonstruktionen i 1932. Det må imidlertid erkendes, at netop den reddede det gamle tidsskrift og selskabet. Dermed blev det grundlag sikret, som man kunne bygge på, da de fleste af de vanskeligheder, som blev nævnt i dette bidrags begyndelse, ikke mere var til stede.

Vagn Dybdahl

Ovenstående bygger på erindringer, selskabets forhandlingsprotokol samt også i arkivet formandens sager, for de enkelte år samlede i læg under generalforsamlingernes datoer.

Jysk Selskab i tal 1866-1965

Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, tidligere Det jyske historiske-topografiske Selskab kan ved sit 100-års jubilæum se tilbage på en righoldig udviklingshistorie. Nedenstående lille artikel vil koncentrere sig om de specielle træk, der findes ved medlemstallets ændringer og varierende sammensætning gennem tiden. Opmærksomheden rettes især mod, hvilket klientel, selskabet har tiltrukket, og mod de forskellige områders repræsentation. Til slut vil blive givet en sammenfatning, hvor de mere generelle linier er søgt trukket op.

Det totale medlemstal

I tabel 1 og den dertil hørende grafiske fremstilling illustreres udviklingen i Jysk Selskabs medlemstal i foreningens levetid.

Ved stiftelsen i februar 1866 bestod selskabet af 244 medlemmer; men ved udgangen af året var tallet oppe på 268. Der fandt en ret pæn tilstrømning sted i det følgende år, og i 1868 nåedes 311; men så var toppen også nået for denne gang, og herefter lå tallet til og med 1871 lige under 300. I 1872 gik niveauet dog igen op over dette antal og fortsatte i dette leje til og med 1877 med 1876 som toppunktsår med 315 medlemmer. Atter gled medlemstallet under 300 indtil 1881, hvor det på ny sprang op til 315 og til dels holdt niveauet i det næste år, hvor det var 313. Men hermed var Det jyske historisk-topografiske Selskabs evne til at forøge medlemmernes masse udtømt. Allerede i 1888 gled denne noget under 300, nemlig ned på 288, og fra dette tidspunkt og indtil sammenslutningen i 1932 med Jysk Forening for Historie og Sprog

Tabel 1: Jysk Selskabs medlemstal 1866–1965

År	Antal	År	Antal	År	Antal	År	Antal
1866	244	1891	284	1916	226	1941	359
1867	271	1892	260	1917	226	1942	372
1868	311	1893	267	1918	218	1943	371
1869	298	1894	241	1919	224	1944	384
1870	298	1895	256	1920	224	1945	386
1871	293	1896	265	1921	–	1946	388
1872	310	1897	265	1922	266	1947	403
1873	311	1898	265	1923	268	1948	441
1874	305	1899	258	1924	271	1949	469
1875	307	1900	258	1925	233	1950	422
1876	315	1901	–	1926	254	1951	424
1877	307	1902	–	1927	245	1952	404
1878	290	1903	271	1928	238	1953	402
1879	298	1904	271	1929	229	1954	392
1880	293	1905	264	1930	228	1955	398
1881	315	1906	266	1931	225	1956	414
1882	313	1907	265	1932	349	1957	437
1883	303	1908	256	1933	359	1958	578
1884	307	1909	246	1934	356	1959	842
1885	306	1910	240	1935	363	1960	931
1886	306	1911	260	1936	351	1961	940
1887	308	1912	255	1937	358	1962	998
1888	284	1913	–	1938	346	1963	993
1889	270	1914	233	1939	356	1964	1034
1890	263	1915	227	1940	356	1965	1141

nåede man ikke mere de 300. Tendensen må snarere, som det ses af tabel 1 og måske bedre af kurven, karakteriseres som stadtigt, om end svagt, faldende, hvor de enkelte »spidser« sjældent når på højde med forgængerne. I 1894 nåedes således et midlertidigt bundpunkt på 241.

Skønt niveauet fra 1895 steg lidt igen, blev det på ny galt omkring begyndelsen af første verdenskrig, og i 1918 var man helt nede på 218, det absolutte minimum i hele perioden. En medvirkende årsag til tilbagegangen var sikkert oprettelsen af de historiske amtssamfund i årene fra 1902, der dækkede eventuelle

medlemmers behov for lokalhistorisk stof.¹ Situationen rettede sig noget op igen, måske på grund af en blandt medlemmerne iværksat agitation for at herve nye medlemmer, men fra 1924 var linien atter synkende, og ved sammenslutningen 1932 var medlemstallet 225.²

Pr. 1. september 1932 talte det af de to omtalte foreninger dannede nye selskab, Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, ifølge forhandlingsprotokollen 349 medlemmer, hvilket var en tilgang på 70 medlemmer ud over antallet ved sammenslutningen i marts. Formodentlig var udsendelsen af 1. hæfte af »Sprog og Kultur« til ca. 800 personer og institutioner skyld i denne tilvækst, hvorimod en annoncering i »Folkeskolen« intet resultat gav.

I det følgende tiår skete ingen synderlig forøgelse af medlemstallet ud fra 1932-niveauet. Problemet blev diskuteret på de forskellige bestyrelsesmøder og generalforsamlinger. I 1935 vedtoges det på bestyrelsesmødet, at agitationen for tilgang af nye medlemmer, f.eks. større sognebiblioteker og højskoler, måtte genoptages. På generalforsamlingen 1936 vedtoges det at gøre noget mere for at komme i forbindelse med pressen, nemlig at udsende et eksemplar af publikationerne til hvert af de store pressebureauer samt til »Folkeskolen« og »Højskolebladet« ledsaget af en brochure om selskabets virksomhed. Resultatet var pauvert, kun en stigning i medlemstallet på 7 fra 351 til 358. Men bestyrelsen var utrættelig. 1938 besluttedes på generalforsamlingen at udsende henvendelser til samtlige historiske amtssamfund, og samtidig vedtoges at sende meddelelse til de studerende ved universiteterne i Århus og København, til samtlige seminarieelever og eleverne ved de andre højere læreanstalter, om, at de, såfremt de indmeldte sig, ville kunne få selskabets publikationer til halv pris i 5 år. Dette storstilede forsøg løb fuldstændigt ud i sandet; medlemstallet, der

1 C. Klitgaard: Det jyske historisk-topografiske Selskab 1866–1941. Jyske Samlinger, 5. R.k. V. Bd., 1941–42, s. 189–190.

2 C. Klitgaard, s. 187.

var sunket fra 358 i 1937 til 346 i 1938 steg igen til 356 i 1939, men i denne »tilstrømning« på 10 var ikke een af de tilskrevne studenter eller seminarieelever.

På bestyrelsesmødet 1941 nedsattes et særligt udvalg på 3 bestyrelsesmedlemmer til at foranstalte agitation for nyindmeldelser, medlemstallet var i dette år 359, altså kun 10 flere end i 1932. Men i 1942 var antallet steget med 13 til 378, og en fremgang satte nu ind, som skulle vise sig at være af mere varig karakter. 1943 drøftedes på generalforsamlingen en henvendelse til ganske bestemte samfundsgrupper såsom læger, lærere, præster og godsejere, men først på generalforsamlingen 1946 vedtoges det at ofre indtil 250 kr. på en sådan propaganda, herunder antagelsen af lønnet medhjælp til udskrivning af adresser. De tilkomne nye medlemmer skulle så have et gratis eksemplar af Blicherhæftet af »Sprog og Kultur.« Denne agitation fortsattes de to følgende år. Medlemstallet steg støt, de 400 rundedes i 1947 og i 1949 nåedes helt op på 469.

1940'ernes kraftige fremgang holdt ikke. I årene 1950–55 sank niveauet igen til omkring 400. Denne bratte, men, som det skulle vise sig, kortvarige tilbagegang, skyldtes, at en række personer, der tidligere havde været medlemmer på grund af Jyske Samlingers lokalhistoriske præg, tabte interessen, da denne publikations indhold helt omlagdes i 1950, således at den nu kun bragte alment dansk historisk stof.³

Omlægningen bragte dog snart selskabet i kontakt med andre og større kredse, herunder gymnasielærere og historiestuderende. Udviklingen blev helt anderledes end før 1955. 1956–57 gik medlemstallet støt i vejret og nåede 437, så kom imidlertid 1958-tallet som den store overraskelse: 578, en stigning på 141 eller ca. 33%, hvad der var af en størrelsesorden, som ikke tidligere var set i selskabets historie. Men stigningsgraden blev endnu stærkere i 1959, hvor tilstrømningen var 264, eller 46% af udgangssituatio-

3. De forskellige beslutninger på bestyrelsesmøder og generalforsamlinger i denne periode er taget fra Jysk Selskabs forhandlingsprotokol 1932–50.

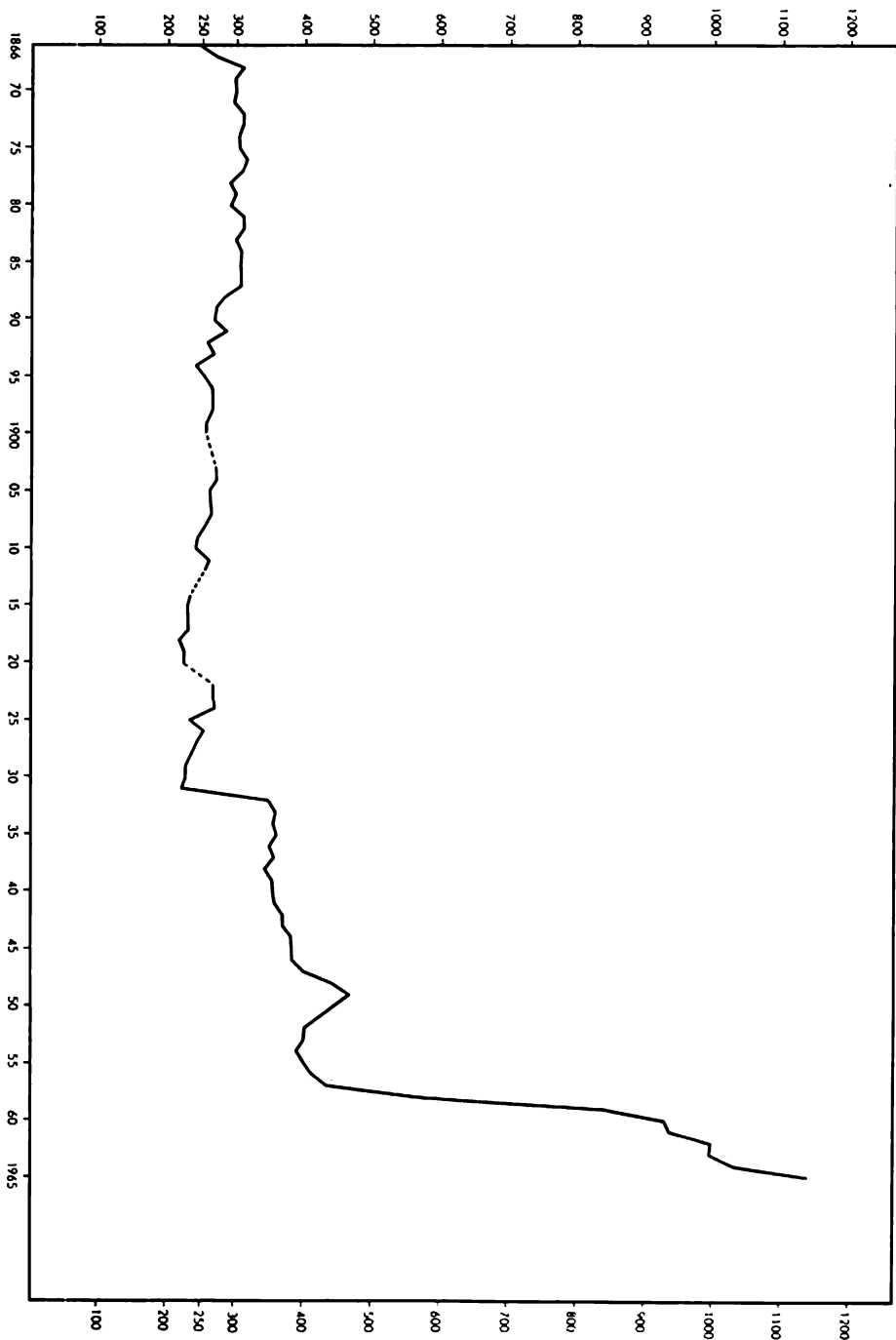

Fig. 1: Bevægelserne i medlemstallet 1866–1965.

nen; medlemstallet nåede dermed op på 931. En så eksplosionsagtig udvikling måtte næsten med nødvendighed nå en grænse, og i 1961 gik medlemstallet kun 9 i vejret til 940. I 1962 tog udviklingen dog fart igen, ganske vist »kun« med 58 til 998, hvorfra et svagt fald på 5 skete til 1963. I de sidste to år har dog været pæn fremgang, så medlemstallet pr. 1. november 1965 androg 1.141, selv om de store stigningers tid synes at være forbi. Der er dog næppe nogen grund til at forvente drastiske nedgange i medlemstallet i de kommende år, dertil er Jysk Selskab og dets virke sikkert for godt indarbejdet i de forskellige medlemskredsers bevidsthed.

Svingningerne i og mellem de professionelle grupper

I tabel 2 ses erhvervsgruppernes variationer gennem tiden, idet det totale medlemstal i enkelte udvalgte år er blevet fordelt på 14 undergrupper. For oversigtens skyld er kun valgt 11 optællingsår, og materialets mangelfuldhed har medført, at flere af disse år er »skæve«, d.v.s. ikke ender på 5 eller 0, lige som der heller ikke er lige lange mellemrum. Der fandtes kun medlemsfortegnelser i Jyske Samlinger i ganske tilfældige år før 1932, og efter rekonstruktionen er medlemsprotokollerne først overskuelige efter 1950. De professionelle gruppers afgrænsning er i øvrigt sket efter følgende kriterier:

1. *Civile tjenestemænd eller embedsmænd.* Herved forstås ikke blot tjenestemænd i snævrere forstand i modsætning til f.eks. honorarlønnede eller de helt moderne overenskomstansatte, men alle, hvis hovedvirke er i det offentlige tjeneste, statens eller kommunernes, og som ikke falder under nogen af de andre mere specielle grupper. Eksempler herpå er mangfoldige, dommere, politimestre, amtmænd, disses fuldmægtige, arkivarer, bibliotekarer, ministerielle tjenestemænd, museumsdirektører og -inspektører, postmestre o.s.v.

2. *Militære tjenestemænd* omfatter udelukkende de ved militæret direkte ansatte, herunder også auditorer, men ikke f.eks. tjenestemænd i Forsvarsministeriet, der går ind under første gruppe.

Tabel 2: De forskellige professioners andel 1866–1965

	1866	1881	1895	1910	1924	1930	1935	1942	1950	1955	1965
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1. Civile tjenestemænd.....	19,2	14,4	13,4	16,6	15,5	14,0	12,2	12,5	10,0	12,6	13,0
2. Militære tjenestemænd.....	3,3	3,5	3,3	2,1	0,4	1,3	0,6	0,3	0,2	0,0	1,9
3. Gejstlige tjenestemænd.....	16,0	19,2	11,0	8,3	6,7	5,8	2,6	1,1	2,4	0,5	4,4
4. Universitetslærere.....	0,4	1,9	0,8	2,9	1,9	3,1	6,7	7,1	5,9	7,8	5,1
5. Læger.....	5,5	5,1	6,8	3,3	5,2	4,5	4,6	3,4	3,6	3,8	2,3
6. Lærere.....	9,4	7,1	6,9	8,8	10,0	11,2	23,2	20,5	22,5	20,1	20,5
7. Landmænd.....	10,7	16,1	17,5	10,8	7,4	5,8	2,6	2,0	1,4	1,0	1,0
8. Selvstændige....	26,0	19,1	19,6	19,2	21,5	18,5	10,4	12,2	12,8	11,1	9,6
9. Funktionærer....	5,3	1,6	0,4	1,7	2,2	2,2	2,9	3,0	1,7	1,8	4,7
10. Forfattere.....	0,4	1,0	2,8	4,6	2,6	0,5	2,0	2,5	2,4	1,3	1,1
11. Politikere.....	0,0	1,0	1,2	0,4	0,7	0,9	0,3	0,0	0,0	0,0	0,4
12. Studenter.....	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,2	4,5	6,6	4,8	17,8
13. Institutioner....	3,0	7,7	13,0	20,0	23,7	30,9	28,4	30,0	29,6	34,2	15,5
14. Ubestemte.....	0,0	2,3	3,3	1,3	2,2	1,3	0,3	0,9	0,9	1,0	2,7
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Totalt antal.....	244	315	256	240	271	228	363	372	422	398	1141

3. *Gejstlige tjenestemænd* består kun af personer, hvis hverv foregår i kirkens tjeneste, altså præster, provster, biskopper og enkelte kantorer, men derimod ikke cand. theol'er eller dr. theol'er, hvis virke foregår andetsteds, f.eks. som lærere eller universitetslærere.

4. *Universitetslærere* er udskilt fra undergruppen lærere, da den har haft en ikke ringe indflydelse på Jysk Selskabs udvikling. Den omfatter alle grader, stadig forudsat at den pågældendes væsentligste arbejdsfelt er inden for universitetet.

5. Til *læger* er henregnet såvel praktiserende læger som sygehuslæger. Endvidere er for fuldstændighedens skyld tandlæger og dyrlæger medtaget i denne gruppe.

6. *Lærere* er alle slags lærere både akademiske, der er ansatte ved gymnasier og højere læreanstalter, bortset fra universiteterne, og seminarieuddannede ansatte ved kommuneskoler. Endvidere er her medtaget højskolelærere, højskoleforstandere, handelsskolelærere, private sproglærere o.s.v.

7. *Landmænd* omfatter selvstændige gårdejere, herunder også godsejere, forpagtere og højere funktionærer inden for landbrug som godsinspektorer og godsforvaltere. Sidstnævnte går altså ikke til funktionærgruppen.

8. *Selvstændige* består af andre slags erhvervsdrivende end landmænd, f.eks. apotekere, boghandlere, grossererere, sagførere, rådgivende ingeniører o.s.v. Hertil er imidlertid også henført sådanne erhvervsgrupper, hvis indtægter er mere eller mindre bestemt af omsætning eller nettofortjeneste, såsom landinspektører, branddirektører, repræsentanter og direktører i private erhvervsvirksomheder. Endelig hører også hertil erhvervsvirksomheder som sådan, f.eks. Munksgaards boghandel, der altså ikke henføres til institutioner.

9. *Funktionærer og arbejdere i privat erhverv* giver nogenlunde sig selv. Herhen er dog også ført funktionærer i halvt offentlige organisationer som Det danske Hedeselskab, Det kgl. danske Landhusholdningsselskab o.l.

10. *Digtere, forfattere og kunstnere* består kun af sådanne personer, hvis forfatter- resp. kunstnervirksomhed er deres absolut centrale erhverv; men gruppen er ingenlunde begrænset til skønlitterære forfattere.

11. *Politikere* omfatter ligeledes kun de personer, hvor det er skønnet, at den politiske gerning var den fremherskende, selv om den pågældende havde flere hverv. Eksempelvis er J.B.Estrup og kommunistiske partifunktionærer henført til denne gruppe.

12. *Studenter og seminarieelever* giver sig selv.

13. *Institutioner* omfatter som oven for nævnt kun hel- eller halvoffentlige institutioner, men ikke forretninger. De store organisationer ville ganske vist være at placere her, men dette spørgsmål har aldrig været aktuelt. Praktiske eksempler er en lang række såvel inden- som udenlandske kulturinstitutioner som arkiver, biblioteker, museer o.s.v.

14. Under *ubestemte* hører sådanne, som det på grund af opgivelsernes mangelfuldhed har været umuligt at placere.

Endelig skal tilsidst bemærkes, at *pensionister* er opført under deres oprindelige erhverv.

Gruppe nr. 1, de offentlige civile tjenestemænd, har været et af selskabets mest faste elementer i det forgangne sekel. I 1866 udgjorde den 19,2%, altså næsten $\frac{1}{5}$ af medlemstallet og var den næststørste gruppe, medens den i 1965 kun talte 13% og måtte nøjes med fjerdepladsen. I sammenligning med de fleste andre professioner har dens andel imidlertid været temmelig stabil. Udgangspositionen blev nemlig allerede få år efter stiftelsen forringet, og for de valgte år inden rekonstruktionen, nemlig 1881, 1895, 1910, 1924 og 1930, var andelene henholdsvis 14,4, 13,4, 16,6, 15,5 og 14%, eller i gennemsnit 14,8%. Efter 1932 sank ni-

veauet noget, 1935, 1942, 1950, 1955 og 1965 viser henholdsvis 12,2, 12,5, 10,0, 12,6 og 13,0% eller i gennemsnit 12,1%. Trods dette fald i niveauet efter sammenslutningen er der næppe noget, der tyder på, at denne sektor vil glide helt ned i ubemærketheden inden for en overskuelig tid, det laveste niveau, 10% i 1950, blev jo efterfulgt af en vis stigning.

Hovedårsagen til denne gruppes stabilitet er utvivlsomt dens nære slægtskab med andre grupper, der har hævdet og forbedret deres position i dette sammenspil, nemlig lærere og studenter. Langt den største del af disse tjenestemænd er akademikere ansat ved kultur- og forskningscentre som arkiver, biblioteker, museer o.l., som i øvrigt selv ofte er medlemmer qua institutioner, og hvor de har kontakt med næsten alle løbende publikationer, herunder selskabets. Den yngre generation af dem har måske været medlemmer som studenter og fortsætter så automatisk deres medlemskab, når de har fået stilling. En stor del af dem giver sig i deres stillings medfør af med humanistisk forskning på bred basis, hvorved selskabets skrifter med deres nuværende indhold af almen karakter får værdi for dem, medens de, der var medlemmer hovedsagelig på grund af jysk tilhørsforhold må antages at være gledet ud af billedet nu.

De militære tjenestemænd har til gengæld aldrig spillet nogen særlig rolle for selskabets medlemstal og er i øvrigt heller ikke særlig talrige i sig selv. Når denne gruppe er taget med som en selvstændig sektor, er det dels, fordi den på grund af sin egenartethed er vanskelig at placere blandt andre udsnit, dels fordi det har en interesse at vise, hvor forskelligartede professioner Jysk Selskab har omfattet og stadig omfatter. Gruppen når på intet tidspunkt over 3,5%, i 1924, 1935, 1942 og 1950 er den under 1%, i 1955 var overhovedet ingen militære medlemmer af selskabet, men i 1965 dog 1,9%. Det lønner sig næppe at kommentere disse små tal yderligere; det kan dog nævnes, at nogle af de militære medlemmer indmeldte sig i forbindelse med udgivelsen af Troels Finks bøger om dansk forsvarspolitik.

De gejstlige tjenestemænds udviklingshistorie inden for selskabet har været meget interessant. I de første 15 år lå deres andel på en 16–20%; men fra omkring år 1890 begynder denne gradvist at falde og var 1930 nede på 5,8%. Faldet fortsatte efter rekonstruktionen og procentsatsen var i årene 1935, 1942, 1950 og 1955 henholdsvis 2,6, 1,1, 2,4 og 0,5%. Man skulle herefter forvente, at gruppen helt ville forsvinde, men opgørelsen for 1965 viste pludselig en fremgang til 4,4%, mere end i ca. 30 år, uden at det dog er til at udtale sig om, hvorvidt der er tale om et »tilfældigt« op-sving, eller der virkelig foreligger en tendensændring; måske kan der peges på de senere års livlige kirkehistoriske virksomhed, der meget vel kan have affødt en mere almenhistorisk interesse blandt medlemmer af denne gruppe.

Det er vanskeligt at give nogen klar og veldokumenteret forklaring på den gradvise tilbagegang af gejstlige. I den tidligere del af perioden kan måske de historiske amtssamfund forklare en del af fænomenet, men næppe det hele. Det skarpe fald i niveauet ved rekonstruktionen kan til dels være »fiktivt«, således at forstå, at der snarere er tale om en *stigning* i andre grupper f.eks. lærerne. Alligevel melder det spørgsmål sig, om Danmarks præstestand var mere interesseret i historie, herunder lokalhistorie og almene kulturelle fænomener, der lå uden for deres præstegering, i tiden indtil århundredeskiftet end senere? Og i fald denne formodning er rigtig, skyldes denne manglende interesse så, at det egentlige kirkelige arbejde er vokset så stærkt i dette århundrede, måske i forbindelse med socialt arbejde, ungdomsarbejde o.l., at der simpelthen ikke bliver tid til sådanne sysler?

Universitetslærerne havde i de første 30 år efter selskabets stiftelse et meget ringe antal, i de valgte år var andelen 0,4, 1,9, og 0,8. Derefter steg den, men var 1930 dog kun 3,1%. Efter rekonstruktionen har niveauet ligget betydeligt højere, hvad der er et vidnesbyrd om den ændring i klientellet, der fandt sted ved denne lejlighed; tallene i de valgte år viser andele på 6,7, 7,1, 5,9, 7,8, og 5,1%. Det vil næppe være realistisk at forvente denne andel væ-

sentlig forhøjet nogen sinde, da gruppen er så fåtallig i samfundet som helhed. Om den vil formindskes vil hovedsagelig afhænge af, hvor stærkt andre grupper vil vokse; der er dog næppe grund til at tro, at interessen for Jysk Selskab vil svækkes i denne sektor.

Læger, herunder dyrlæger og tandlæger, har altid udgjort en lille, men relativ fast andel af selskabets medlemmer, sjældent over 6% og indtil den seneste opgørelse sjældent under 3%. I årene efter rekonstruktionen var tendensen dog nedadgående, og 1965 var procenttallet nede på 2,3%, det laveste i de valgte år.

Lærergruppen tegnede sig i de valgte år for rekonstruktionen for henholdsvis 9,4, 7,1, 6,9, 8,8, 10,0 og 11,2%. Der er altså tale om et svagt fald indtil århundredskiftet og derefter en jævn stigning. Efter 1932 er størrelsesordenen en helt anden, for de valgte årstal henholdsvis 23,2, 20,5, 22,5, 20,1, og 20,5%. Dette klientel har således fra rekonstruktionen til nutiden omfattet ca. $\frac{1}{5}$ af samtlige medlemmer og er i dag den største enkeltgruppe, medens den i de foregående år efter 1932 stod som nr. 2 efter institutionerne. Der er på den anden side heller intet tegn på, at gruppens andel skulle stige yderligere. Denne strukturændring må forklares ved, at den ledelse af selskabet, der fremstod efter rekonstruktionen, stod lærer- og undervisningsverdenen nærmere end de tidligere, således at den ovenfor omtalte hverveagitation særlig fik bud til disse kredse, samtidig med at publikationerne blev mere fagligt betonedede. Derimod har de allerseneste års stigning i behov for skoleuddannelse og dermed følgende stigning i lærermængden ikke sat sig noget spor i medlemsandelen, men det hænger sammen med, at denne stigning ikke har kunnet hamle op med f.eks. studenternes.

Forholdstallet mellem seminarieuddannede og universitetsuddannede lærere har undergået ændringer gennem tiderne. Der var lige mange af hver ved stiftelsen, men allerede i 1895 var akademikernes andel kun ca. $\frac{1}{5}$ og omkring rekonstruktionen ca. $\frac{1}{10}$. I 1935 tegnede akademikerne sig dog for knapt halvdelen, en kvotient der nu er vokset til 60%.

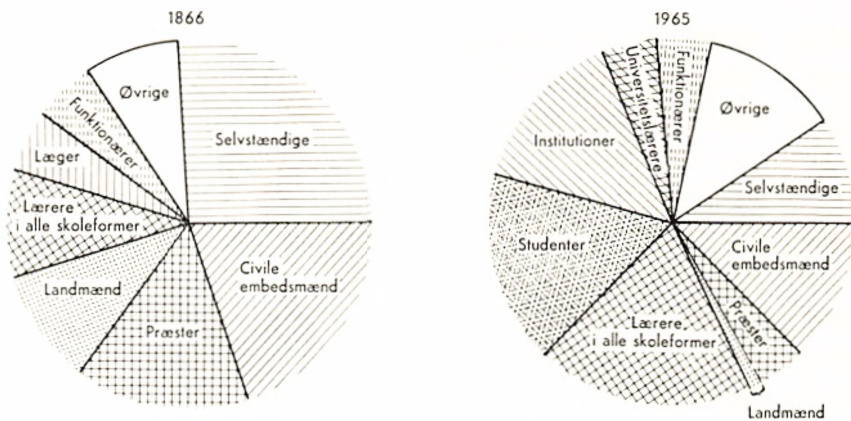

Fig. 2: Medlemmernes erhvervsmassige tilhør.

En strukturændring i modsat retning har fundet sted i den næste sektor, landmændene. Dette udsnit havde stigende andel i årene til omkring århundredeskiftet, procenttallene var henholdsvis 10,7, 16,1, og 17,5. I disse år var en ikke ubetydelig række af Jyllands kendte godsejere medlemmer af selskabet. Hermed var toppen imidlertid også nået, nu viser tallene brat nedgang med henholdsvis 10,8, 7,4, og 5,8%, således at andelen omkring 1932 kun var ca. $\frac{1}{3}$ af højdepunktet omkring 1900 og lidt over halvdelen af udgangssituationens. Tallene i selskabets anden periode er endnu mere »trøstesløse«, 2,6, 2,4, 1,4, 1,0, og 1,0%, der viser, at der foruden en kraftig niveausænkning på ca. 50% efter rekonstruktionen er sket en yderligere nedgang herudfra i de små tal. En del af afgangsen kan forklares ved denne gruppes formentlig store interesse i lokalhistorie, hvor først de amtshistoriske samfund og senere selskabets egen politik har fået en del landmænd til at udmelde sig eller hindret nye i at komme til. Det er sikkert en vel højtidelig forklaring at pege på ændringen i landbefolkningens sammensætning. Denne sektor gik tilbage fra 32% af landets samlede befolkning i 1940 til 24,3% i 1955, og tilbagegangen har fortsat siden da.⁴ Men forholdene inden for landbruget kan dog godt gøre

4. Poul Milhøj: Danmarks statistik 1. del. s. 109ff.

sig gældende, idet den elitegruppe blandt godsejere og gårdejere, som tidligere søgte ind i selskabet, i dag er mere landbrugsfagligt orienteret end tidligere – et forhold analogt med præstestandens.

Gruppen selvstændige, der stort set repræsenterer de øvrige selvstændige erhvervsdrivende, dog med overvægt inden for de »liberale«⁵ erhverv, viser et fra landbruget temmeligt afvigende billede. 1866 udgjorde denne gruppe 26% og var selskabets største. Den sank imidlertid hurtigt til 19–20%, et niveau, der stort set blev holdt til rekonstruktionen, idet tallene i de valgte år var henholdsvis 19,1, 19,6, 19,2, 21,5 og 18,5%. Derefter sank niveauet ca. 50%, tallene udviste nu 10,4, 12,2, 12,8, 11,1 og 1965 endda kun 9,6%. Denne gruppes niveauforskydning er dog sikkert kun en genspejling af andre gruppers, læreres, institutioners og studenteres forskydning op; tillige er denne gruppes andel i befolkningen som helhed gået stærkt tilbage i de sidste 25 år.⁵

Den næste gruppe, funktionærer og arbejdere, der er den største inden for den samlede danske befolkning, har indtaget en forbausende ringe plads blandt Jysk Selskabs medlemmer i de 100 år, selskabet har eksisteret.⁶ Andelen var højest ved stiftelsen, 5,3%, og lavest ved århundredeskiftet – 1895, 0,4%, men nåede i øvrigt ikke over 3% før 1965, hvor den ganske overraskende gled op til 4,7%. Om dette tal betyder en vedvarende ændring for denne gruppes vedkommende, er det næppe muligt at udtale sig om. Det kan nævnes, at gruppen overvejende har bestået af funktionærer, herunder bank- og sparekassekasserere og -bogholdere, kontorassistenter o.l. Egentlige arbejdere er meget sjældne, og højere funktionærer som prokurister, driftsledere og kontorchefer er heller ikke almindelige.

Grupperne forfattere og politikere er efter sagens natur så små, at der ikke er nogen grund til at kommentere deres variationer; de er ligesom militærpersoner kun medtagne for at markere deres

5. Poul Milhøj, s. 122–123.

6. Poul Milhøj, s. 121, hvorefter i 1950 47% af hele den erhvervsmæssigt beskæftigede befolkning var egentlige arbejdere og 23% funktionærer og tjenestemænd.

eksistens i selskabet. I årene 1866 og 1930 er procenttallet for kunstnere så lille, at det tydeligt ses, at der kun kan være tale om een person, og det samme gælder årene 1910 og 1935 for politikere.⁷

Studenter og seminarieelever fandtes bortset fra stiftelsesåret ikke i det historisk-topografiske selskab. Efter 1932 begyndte de at optræde om end i meget beskedent omfang, hvervekampagnen slog jo kun langsomt igennem. Det største tilskud kom i begyndelsen meget naturligt fra det nyoprettede universitet i Århus, hvortil dets formand, Peter Skautrup var knyttet; men efterhånden kom også studenter fra Københavns Universitet til. Langt den overvejende del af studenterne er, som med rimelighed kunne forventes, stud. mag.'er. De opgjorte procenttal for tidsrummet 1935–55 er henholdsvis 3,2, 4,5, 6,6, og 4,8. Men i det sidste tiår er sket en kraftig ændring i udviklingen, procenttallet for dette år udgjorde 17,8, hvorved studenterne blev den næststørste delgruppe. Denne stigning kan skyldes dels et bevidst arbejde for at udbrede større kendskab blandt studenterne til selskabets virke og produktion, dels at publikationerne fik et mere almenhistorisk præg.

Den næststørste gruppe, de offentlige institutioner, har også haft en interessant udvikling. Fra en andel på kun 3% ved stiftelsen voksede den gradvist gennem de anførte år. Tallene er 7,7, 13,0, 20,0, 23,7, 30,9%, og denne sektor var allerede 1910 den største og talte i 1930 en lille trediedel af totaliteten. Rekonstruktionen gjorde ingen ændring heri, de kulturelle institutioner, arkiver, biblioteker, museer o.s.v. var et fast forankret element i Jysk Selskab. Niveaueet ændrede sig ikke synderligt bortset fra 1955, hvor det endnu engang steg, nemlig til 34,2%. 10 år efter var det dog helt anderledes; institutionerne tegnede sig nu kun for 15% og var blevet detroniseret af både lærere og studenter. Denne mere end halvering af andelen skyldes simpelthen andre grupper, specielt studenternes, fremgang. For at holde sin andel skulle institutio-

7. Disse var: 1866: Meir Goldschmidt, 1910: J.B.S.Estrup, 1930: Johan Skjoldborg, 1935: Erik Scavenius.

nerne absolut set have vokset i samme takt som selskabets samlede medlemstal, der steg fra ca. 400 til ca. 1.100, altså en lille tredobling, hvad der naturligvis er en umulighed med den høje dækningsgrad Jysk Selskab efterhånden har over for landets samtlige kulturelle institutioner.

Gruppen ubestemte, der skyldes manglende stillingsbetegnelse, og som ikke med rimelig grad af efterforskning har kunnet findes, kræver næppe nogen særlig omtale.

Svingningerne i de geografiske områders medlemsandele

I tabel 3 er givet en oversigt over medlemstallets fordeling på geografiske lokaliteter gennem tiden. De samme referenceår er valgt som for den professionelle fordelings vedkommende. De geografiske klasser er København, amterne, udlandet og personer, det har været umuligt at placere geografisk på grund af mangelfuld angivelse af tilhørssted.

København havde allerede ved selskabets stiftelse 8,7% af medlemstallet, tilsyneladende en ret stor andel, når det betænkes, at formålet dengang var at udbrede kendskab til og interesse for Jyllands historie og topografi. Årsagen hertil var vel, at der dengang som nu befandt sig et ikke ringe antal personer af jysk herkomst i København som embedsmænd, universitetslærere, studerende o.l. København stod dog kun på femtepladsen. Allerede i det næste valgte år 1881 har denne situation imidlertid ændret sig, andelen var nu 16,5% eller næsten en fordobling, og hovedstaden stod nu på andenpladsen. Fremgangen fortsatte, og i det tredie udvalgte år, 1895, havde København med 22,9% erobret førstepladsen. Tendensen var stigende endnu til et stykke ind i det 20. århundrede; 1910 var andelen 27,3%, den største i de valgte år. Men derefter satte en tilbagegang ind, der varede til omkring 1950; de opgivne procenttal viser følgende billede: 23,5, 20,7, 20,7, 16,8 og 16,7. Da andelen var nede på 16,7 i 1950, måtte København afgive førstepladsen til Århus amt. I dens eneste tid er på ny sket en stigning i Københavns procenttal; det var 1955 19,0% og

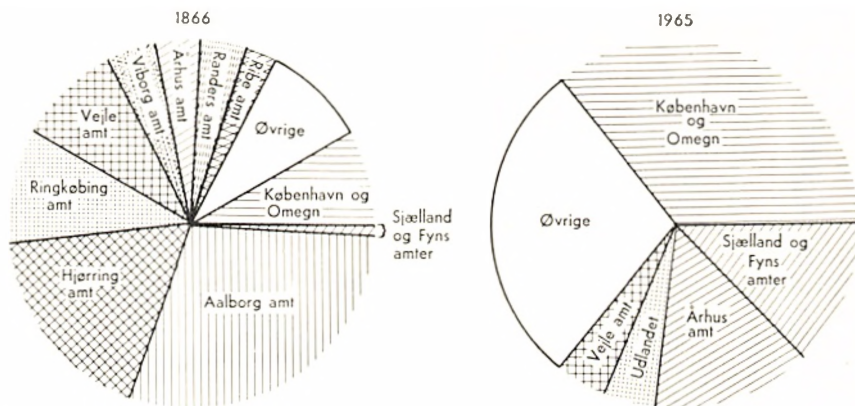

Fig. 3: Medlemmernes geografiske fordeling.

stod da på lige fod med Århus amt; men i 1965 var førstepladsen generobret med 22,6%, medens Århus amts andel på dette tidspunkt var gået tilbage til 15,5%. Hovedstadens stigende andel må uden tvivl ses i sammenhæng med den mere historisk-faglige linje i selskabets virke. Dette forhold bevirker øget tilgang fra den mere »akademiker-tætte« hovedstad.

Denne sidste proces bliver mere fremtrædende, når man betragter udviklingen i Københavns amt. Det spillede i årene op til 1930 ingen særlig rolle som bopælsområde for selskabets medlemmer, andelene var i de valgte år henholdsvis 0,0, 1,3, 2,9, 5,4, 3,7 og 3,6%. Men herefter sætter en stigende tendens ind, efterhånden som udviklingen tvinger stadigt flere akademikere til at bosætte sig uden for København og Frederiksberg og i stadig længere afstand derfra. Tallene blev i denne tidsalder 4,6, 6,8, 6,3, 7,2 og i 1965 14,5%. Denne vækst i »hovedstadsområdet« medfører i øvrigt, at det måske er ukorrekt at hævde, at København nogen sinde har tabt førerstillingen, og at dens tilbagegang i virkeligheden til en vis grad er fiktiv. I hvert fald i dag må hovedstadsområdet siges at omfatte praktisk taget hele Københavns amt foruden Københavns kommune, således at denne lokalitet nu råder over 37% eller mere end en trediedel af Jysk Selskabs medlemmer.

Tabel 3: De forskellige amters andel 1866–1965

	1866	1881	1895	1910	1924	1930	1935	1942	1950	1955	1965
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
København.....	8,7	16,5	22,9	27,3	23,5	20,7	20,7	16,8	16,7	19,0	22,6
Københavns amt.....	0,0	1,3	2,9	5,4	3,7	3,6	4,6	6,8	6,3	7,2	14,5
Frederiksborg amt.....	0,4	0,6	1,6	1,3	1,3	0,4	1,7	2,5	1,5	2,5	4,1
Holbæk amt.....	0,0	2,3	0,4	2,1	0,7	0,4	0,9	1,7	1,5	1,3	1,0
Soro amt.....	0,0	1,9	0,9	1,3	1,5	2,2	1,2	0,6	0,7	1,0	1,3
Præsto amt.....	0,4	1,9	1,2	0,0	0,4	0,4	0,9	1,1	0,7	0,4	1,3
Bornholms amt.....	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,4	0,6	0,6	0,5	0,5	0,4
Maribo amt.....	0,6	1,6	2,4	2,1	3,0	0,4	0,6	0,3	0,2	0,3	1,1
Odense amt.....	0,3	3,2	1,6	2,5	1,5	3,6	2,6	1,4	1,4	1,8	2,5
Svendborg amt.....	0,0	2,3	0,8	0,4	0,0	1,8	1,4	1,1	1,4	1,5	1,3
Vejle amt.....	9,5	6,1	4,9	9,6	4,4	6,4	4,6	5,1	4,3	4,8	3,8
Skanderborg amt.....	1,2	2,6	2,4	4,2	6,7	4,9	4,3	8,2	5,2	4,0	2,5
Århus amt.....	4,1	5,1	4,1	3,3	4,1	4,5	19,7	14,7	21,0	19,0	15,0
Randers amt.....	4,1	4,5	7,3	6,7	5,6	7,3	3,5	2,3	3,3	3,0	2,6
Ålborg amt.....	29,2	19,3	17,9	7,5	10,4	8,5	4,1	4,2	3,8	4,0	3,2
Hjørring amt.....	19,2	8,7	7,7	4,2	4,4	4,0	2,9	5,1	4,3	3,3	1,8
Thisted amt.....	2,6	1,9	2,0	2,9	3,0	2,7	4,1	2,5	2,4	2,3	1,1
Viborg amt.....	4,5	7,1	6,5	5,4	8,5	9,5	6,1	5,9	5,2	4,3	2,1
Ringkøbing amt.....	10,0	5,1	4,1	2,5	4,4	4,9	2,9	6,2	6,9	5,8	3,1
Ribe amt.....	4,1	4,5	4,5	6,3	3,7	4,0	5,2	4,5	4,7	4,8	3,6
Haderslev amt.....	0,4	0,3	0,0	0,0	3,0	2,2	1,4	1,7	1,4	2,0	2,0
Åbenrå-Sønderborg amt .	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,9	1,4	2,5	2,4	2,8	3,5
Tønder amt.....	0,0	0,0	0,0	0,0	1,9	0,9	1,4	1,1	0,9	0,5	1,0
Udlandet.....	0,0	1,6	2,4	5,0	4,4	5,4	3,2	3,1	2,8	3,5	4,8
Ubestemte.....	1,6	1,3	1,6	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,5	0,5	0,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

De øvrige sjællandske amter, Bornholm og de fynske, har det næppe nogen særlig interesse at kommentere enkeltvis, bortset fra Frederiksborg amt. Dette amt havde i årene før 1930 sjældent overskredet 1% af medlemmerne, og i årene derefter indtil 1955 var medlemsandelen gennemsnitligt ca. 2%. Ved den sidste optælling 1965 var denne imidlertid steget til 4,1%, hvad der må være tegn på den fortsatte urbanisering af Københavns omgivelser. Intet af de øvrige amter nåede på noget tidspunkt 4% af medlemstallet, i reglen langt mindre, og har i dag ca. 1,3% i gennemsnit. Den samlede andel, disse amter har tegnet sig for gennem tiderne, har været svingende, men lå sjældent over 9–10%. I dag er den 12,8, hvad især skyldes væksten i Frederiksborg amt.

Blandt de jyske amter er der enkelte, hvor Jysk Selskabs medlemstal altid har været ubetydeligt, men ellers relativt stabilt. Det gælder således Thisted amt, hvor andelen i de valgte år sjældent har været 3% eller derover. Det var tilfældet i 1924 og 1935, hvor den var henholdsvis 3 og 4,1%. Pr. dato er den 1,1%. En medvirkende årsag til den svage medlemstæthed er muligvis manglen på større byer i dette amt. Ubetydelige i så henseende er også de sønderjyske lokaliteter, Haderslev, Åbenrå-Sønderborg og Tønder amt, der først dukkede op 1920, hvoraf ingen, bortset fra Åbenrå-Sønderborg amt, der i 1965 havde 3,5%, på noget af de valgte tidspunkter har overskredet 3%. Der er næppe nogen grund til at kommentere udviklingen inden for disse områder.

I de øvrige jyske amter har der derimod været adskillige svingninger i medlemskvotienten. Vejle amt var ved stiftelsen ganske godt repræsenteret med 9,5%. Herefter var andelen meget varierende, nemlig 6,1, 4,9, 9,6, 4,4 og 6,4% i de opgivne år inden rekonstruktionen, uden at der dog er nogen særlige træk, der kan forklare disse svingninger. Efter rekonstruktionen blev amtets kvote noget formindsket, tallene er her 4,6, 5,1, 4,3, 4,8 og til sidst 1965 3,8%. Denne tilbagegang i den senere tid, som er et gennemgående træk for alle de jyske amter, er en afspejling af den dominerende stilling, Århus har fået.

Skanderborg amt hører til de svagt repræsenterede, men har dog i visse perioder haft 5–7% f.eks. 1924 og 1930. Omkring 1940 fik det et kraftigt opsving, således udviste året 1942 en andel på 8,2%, hvad der skyldtes en stærk tilstrømning af elever fra Gedved seminarium ved Horsens. Denne tilgang ebbede imidlertid ud efter et decennium, og andelen er nu 2,5%.

Århus amts kvotient var relativt lille og stabil i årene inden rekonstruktionen; tallene var henholdsvis 4,1, 5,1, 4,1, 3,3, 4,1 og 4,5, altså mellem 3 og 5%. Heri skete en hel omvæltning efter 1932, da selskabets ledelse nøjere knyttedes til denne by, og universitetet oprettedes. I 1935 var andelen 19,7%, næsten en femtedel af samtlige medlemmer, hvorved Århus amt var blevet det næststørste medlemsområde, og hvor naturligvis selve byen med omegnskommuner leverede langt det største kontingent. Udviklingen har dog været svingende i de senere år. Andelen var således faldet til 14,7% i 1942, men gik påny i vejret og var 1950 og 1955 henholdsvis 21,0 og 19,0%, hvorefter den igen sank til 15,0% i 1965, hvor Århus, der havde frataget København førerstillingen i 1950 og 1955, påny indtog andenpladsen.

Randers amt har på visse tidspunkter haft over 7%, således f.eks. i 1895 og 1930. Efter rekonstruktionen lå andelen på et lavere niveau og var tilmed faldende; Tallene for disse referenceår var henholdsvis 3,5, 2,3, 3,3, 3,0 og 2,6%.

Ålborg amt havde ved stiftelsen 1866 så udpræget den største andel på 29,2%, en så høj medlemsprocent, som intet enkeltområde på noget tidspunkt senere har kunnet præstere. Dette høje tal stod utvivlsomt i forbindelse med stifteren, D.H.Wulffs personlige tilstedeværelse i Ålborg og med, at Jyske Samlinger blev udgivet af forlagsboghandler M.Schultz i samme by.⁸ Dette ualmindelig høje niveau kunne dog ikke holdes, men var i årene 1881 og 1895 faldet til henholdsvis 19,3 og 17,9. Efter trykkestedets forlægning til København 1895 og D.H.Wulffs' død 1900

8. C. Klitgaard, s. 186–187.

sank andelen kraftigt; den var i årene 1910, 1924 og 1930 henholdsvis 7,5, 10,4 og 8,5%. Rekonstruktionen med tyngdepunktets placering i Århus halverede procenttallet, som i de senere år ikke har oversteget 4%. Det er 1965 3,2%.

Hjørring amt havde ved stiftelsen 19,2% af medlemmerne og repræsenterede den næststørste andel. Procenttallet var dog allerede 15 år efter nede på 8,7, og det sank nu stot. Ved rekonstruktionen var det nede på 4,0. Derefter svingede det noget og var således 1942 oppe på 5,1%. I de senere år har tilbagegangen på ny været udpræget, og andelen er nu nede på 1,8%.

Viborg amt har bortset fra de allerseneste år haft en ganske pæn andel af medlemmerne, idet det i gennemsnit i årene 1881–1932 havde ca. 7%. Men efter rekonstruktionen kom den kendte niveausænkning og yderligere tilbagegang, tallene var nu 6,1, 5,9, 5,2, 4,3, og 1965 var andelen helt nede på 2,1%.

Ringkøbing amt stod på tredjepladsen med 10% på stiftelsestidspunktet, men denne andel sank hurtigt, så niveauet i de følgende år sjældent blev over 5%. Tallet svingede dog en hel del, det var i de valgte år henholdsvis 5,1, 4,1, 2,5, 4,4 og 4,9%. Efter rekonstruktionen fandt et opsving sted, idet andelen efter et bundpunkt på 2,9% i 1935 via 6,2% i 1942 nåede op på 6,9% i 1950, uden at dette opsving som f.eks. for Skanderborg amts vedkommende er knyttet til bestemte lokaliteter eller institutioner. Amtet måtte dog omsider dele skæbne med de andre amter i den almindelige relative tilbagegang i de seneste år. I 1955 var andelen nede på 5,8% og i 1965 på 3,1%.

Ribe amt har lige som Viborg amt haft en temmelig stabil andel gennem tiderne; i det topografiske selskabs tid var den sjældent over 6 og sjældent under 4%. Rekonstruktionen 1932 bragte ingen ændring i dette forhold, gennemsnittet lå stadig omkring 4,8%. I dag er andelen dog gået ned til 3,6%. Såvel for Ringkøbings som Ribe amts vedkommende har det hovedsageligt været lærerne, der har været selskabets medlemmer gennem tiderne.

Endelig har andelen for udlandets vedkommende været svin-

gende, men har dog sjældent overskredet 5%. I de første 30 år af selskabets levetid oversteg den sjældent 2%, i de opgivne første år var den henholdsvis 0,0, 1,6 og 2,4%. Herefter skete et opsving, og de næste tal viste 5,0, 4,4 og 5,4%. I årene efter rekonstruktionen sank niveauet til omkring 3%, først i 1965 nåede andelen igen med 4,8% op på højde med tidsalderen ca. 1900–32. Medlemmerne i denne kategori er næsten udelukkende udenlandske kulturinstitutioner, heraf langt de fleste skandinaviske. Det skal nævnes, at der ikke i dette tal er medregnet et vist antal eksemplarer, der ekspederes til udlandet på udvekslingsbasis, dels direkte fra selskabet, dels via det videnskabelige biblioteksvæsens forskellige kanaler.

Sammenfatning af variationerne i Jysk Selskabs medlemstal

Jysk Selskabs medlemstal er i de forløbne 100 år steget kraftigere end den danske befolkning i samme tidsrum. Denne er nemlig knap tredoblet,⁹ medens hin er mere end firedoblet. De to mængders vækst har imidlertid været så forskelligartet, at nogen systematisk detaljeret sammenligning ingen mening har. Medens befolkningen som helhed steg nogenlunde gradvist, så var selskabet stagnerende og svagt faldende i de første næsten 70 år. Så fulgte først en niveauforskydning opad som følge af sammenslutningen med Jysk Forening for Historie og Sprog, og dernæst – efter mange mislykkede forsøg på at bringe gang i indmeldelserne – en jævn stigning indtil midten af halvtredserne. Endelig kom i det seneste tiår en eksplosionsagtig vækst, der langt overskred den totale befolknings stigningsgrad. Denne sidste udvikling har sine årsager dels i selskabets ændrede virke, dels i den kraftige vækst i visse medlemsgrupper, som f.eks. studenter, institutioner og lærere.

Ovenfor er i figur 2 givet et grafisk billede af de væsentligste professionelle gruppers andel ved stiftelsen og pr. dato. Selvstændige næringsdrivende, civile embedsmænd, præster og landmænd

9. Statistisk Tabelværk, 3. Rk., 18. bd., 1870. Statistisk Tiårsoversigt 1965.

spændte over næsten $\frac{3}{4}$ af medlemstallet i 1866. I dag er disse 4 grupper svundet ind til godt $\frac{1}{4}$, hvor især præster og landmænd er decimerede. Til gengæld er lærernes andel fordoblet, og de nye grupper studenter og kulturinstitutioner ligger nu mellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{3}$ af helheden. Årsagerne til disse forskydninger er omtalte i det tidligere, her skal blot sammenfattes, at Jysk Selskab er gået fra at være en forening, hvis medlemmer var nogenlunde jævnt fordelt på selvstændige erhvervsdrivende i by og på land og på de forskellige embedsmandsgrupper, til at være en institution, hvor tyngdepunktet så afgjort ligger ved det forsknings- og undervisningsmæssige. Den eneste nogenlunde upåvirkede gruppe er funktionærerne, den talstærke sektor, man aldrig er kommet i kontakt med.

Dernæst er i figur 3 givet et lignende grafisk billede af medlemmernes geografiske fordeling ved stiftelsen og 1965. De jyske amter rådede da over næsten 90% af medlemstallet, medens København, Københavns amt og øernes amter tog de resterende 10. Jyllands medlemstal spredtes videre over 4 store amter, nemlig Ålborg, Hjørring, Ringkøbing og Vejle med fra ca. 30 til ca. 10%, 4 små, nemlig Viborg, Århus, Randers og Ribe med ca. 4% og 2 helt diminutive, nemlig Skanderborg og Thisted amt med endnu lavere procenttal.

I dag er situationen totalt ændret; København og øerne råder nu over 50%, og blandt de enkelte jyske amter kan nu kun Århus hævde sig med ca. 15%, medens alle de andre er sunket under 4%, højest blandt dem ligger Vejle amt med 3,7%. Endelig er udlandet kommet ind i billedet med 4,8%. Den tendens, som kunne iagttages ved forskydningen i de professionelle grupper, koncentrationen på få sektorer, går igen i de geografiske forskydninger, da disse i stor målestok genspejler de forskellige professioners ændrede stedlige tilhørsforhold.

John W. Oldam

Kildematerialet

De årlige medlemstal er indtil 1932 enten taget fra Jyske Samlingers fuldstændige medlemsfortegnelse i de år, hvor disse findes, eller beregnet ud fra de aftrykte regnskabers kontingentindtægt. For årene 1901 og 1902 hindrer dog en fratrukken boghandlerrabat denne sidste fremgangsmåde, og i 1913 og 1921 er intet kontingent opkrævet. De fordelte tal stammer naturligvis fra de fuldstændige medlemslister.

Efter 1932 er medlemstallene udelukkende taget fra Jysk Selskabs arkiv, da Jyske Samlinger ikke længer indeholder nogen medlemslister. Forhandlingsprotokollen giver hvert år det totale antal ved generalforsamlingens tidspunkt, medens materialet har været ret mangelfuldt, hvad individuelle oplysninger til brug for fordelingen angår. For 1935 findes en maskinskreven medlemsfortegnelse. I tiden 1935–50 har kun en række gamle medlemskort været tilgængelige, som kun med nogenlunde sikkerhed kan give oplysning om året 1942, hvorfor dette skæve år er blevet valgt. Derimod er ingen medlemsprotokol fundet fra denne tid. Fra og med 1950 danner medlemsprotokollerne og for 1965 de ajourførte medlemskort basis for fordelingen.

Det yderligere anvendte materiale fremgår af noterne.

Selskabets publikationer 1866-1965

Fortegnelsen omfatter bøger og særtryk med selvstændigt titelblad. Nogle af de ældre publikationer er ikke direkte udgivet, men derimod økonomisk dækket af selskabet. I fortegnelsen er ikke medtaget tidsskriftet *Jyske Samlinger*, der er udsendt under vekslende titler siden 1866.

Bøger

J. KINCH: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen.*

Ribe 1868-69. 660 s., 3 tvl., 1 kt., 1 pl.

O. NIELSEN: *Historiske Efterretninger om Malt Herred (Ribe Amt).*

Kbh. 1870. 192 s.

L. CH. TH. FROLUND: *Holstebro, en historisk, topografisk og statistisk Kjøbstadsbeskrivelse.*

Ålborg 1871. 226 s., ill., 1 tvl., 4 kt.

D. H. WULF: *Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie i det 16de og 17de Aarhundrede.*

Ålborg 1872-74. 236 s.

F. WEDFEL: *Gilder og Laug i Flensborg.*

Kbh. 1873. 156 s.

M. H. ROSENØRN: *Greve Gert af Holsten og Niels Ebbeson af Nørre-Isø. Første Del. Forundersøgelser.*

Randers 1873-87. 463 s.

E. T. KRISTENSEN: *Gamle jyske Folkeviser, samlede af Folkemunde, især i Hammerum-Herred. (Jyske Folkeminder, især fra Hammerum-Herred. 2. Saml.*

Kbh. 1876. XII, 400 s.)

O. FABRICIUS: *Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie.*

Odense 1876-79. 544 s., ill., 2 tvl., 1 kt.

A. H. NIELSEN: *Personalthistoriske Notitser om Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid*, samlede af Etatsraad, Rektor E. Tauber, supplerede og fortsatte fra 1847.

Ålborg 1879-80. 358 s. Rettelser og Tillæg 10 s.

Rettelser og Tillæg II-III. Ålborg 1884-90. 19 s., 16 s.

J. KINCH: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536-1660)*.

Odder 1880-84. 924 s., 1 tvl., 4 portr. tvl.

D. H. WULFF: *Jens Bang, Kjøbmand i Aalborg 1605-1644*.

Ålborg 1885-86. 256 s.

D. H. WULFF: *Statistiske Bidrag til Aalborg Stifts Historie i Slutningen af det 17de Aarhundrede*.

Ålborg 1887-88. 257 s.

E. T. KRISTENSEN: *Nogle Efterretninger om Herregaarden Lerchenfeldts (Bonderups) ældre Historie*.

Viborg 1889. 104 s.

KL. GJERDING: *Bidrag til Hellum Herreds Beskrivelse og Historie*, udg. ved D. H. Wulff, med et Tillæg ved A. C. Nielsen: Sønder-Kongerslev Sogn.

Ålborg 1890-92. 293 s.

L. J. BØTTIGER: *Ebeltoft og Omegn (Mols)*, nærmest til ca. 1814.

Århus 1893. 362 s.

M. H. ROSENØRN: *Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesen af Nørre-Is. Anden Del*. Kbh. 1901. 273 s.

CHR. VILLADS CHRISTENSEN: *Nykjøbing paa Mors 1299-1899*. Udg. af Nykjøbing Byraad. Med et Tillæg af Vilh. Hansen: Nykjøbings Udvikling i de sidste 50 Aar.

Kbh. 1902. 394 s., ill., 1 tvl.

EMIL MADSEN: *Jylland i det 16de Aarhundrede*.

Kbh. 1914. 266 s.

H. SANDVAD: *Stauningmålet*.

Århus 1931. 111 s. Forf.s portr.

PÆ ØWLES (PETER GERHARD FENGER): *Jyske Viser og Vers*. Udg. ved Chr. Christensen og Peter Skautrup. Med Vignetter af Paul G. Fenger.

Århus 1932. 82 s., ill., Forf.s portr.

BRORSONS *Julesalmer i Faksimile*. Udg. ved Ernst Frandsen.

Århus 1932. 28, 32 s.

- JENS LUND: *Morsingmålets lyd- og formlære* (J.Lund, A.C.Skyum & K.K.Kortsen: Morsingmålet I).
Århus, Kbh. 1932–38. 262 s.
- Den jyske Lov*. Text med oversættelse, kommentar og ordbog ved Peter Skautrup.
Århus, Kbh. 1933–43. XVIII, 389 s.
- ST.ST. BLICHER: *E Bindstouw*, med oversættelse og kommentar ved Peter Skautrup.
Århus, Kbh. 1942. 112 s. inkl. 1 tvl., ill.
- JOHS. NØRVIG: *St. St. Blicher*. Hans liv og værker.
Ringkøbing 1943. 608 s.
- A.C.SKYUM: *Morsingmålets Ordforråd*. 1–2. (J.Lund, A.C.Skyum & K.K.Kortsen: Morsingmålet II–III).
Århus 1948–54. ill.
- SOFIE BRAHES *regnskabsbog 1627–40*. Ved Henning Paulsen.
Viborg 1955. 256 s.
- HANS H. FUSSING: *Bybefolkningen 1600–1660*.
Århus 1957. 125 s. (Skrifter 1).
- VIGGO SJØQVIST: *Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør*. I.
Århus 1957. 287 s., ill. (Skrifter 2).
- ERIK RASMUSSEN: *Statslånskrisen 1919*.
Århus 1957. 125 s. (Skrifter 3).
- TROELS FINK: *Fem foredrag om dansk udenrigspolitik efter 1864*.
Århus 1958. 81 s.
- To højirkemænd*. Brevvexling mellem bisperne H.Stein og J.Swane. Udg. ved P.G.Lindhardt & Jørgen Swane.
Århus 1958. 504 s., ill. (Skrifter 4).
- AKSEL LASSEN: *Skæbneåret 1659*. Hungersnød og pest over Sydvestdanmark.
Århus 1958. 169 s., ill. (Skrifter 5).
- TROELS FINK: *Spillet om dansk neutralitet 1905–09*. L. C. F. Lütken og dansk udenrigs- og forsvarspolitik.
Århus 1959. 343 s., ill. (Skrifter 6).
- KRISTIAN HVIDT: *Venstre og forsvarssagen 1870–1901*.
Århus 1960. 220 s., ill. (Skrifter 7).
- M.P. BRUUNS *dagbog 1856–74*. Udg.: Vagn Dybdahl & Birgit Nüchel Thomsen.
Århus 1961. XXXXI, 312 s., ill. (Skrifter 8).

TROELS FINK: *Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894–1905.* Århus 1961. 254 s., ill. (Skrifter 9).

V. SJOQVIST: *Peter Vedel, Udenrigsministeriets direktør. II.* Århus 1962. 388 s., ill. (Skrifter 10).

GUNNAR SANDEFELD: *Thalia i provinsen. Dansk provinsteater 1870–1920 med særligt henblik på Jylland.* Århus 1962. 401 s., ill. (Skrifter 11).

TROELS FINK: *Otte foredrag om Danmarks Krise 1863–64.* Ålborg 1964. 88 s.

AA. RASCH: *Niels Ryberg 1725–1804. Fra bondedreng til handelsfyrste.* Ålborg 1964. 468 s., ill. (Skrifter 12).

AKSEL LASSEN: *Fald og fremgang. Træk af befolkningsudviklingen i Danmark 1645–1960.* Århus 1965. 565 s., ill. (Skrifter 13).

Særtryk

A. HEISE: *Folkemødet i Viborg den 22. og 23. Marts 1848.* Bidrag til den jydsk Frihedsbevægelses Historie. (Særtryk af 3. rk. V). Århus 1908. 94 s., ill.

N. OLESEN-HUSTED: *Peder Lydersen af Hvidbjerg Holmgaard.* (Særtryk af 3. rk. VI). Århus 1908. 28 s.

VILLADS CHRISTENSEN: *Hekseprocesser fra Midtjylland (Viborg-Skive Egnen).* (Særtryk af 3. rk. VI). Århus 1910. 66 s.

N. OVERGAARD: *Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Indledende Undersøgelser: Jordbundsforholdene i Vestjylland og deres Indflydelse på Vestjyllands Plantevækst og ældste Bebyggelse.* (Særtryk af 5. rk. I). Århus 1932. 99 s.

N. OVERGAARD: *Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. For og imod.* (Særtryk af 5. rk. I). Århus 1933. 263 s.

MOGENS LEBECH: *Jyllands gamle Retskredse.* (Særtryk af 5. rk. II). Århus 1936. 344 s.

Festskrift tilegnet C. Klitgaard på 70-aarsdagen 6. December 1938. (Særtryk af 5. rk. IV). Århus 1938. 304 s., ill.

JØRGEN HOLST-JENSEN: Smørkrigen.

(Særtryk af 5. rk. VII). Århus 1946. 56 s.

JOHAN HVIDTFELDT: *Viborg Tugthus i 1700-årene*. Et bidrag til jysk rets- og kulturhistorie.

(Særtryk af Ny rk. I). Århus 1950. 58 s., ill.

FINN H. LAURIDSEN: *Fra borgerskabets gennembrud*. Konsul i Hjørring Chr. H. Nielsen.

(Særtryk af Ny rk. II). Århus 1952. 78 s., ill.

PETER VEDEL: *Danmarks Udenrigspolitik fra Sommeren 1862 til Foråret 1863*. Udg. ved V. Sjøqvist.

(Særtryk af Ny rk. II). Århus 1953. 72 s., ill.

HEIGE KNUDSEN: *Advarslen om 9. april*. Forudsætninger og motiver.

(Særtryk af Ny rk. VI). Århus 1964. 83 s., ill.

